

Пралетарыі ўсіх краін, яднайцеся!

Літаратура і Мастацтва

ОРГАН МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ І ПРАЎЛЕННЯ САЮЗА ПІСЬМЕНІКАЎ БССР

ПЯТНІЦА, 29 снежня 1989 г. № 52 (3514) © Выходзіць з 1932 г. © Цана 10 кап.

УНУМАРЫ:

«КОЖНЫ ЧАЛАВЕК
МАЕ ПРАВА...»

З «круглага стала»
на тэму
«Перабудова і правы
чалавека»

4-7

Вершы

А. ЕМЯЛЬЯНАВА

Паэма

Т. ШАУЧЭНКІ

ў перакладзе Н. МАЦЯШ

9, 13

ТЭАТР
МОЖНА АЖЫВІЦЬ!

Гутарка з опернай
«зоркай»

11

А ВОЗ І СЁННЯ ТАМ?

Агляд чытацкай пошты

12

«ЗОНА МАЎЧАННЯ»

Урывак
з дакументальнай аповесці
С. ГРАХОЎСКАГА

14-15

З'езд даў імпульс... развіццю палітычнай рэформы, павышэнню канстытуцыйнай культуры, напавенню нашай сацыялістычнай федэрацыі новым зместам. Новае выбарчае заканадаўства расшырае магчымасці для выбарання ў Саветы народных дэпутатаў актыўных, панаваму мыслячых грамадзян, здольных на справе выконваць свае высокія абавязкі...

З'езд упэўнены: пераадоленне любых праблем — эканамічных, палітычных, сацыяльных, міжнацыянальных — ляжыць толькі на шляхах рэвалюцыйнага абнаўлення грамадства, узаемаразумення паміж людзьмі і народамі.

Мы заклікаем вас, дарагія суайчыннікі, да згуртавання вакол ідэй і мэт перабудовы, да актыўнай работы ў імя іх ажыццяўлення!

Напярэдадні Новага года жадаем усім вам шчасця, добра, міру.

[Са звароту З'езда народных дэпутатаў да грамадзян СССР].

На пленуме ЦК КПБ

27 снежня 1989 года ў Мінску адбыўся XVI пленум Цэнтральнага Камітэта Кампартыі Беларусі. Пленум разгледзеў праект платформы Кампартыі Беларусі да выбараў народных дэпутатаў Беларускай ССР і мясцовых Саветаў рэспублікі, а таксама задачы партыйных арганізацый рэспублікі па рэалізацыі ўстановак Пленума ЦК КПСС (25—26 снежня 1989 года). З дакладам выступіў першы сакратар ЦК Кампартыі Беларусі Я. Я. Сакалоў.

У спрэчках выступілі: А. А. Зеляноўскі — першы сакратар Брэсцкага абкома Кампартыі Беларусі, В. Ю. Бябешка — машыніст экскаватара Буда-Кашалёўскай перасовачнай механізаванай калоны № 69 трэста «Гомельводбуд», В. В. Чыкін — сакратар парткома вытворчага аб'яднання «Мінскі гадзіннікавы завод», А. І. Алейшын — першы сакратар Гродзенскага гаркома Кампартыі Беларусі, У. У. Кудлаш — першы сакратар ЦК ЛКСМБ, В. К. Кандратовіч — галоўны эканаміст саўгаса «Бараўляны» Мінскага раёна, Ю. М. Хусаінаў — першы намеснік Старшыні Савета Міністраў БССР, старшыня Дзяржаўнага аграпрамысловага камітэта БССР, В. С. Ляонаў — першы сакратар Магілёўскага абкома Кампартыі Беларусі, В. П. Шчэцін — машыніст цягавоза Віцебскага лакаматыўнага дэпо, Л. В. Барабанаў — сакратар парткома вытворчага аб'яднання «Гомсельмаш».

Інфармацыю аб пленуме ЦК КПБ, які адбыўся 27 снежня, журналісты маглі атрымаць, можна сказаць, з першых рук усяго праз гадзіну пасля яго заканчэння. У Мінскім Доме палітасветы з работнікамі сродкаў масавай інфармацыі сустрэліся ўдзельнікі пленума — другі сакратар ЦК КПБ М. Ігруноў, сакратары ЦК КПБ А. Камай, У. Ляпешкін, загадчыкі аддзелаў ЦК КПБ В. Борыс, А. Русяцкі, намеснік Старшыні СМ БССР А. Трутнеў і іншыя.

Другі сакратар ЦК Кампартыі Беларусі М. Ігруноў расказаў аб дакументах, прынятых на пленуме. Гэта пастава «Аб задачах партыйных арганізацый рэспублікі па рэалізацыі ўстановак Пленума ЦК КПСС (25—26 снежня 1989 года)» і платформа Кампартыі Беларусі да выбараў народных дэпутатаў БССР і мясцовых Саветаў рэспублікі. У платформе гаворыцца аб стварэнні гуманнага сацыялістычнага грамадства, заснаванага на дэмакратычным правапарадку. Важнае месца ў перадавырачай платформе адведзена эканамічнай рэформе, барацьбе з бюракратызмам і злачынасцю ў рэспубліцы. Есць раздзелы, прысвечаныя пытанням культуры, мовы, гісторыі Беларусі.

Была названа лічба: больш як 600 паправак, дапуўненняў і змяненняў, унесены ў праект платформы пасля абмеркавання яго ў партарганізацыйных рэспублікі. Дыскусія вакол асобных палажэнняў гэтага дакумента працягвалася, як было сказана на прэс-канферэнцыі, і ў ходзе пленума. Прысутныя журналісты не маглі, аднак, не адзначыць пэўную супярэчнасць. Чаму, задавалася пытанне, абласныя і гарадскія партыйныя камітэты публікавалі праекты сваіх перадавырачых платформаў, а праект платформы Кампартыі Беларусі, які датычыць не толькі камуністаў, але і ўсіх жыхароў рэспублікі, шырока не абмяркоўваўся?

Прэс-канферэнцыя, якая была вельмі абмежаваная па часе, хутчэй нагадвала брыфінг. Тым не менш, яе удзельнікі адказалі на некаторыя пытанні журналістаў і выказаліся за тое, каб падобныя сустрэчы з прэсай сталі нормай.

НАШ КАР.

СПАЧАТКУ... пра тое, што адбылося ў абласным цэнтры ў дзень, калі ўся краіна схіліла галовы ў жалобе па Андрэю Дзмітрыевічу Сахараву. У памяшканні Кастрычніцкага раённага суда г. Віцебска ішоў працэс над тымі, хто 10 снежня, у Сусветны дзень правоў чалавека, выйшаў на

вядзенні мітынгу (сходу). Аналагічныя папрокі былі выказаны і іншым. Накладзены штрафы ў 50, 100, 250 і 300 рублёў...

Якую ж «накіраванасць» меў гэты сход? Так, я невыпадкова ўжываю слова, чамусьці ўзятае ў дужкі ў абвінаваўчым

Выбарчы клуб «ЛіМа»

ПАЧАЛОСЯ...

Некалькі штрыхоў да палітычнай сітуацыі ў Віцебску

цэнтральную віцебскую плошчу — плошчу Свабоды. М. Паўлаў, М. Шпакоўскі, П. Сырапеня, А. Мудрычэнка, У. Пранік, М. Намеснікаў і І. Цішкін абвінавачваліся ў парушэнні артыкула 167 п. 1 Кодэкса БССР аб адміністрацыйных парушэннях. Старшыні клуба «Узгор'е» І. Цішкіну, напрыклад, інкрымінавалася тое, што ён «прымаў удзел у пасяджэнні рады БНФ, на якім распрацоўвалася праграма і вызначалася накіраванасць мітынгу, апавяшчаў пастаронніх асоб аб пра-

зключэнні. Менавіта сход выбаршчыкаў правяла віцебская рада БНФ пасля таго, як атрымала забарону на мітынг. Падстава — артыкул 9 Закона аб выбарах у мясцовыя Саветы. Зразумела, за некалькі дзён паведамлілі аб сваім рашэнні ў Кастрычніцкі райвыканком. Былі абраны старшыня сходу, сакратар, вёўся пратакол...

Хоць, канечне, быў гэты сход не зусім звычайны. Праходзіў ён не ў цёплым памяшканні, а на дваццаціградусным марозе.

«БЕРАГЧЫ І ЦАНИЦЬ АСАБЛІВА...»

Каго б ні сустрэў у тую пятніцу, усе — разгублена — пра адно: Сахараў памёр...

У суботу, 16 снежня, Мінская абласная канферэнцыя журналістаў пачалася з ушанавання памяці чалавека, які змагаўся за нашу галоснасць. Шкада, што яе не хапіла для таго, каб праз друк паведаміць пра гарадскі жалобны мітынг, які адбыўся ў той жа дзень. Ведаю прафесара з Інстытута культуры, чые студэнты на занятках падымаліся ў мінуце маўчання; на ўроках знаёмя наставніца расказвала сваім чацвёртакласнікам, хто памёр.

ПРА тое, хто памёр, мы яшчэ доўга будзем даведвацца. Найвялікшы чалавек свету, як назваў яго на жалобным мітынгу Дзмітрый Сяргеевіч Ліхачоў, Сахараў радаваўся радасцямі і, часцей, пакутаваў пакутамі ўсяго свайго часу. Было ў яго думках месца і для Беларусі. Сярод любімых пісьменнікаў ён называў Васіля Быкава, чые творы яго глыбока хвалявалі. Акадэмік настойваў на друка-

ванні карт радыцыйнай абстаноўкі ў зоне чарнобыльскай аварыі абразу пасля выбуху. Лічыў абсалютна неабходным папярэдзіць насельніцтва аб радыеактыўным воблаку, пасаджаным на Магілёўшчыне, адстойваў права людзей самім прымаць рашэнні з адкрытымі вачамі. «Хлусня і замоўчванне — жалівыя, яны заўсёды прыводзяць да большай шкоды», — хіба састарэлі гэтыя яго словы пра Чарнобыль?..

Мы будзем даведвацца, хто памёр 14 снежня, магчыма, з такой самай унутранай патрэбнасцю, як дагэтуль вывучаем лёс тых, хто 14 снежня выйшаў за ідэалы Свабоды на Сенацкую плошчу. Будуць фільмы, кнігі пра Сахараву. Праўда, у адной, выдадзенай параўнальна нядаўна ў Мінску, ужо быў прысвечаны яму раздзел, які пачынаўся так: «Цяпер пра таго, хто нашымі ворагамі на Захадзе абвешчаны ледзь не прарокам, пра Сахараву. Прарок, і ўсё!»

Не, гэта не з выступлення на паніхдзе Д. Ліхацова, які назваў Сахараву прарокам у старажытным і новым значэнні гэтага слова. Гэта радкі з кнігі «ЦРУ супроць СССР»,

Замест трыбуны людзі ўздыхаліся на занесеную снегам сцэнічную пляцоўку. Не было тут і мікрафонаў, таму даводзілася павышаць голас. Адсутнічалі і загады адрэагавання прамовы, у выніку чаго асобныя выступленні с'яму-тамі маглі падацца занадта эмацыянальнымі. А можа, гэтыя эмоцыі тлумачацца іншымі прычынамі? Людзі абураліся фанфарным тонам рэпартажаў у сталічных газетах аб «віцебскім судзе» і рэальнай пустэчай магазінных прылаўкаў. Але што адметна? Большасць выступоўцаў звязала мясцовыя праблемы з працэсамі, якія адбываюцца ў краіне, і ўсклала надзеі не на «добрага пана», а на паглыбленне дэмакратызацыі. Удзельнікі сходу прынялі зварот да II З'езда народных дэпутатаў аб скасаванні 6-га артыкула Канстытуцыі СССР, запатрабавалі ад Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР зарэгістраваць БНФ «Адраджэнне», накіравалі тэлеграму на імя М. С. Гарбачова з просьбай даць на з'ездзе слова народнаму пісьменніку БССР Васілю Быкаву.

Многія трымалі ў руках партрэты Гарбачова — віцэблян не абмінулі чуткі аб небяспецы, якая нібыта пагражала лідэру пе-

якую па загаду кіраўнікоў ідэалагічнай работы ў рэспубліцы на другім годзе перабудовы тэрмінова, па-за планам, выпусціла выдавецтва «Універсітэцкае». Аўтар, вядомы маскоўскі ястраб халоднай вайны прафесар М. Якаўлеў, уключыў у кнігу свой даўні газетны артыкул пра Сахараву і горда паведаміў: «З вялікім задавальненнем я пабачыў, што няма неабходнасці мяняць і коску ў маім матэрыяле, напісаным амаль дзесяць гадоў назад. Такім чынам, няхай чытач расудзіць».

Давайце расудзім. «Пачарпнуўшы «мудрасць» у гэтай смардзючай крыніцы (творах А. Салжаніцына. — А. Л.), акадэмік панёс лухту і сапраўдную бязгледзіцкую, заняўшыся апісаннем ідэальнага на яго погляд грамадства, бо Савецкая дзяржава Сахараву не задавальняла... Перакананні Сахаравы, без усялякага сумнення, — рэчдыў казачкіх поглядаў... Прасіць Сахараў, які пакутае палітычнай манлаўшчынай... Усё прыведзена — ацэнка брашуры А. Сахаравы «Роздум аб прагрэсе, мірным суіснаванні і інтэлектуальнай свабодзе», напісанай у 1968 годзе.

У той час, як палітыка перабудовы ўсё больш выразна скіроўвала на шлях, прадказаны ў гэтай рабоце Сахаравы, як уваходзілі ў жыццё «манілаўскія» паняцці галоснасці і дэмакратызацыі, на Мінскім паліграфкамбінаце імя Я. Коласа ўсю адліваліся з металу такія знаёмыя яшчэ па 30-х гадах эпітэты для акадэміка: «палітычны авантурыст», «антысаветчык», «правакатар»,

3 якога гаршка варыва?

Рэпліка наконт адной рэплікі

27 кастрычніка г. г. у нашым штотыднёвіку пад рубрыкай «Беларускай мове» — статус дзяржаўнай — быў надрукаваны артыкул доктара гістарычных навук Леаніда Лыча «Гісторыя дала нам шанц...», пра змест і лафас якога досыць красамоўна гаворыць ужо сам гэты загаловак.

«Думаю, — пісаў аўтар артыкула, — не прыніжу рэальнага становішча беларускай мовы на карэннай зямлі, сказаўшы, што

мы дасягнулі той мяжы, калі ўжо толькі адзін нязначны крок ад яе ўніз прывядзе нас да канчатковага знікнення з гістарычнай сцэны беларусаў як самабытнага этнасу. У выступленні М. С. Гарбачова на Пленуме ЦК КПСС ёсць словы, нібыта спісаныя з нашага гаротнага духоўнага жыцця: «Адміце ў чалавека магчымасць гаварыць і пісаць на роднай мове, ведаць гістарычны шлях, эпас свайго народа, і ён, якіх бы поспехаў ні дасягнуў у матэрыяльных адноснах, ужо бязродны, а значыць, і бездухоўны». Такой магчымасці га-

варыць і пісаць на роднай мове ўжо ў трэцім пакаленні забавулены беларусы, адсюль зусім заканамерныя для многіх з іх бязроднасць і бездухоўнасць. Цяпер у рэспубліцы жывуць мільёны беларусаў, якія практычна ні на грам нічога не робяць для развіцця нацыянальнай культуры, з'яўляючыся толькі спажывцамі чужых духоўных каштоўнасцей».

Горкія, балючыя словы! Словы, напісаныя крывёю сэрца! Нездарма артыкул выклікаў шырокі грамадскі рэзананс. На яго адгукнуліся дзесяткі нашых чытачоў, рэакцыя якіх была, можна сказаць, адназначная: так, сапраўды мы падышлі да апошняй, драматычнай рысы, за якой — смерць, гібель нацыі, і каб гэтага не здарылася, нам трэба рашуча і неадкладна скарыстаць апошні шанц, дадзены гісторыяй, перабудовай для нашага нацыянальнага адраджэння.

Кажу «можна сказаць», бо ў

рэдакцыйнай пошце быў адзін-другі ліст, у якіх чытачы, прымаючы агульную накіраванасць артыкула, у сім-тым не пагаджаліся з аўтарам, спрачаліся з яго паасобнымі палажэннямі. Але не было ніводнага ліста, аўтар якога ёрнічаў бы, іранізаваў адносна закранутых у артыкуле Л. Лыча праблем, абставін, сітуацый.

І таму быў я вельмі здзіўлены, калі раптам праз паўтара месяца ў «Сельскай газетзе» (за 16 снежня г. г.) убачыў рэпліку А. Страпачага «Кажды сверчок знай свой шесток, или Чей горшок главнее», прытым яшчэ і з гэтым іранічным «растлумачэннем»: «О «новом слове» в белорусской исторической науке». Прачытаў яе раз, пасля другога. З першага разу проста не паверыў вачам сваім: няўжо такое можа быць надрукавана ў нас, у БЕЛАРУСКАЙ (хоць не па мове, а па месцы выдання) газетзе? Хто ж гэта мог напісаць такое? Хто ж гэта дазваляе сабе вось так беспардонна

іранізаваць і здэкавацца з таго, з чаго ну проста нельга, грэзна здэкавацца? Як можа адукаваны, культурны чалавек здэкавацца з ГЭТАГА? Ці не тое самае гэта, што ладзіць сноі на могілках, сыпаць соль на свежыя раны? Ніякай гэта мог дазволіць сабе толькі нехта з тых «бязродных і бездухоўных», пра якіх з болей і горыччу пісаў Л. Лыч.

Вось А. Страпачы цытуе тую мясціну з лімаўскага артыкула, дзе аўтар гаворыць аб тым, як у свой час паўсюдна ў рэспубліцы закрываліся беларускія школы, як расчышалі функцыянеры шлях рускай мове для ператварэння яе на тэрыторыі Беларусі фактычна ў дзяржаўную мову. Хіба такога не было? Хіба гэта не рабілася цягам доўгіх гадоў? Хіба руская мова ў нас не стала фактычна дзяржаўнай, цалкам адцяпнёвай, выцесніўшы адуцыю беларускую мову? Аўтар жа «Сельскай газетзе» пачынае дэманстраваць «майстэрства»

рабудовы з боку кансерватыўных сіл на апошнім Пленуме ЦК. Гаварылі людзі пра зварот членаў ЦК у Палітбюро з патрабаваннем змясціць няўгоднага генсека, пра дыскусію аб увядзенні ваеннага становішча і г. д. Што тут праўда, што домисел — меркаваць не бяруся: пра сякія-такія падрабязнасці апошняга Пленума я, член КПСС, даведаўся не з «Правды», якая чамусьці ўстрымалася ад апублікавання стэнограмы, а з перадач Бі-бі-сі.

І яшчэ штышок: апошнім часам партарганізацыі віцебскага прадпрыемстваў наведвалі госці з Ленінграда, а ў дзень Пленума ЦК КПСС абласная газета змясціла «Зварот партыйнага актыву Чыгуначнага раёна г. Віцебска ў ЦК КПСС», дзе выказваецца таклапочнасьць тым, то «многія негатыўныя трыложныя працэсы ў сацыяльна-эканамічнай сферы, быццам па інерцыі, характарызуюцца як вынікі павышэння палітычнай актывнасці людзей». Якія менавіта працэсы? Перадлічаны тут жа ценявая эканоміка, рост злачынасці альбо хібы кааператыва руху? Ніколі не называліся яны завабамі перабудовы. Канкрэтыка ў «Звароце...» адсутнічае, затое вось агульная танальнасць...

Тыя, хто вынес на плошчу партрэты Гарбачова, выказалі

сваё стаўленне да падобных заяў. Але — адчуў гэта пасля гутарак з гараджанамі — многія стаяць на іншых пазіцыях. Не абцяжарваючы сябе пошукамі сапраўдных прычын крызісу, да якога краіна кацілася дзесяцігоддзі, яны схільныя абвінавачваць ва ўсім Гарбачова асабіста і палітыку дэмакратызацыі ўвогуле. А тут ужо зусім лагічнай здаецца думка пра «моцную руку», якая зможа не столькі ўказаць правільны шлях, колькі ўзяць народ за каршыні. Вось так справядлівае жаданне лепшых перамен набывае кансерватыўны патэнцыял і, як ні парадасальна, спалучаецца з самымі патаемнымі жаданнямі найбольш кансерватыўнай часткі апарату, якая, гаворачы словамі Данііла Гранаіна, імкнецца «вярнуцца на шлях партыйна-адміністрацыйнага дыктату з яго камфортам бескантрольнасці».

Нягледзячы на досыць вялікія штрафы, прыхільнікі дэмакратычных пераўтварэнняў адмаўляцца ад выхаду ад плошчы не збіраюцца. Толькі, бадай, не зашкодзіла б і актывнасць у формах менш прыкметных, але таксама дзейных. Скажам, пад час сходу выказваліся прапановы ўтварыць клубы выбаршчыкаў — у Маскве, Ленінградзе такія клубы маюць вялікі ўплыў

на ход выбарчай кампаніі. Тры тыдні прайшло — ніводнага клуба ў Віцебску няма. Але калі іх не ўтворыць народ, дык іх арганізуе і паставіць на службу ўласным інтарэсам апарат. Каб пераканацца ў тым, што менавіта ён трымае сёння ініцыятыву, дастаткова прагледзець спіс толькі што створаных выбарчых камісій. Прыкметная асаблівасць: у Віцебску намеснікамі старшын камісій абраны (ці, лепш сказаць, прызначаны) сакратары райкомаў. А хто ў складзе камісій? Напрыклад, у гарадской камісіі — загадчык аддзела гаркома, дырэктар завода, тры інжынеры, сушыльшчыца макаронавай фабрыкі і — ніводнага юрыста.

На днях атрымаў ліст ад Яўгена Пяко, рабочага станкабудавальніка завода імя Кірава. Ён піша, як прайшло на прадпрыемстве «вылучэнне» членаў камісіі. Сакратар парткома прапанаваў начальнікам цэху свае кандыдатуры. «Я пацікавіўся ў сакратара: якое дачыненне начальнікі вытворчых падраздзяленняў маюць да арганізацыі выбараў? Чаму замест таго, каб растлумачыць рабочым парадок фарміравання камісій, партком дзейнічае ў прыцемках? А раптам думка парткома не супадае з меркаваннем чатырохтысячнага калектыву?» — «Не хвалюцца, — адказаў сакратар, — ад гэтых людзей нічога не залежыць. Іх задана толь-

кі ў тым, каб у дзень выбараў, пасля падліку галасоў, паставіць свае подпісы пад пратаколам». Але ў Законе аб выбарах функцыя акруговай камісіі тлумачыцца інакш. Падобна на тое, — заўважае Я. Папко, — што нехта ўжо цяпер старанна забяспечвае сабе авангардную і кіруючую ролю».

Сяргей НАВУМЧЫК.

Р. С. Гэтыя нататкі былі падрыхтаваны да друку, калі з Віцебска паведамілі, што група аштрафаваных у знак пратэсту абвясціла двухдзённую галадоўку. Але не паспелі галадоўшчыкі раніцай 23 снежня стаць перад будынкам абкома КПБ, як работнікі міліцыі разам з невядомымі таварышамі ў цывільным запатрабавалі прад'явіць... дазвол на галадоўку. І калі высветлілася, што такім дакументам ніхто з удзельнікаў акцыі пратэсту запасціся не здагадаўся, людзі ў цывільным пры дапамозе аднаго з міліцыянераў пачалі вырываць плакаты, выкручваюць рукі, а А. Мудрычэнка быў збіты з ног...

Прымяненне ў палітыцы фізічных прыёмаў — зусім не адзнака сілы. Застаецца паспачувальна гарадскім уладам: у кожнай кабінцы для тайнага галасавання на выбарчых участках міліцыянера не паставіш... С. Н.

«духоўны адшчапенец», «саюзнік забойцаў», «зраднік народа і дзяржавы»...

Не хочацца цытаваць далей ванітападобныя практыкаванні, за якія — здараюцца ж паралелі — Якаўлеў атрымаў ад міністрскіх контрпрапагандыстаў па 30 рублёў за аўтарскі ліст (13-е перавыданне — відаць, апошняе ў краіне). Пры сустрачцы з прафесарам Сахараў публічна даў яму апляху. Будзем спадзявацца, яе рэха хоць цяпер дойдзе да некаторых ідэолагаў і «друкароў». Урэшце, да іх многае даходзіць запознена: зусім магчыма, пакуль у Мінску друкарскія машыны яшчэ адбівалі нечарговы 30-тысячны тыраж. Гарбачоў ужо званіў апальнаму акадэміку ў Горкі.

Вось як успамінаў пра гэта сам Андрэй Дзімітрыевіч:

— Позна ўвечары мы сядзелі з жонкай ля тэлевізара. Прышлі тры чалавекі, адзін з КДБ і два манцёры. Іх паднялі з пасцелі (у кватэры не было тэлефона.— А. Л.). Мы былі цалкам ізаляваны ад якіх-небудзь кантактаў, на вуліцы таксама нікога да нас не падпускалі. Быў такі эпізод, жонка ехала на машыне, і мужчыка з хворым дзіцем на руках прасіў падвесці іх у бальніцу, дзіця плакала. Яна спынілася, але бацьку і дзіця выпягнулі з машыны. У калідоры ў нас сядзеў міліцыянер. Міліцыянеры, калі мы з імі віталіся, не адказвалі. Дык вось, перад адыходам гэты прадстаўнік КДБ сказаў: вам заўтра пазвоняць. Ну, мы сядзелі, чакалі. Ён сказаў: раніцай, гадзін у дзесяць. Але ў дзесяць ніхто не пазваніў. А ў тры гадзіны

завінеў званок, я ўжо збіраўся ісці купіць хлеб. Гэта звоніў Гарбачоў. Міхаіл Сяргеевіч сказаў: прынята рашэнне аб вашым вяртанні ў Маскву, таксама атрымае магчымасць вярнуцца Бонар. Я даволі рэзка гавару: гэта мая жонка (мне ў ітанацыі нешта не спадабалася). Так, так, цяжасцей не будзе, можаце вяртацца. Я кажу: вялікі вам дзякуй, я глыбока вам удзячны, я хацеў толькі вам сказаць, што некалькі дзён назад у Чыстопаўскай турме, можна сказаць, забіты мой сябар, пісьменнік Анатоля Марчанка, ён быў першы ў тым спісе палітзняволеных, які і вам паслаў. Гарбачоў сказаў: так, мы атрымалі гэты спіс, разбіраліся, многія з іх вызвалены, становішча іншых палепшана, але там вельмі розныя людзі. Я кажу: я з вамі не згодзен. Гэта людзі, якія асуджаны за свае перакананні, і ўсе яны павінны быць вызвалены... На наступную раніцу пасля звонка Гарбачова міліцыянеры сабралі ўсю сваю гаспадарку, электраплітку, тэрмамы, мы з імі вельмі ветліва развіталіся. Я спытаў: што ж вы цяпер будзеце рабіць? А яны гавораць: працягваць службу.

Служба працягваецца... У нядзелю перад пахаваннем я пастукаўся ў дзверы Прэзідыума АН БССР і спытаў у дзяжурнага міліцыянера, ці не адываецца, часам, у акадэміі жалобнага пасяджэння, сходу. — Не. Што, яго, можа, увесь месяц памінаць?..

Упэўнены — куды даўжэй. І як геніяльнага фізіка, і як Нобелеўскага лаўрэата міру, і як народнага дэпутата. Усё жыццё

будуць успамінаць чалавека, які адзін спрабаваў спыніць вайну ў Афганістане, маці забітых там савецкіх воінаў. Яго ўчынак — ці не адзінае, на што зможам хоць бы ўнутрана спадзявацца перад маральным іскам соцыяльнага ахвяра самога афганскага народа?..

22 студзеня 1980-га, праз месяц пасля ўводу «амбэжаванага кантынгенту» ў суседнюю краіну, машыну, у якой Сахараў ехаў на семінар у свой інстытут, спыніла міліцыя, а самага акадэміка даставілі ў пракуратуру. Пракурор СССР Ракуноў абвясціў, што Прэзідыум Вярхоўнага Савета СССР пазбаўляе яго ўсіх узнагарод, а кампетэнтныя органы прынялі рашэнне аб высылцы ў горад Горкі. (Адпаведных дакументаў Сахараў так ніколі і не пачаў. Пастанова Прэзідыума была чамусьці без подпісаў Брэжнева і Геаргадзе; потым у яго падманам забралі пашпарт і ў ім дзіўным чынам зніклі аднакі выпіскі-прапіскі — быццам і не высылалі яго на сем гадоў з Масквы...)

Каля труны Сахарава ў Лужніках трымалі плакат: «Даруйце нам, Андрэй Дзімітрыевіч, што мы не выйшлі на гэту плошчу ў 80-мі!» Нам таксама ёсць за што прасіць прабацьчына. Прынамсі, за лектара Мінскага абкома камсамола С. Шацько і выкладчыка СПТВ з Віцебска В. Якушкіна, якія прымалі ўдзел у цікаванні акадэміка на І З'ездзе народных дэпутатаў.

— Сорамна, што ёсць такая кніга на нашым сумленні, — сказала пра выданне сталічнага палітолага галоўны рэдактар выдавецтва «Універсітэц-

кае» Н. Бярукава. На пытанне — ці не выпусціла б выдавецтва сёння кнігу самога Сахарава, Ніна Фёдаруна адказала адразу:

— З задавальненнем! Калі не спыніць на тым самым узроўні, на якім загадвалі друкаваць Якаўлева...

І ўсё ж, хіба не рэальная справа: у рэжыме «маланкі» выпусціць дагэтуль неапублікаваныя сахараўскія «Роздум аб прагрэсе, мірным суіснаванні і інтэлектуальнай свабодзе», яго выступленні на З'ездах народных дэпутатаў СССР, апошнія інтэрв'ю? А на вокладку можна было б вынесці словы Алеся Адамовіча: «Андрэй Дзімітрыевіч Сахарава з Горкага вярнулі. А гэта значыць, што дзяржава сама пажадала вярнуцца ў лік цывілізаваных. Аднак многага складанай вярнуць грамадству сапраўдную меру каштоўнасцей. Для гэтага і патрэбны такія людзі, як Сахараў, якія могуць служыць мерай чалавека. Так, мерай, так, чалавека, якога сакрушыць не можа нічога: ні сталінізм, ні застоі. Вось іх і трэба берагчы і цаніць асабліва, каб усім нам прычасціцца вобразам чалавечым».

У адрозненне ад многіх з нас Адамовіч гэтыя словы і надрукаваць пэту пры жыцці Сахарава. І папярэдзіў: «Без гэтага не па сілах нам будзе падмаць непадымальнасць — нашу эканоміку, і духоўную, маральную культуру».

Лепшая памяць Андрэю Дзімітрыевічу Сахарава — наша прычасціненне сапраўднай чалавечнасцю.

Аляксандр ЛУКАШУК.

І БОЛЬ, І ПАМЯЦЬ, І ГНЕЎ

Ленінскі праспект сталіцы рэспублікі прывык да маніфестацый і дэманстрацый. Праўда, калі раней яны насілі, як правіла, святочна-ўрачысты характар, дык цяпер усё часцей ператвараюцца ў палітычныя акцыі, заклікаючы звярнуць увагу грамадскасці на праблемы, якія не толькі хвалюць, а і патрабуюць пераасэнсавання, новага стаўлення да сябе. Так было і на гэты раз, калі ў мінулы нядзелю людская калона накіравалася ад плошчы Перамогі да Дома палітычнай асветы, што знаходзіцца на Кастрычніцкай вуліцы.

Калона незвычайная. Са схіленым з жалобнай стужкай Дзяржаўным флагам СССР ішлі тыя, хто прайшоў праз выпрабаванні Афганістана, таварышы, родныя і блізкія загінуўшых юнакоў. Многія неслі іх партрэты. Яшчэ зусім хлапчукоў, хто, кажучы словамі рускага паэта Мікалая Маёрава, пайшоў з жыцця «не долюбив, не докурив последней папирасы».

Ліс гэтых беларускіх юнакоў сапраўды ў нечым падобны на прадстаўнікоў паналення М. Маёрава. Аднак падобны і разам з тым нуды больш трагічны. Тыя абаранялі Радзіму ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў, сталі насмерць, бо добра ведалі — калі яны адступіць, значыць, вораг захопіць родную краіну. Гэтыя таксама сталі насмерць, але на чужой, далёкай зямлі. І як бы не паўтаралі недалёкія палітыкі аб нейкім інтэрнацыянальным абавязку, вядома адно: юнакі гэтыя — і загінуўшыя, і жывыя, сначалежны не толькі фізічна, але і духоўна — сталі свайго роду назырымі нагатамі ў бруднай палітычнай гульні.

Аб гэтым прама сказана з трыбуны другога З'езда народных дэпутатаў СССР. Таму кожны напамінак аб афганскай вайне — адначасова і наш боль, і наша памяць, і наш гнеў. Менавіта такі характар і меў мітынг-рэвіюм у Мінску, прысвечаны 10-годдзю ўводу амбэжаванага кантынгенту савецкіх воінаў у Афганістан, арганізатарамі якога сталі Мінскі гарком камсамола і асацыяцыя ветэранаў вайны ў ДРА «Памяць».

Ля будынка ж Дома палітычнай асветы гучала сама праўда аб Афганістане. І з вуснаў удзельнікаў падзей, і з расказаў бацькоў загінуўшых, прадстаўнікоў грамадскасці — усіх, хто хоча аднаго: каб жыла памяць аб Афганістане і каб нешта падобнае ў жыцці краіны, а значыць, і ў жыцці новых паналенняў ніколі не паўтарылася. Дзеля гэтага не проста неабходна змагацца за мір — што-што, а самі заклікі з-за дэкларацыйнасці страчваюць свой першаўважлівы сэнс. Неабходна будаваць правую дзяржаву, каб кожны быў абаронены ад неабходнасці вынавання падобнага і іншых «інтэрнацыянальных» абавязкаў.

Яшчэ ж — думку гэтую паўтаралі многія — памяць стане дзейнай, калі яна падмацуецца канкрэтнымі ўчынкамі. Канкрэтна дапамога ўдзельнікам вайны, збудаванне помніка загінуўшым (дарэчы, конкурс на праект яго завершаны), наданне імён герояў вуліцам... Само паняцце дэбарынасці ў дачыненні да ахвяраў афганскай вайны набывае асаблівы сэнс.

Між іншым, па-свойму зразумеў яго пісьменнік, удзельнік афганскіх падзей Мікалай Чаргінец. Пасля выдання ў выдавецтве «Мастацкая літаратура» афганскага рамана «Сыны» ён расказаў у розныя нуткі Савецкага Саюза чатыры тысячы экзэмпляраў кнігі. Іх атрымалі бацькі загінуўшых і самі воіны, змаглі яшчэ раз прайсціся сцяжынамі памяці і болу. Акрамя таго, М. Чаргінец набыў некалькі тэлевізараў «Шыяліс» і падарыў іх афганцам, што вярнуліся дахаты з ампутаванымі нагамі.

...Мітынг-рэвіюм завяршыўся на Чыжоўскіх могілках. Да магіл воінаў ляглі жывыя кветкі. Присутныя ўспомнілі юнакоў добрымі словамі. Словамі са слязьмі на вачах.

НАШ КАР.

Салідарнасць з народам Румыніі

23 снежня адбылося пасяджэнне праўлення Саюзу БНФ «Адраджэнне», на якім прынята заява з нагоды падзей у Румыніі.

У заяве, у прыватнасці, адзначаецца: «Маркотна скіллема галаву ў жалобе над адабранымі жыццямі румынскіх і венгерскіх змагаюў за людскасць і справядлівасць».

іроніі: «Вот оно, оказывается, как происходило в действительности, вот как хитро и ловко аппаратчики втащивали троянского коня, то бишь русский язык, на наши государственные, партийные и прочие этажи». Што тут смяжаш? У народзе ў такіх выпадках гаварылі: «Пабойся бога, чалавечка!»

Той, хто чытаў артыкул Л. Лыча, пагодзіцца, што Леанід Міхайлавіч нідзе і ні ў чым не даваў падстаў для нейкага іншага прачытання таго, што ён пісаў, усё яго разважання, пастулаты і высновы надзвычай уважаныя, доказныя, пераканаўчыя. Але ж А. Страпчаку, напэўна, усё роўна, што там і як пісаў лімаўскі аўтар (дарэчы, нагадаем зноў, — доктар гістарычных навук, вядомы і аўтарытэтны наш вучоны). У палоне свайго не ведаю-

чага межаў красамоўства, аглушаны, як цяцрук, гэтым красамоўствам, аўтар рэплікі ў «Сельскай газеце» раз-пораз падсцёбвае сябе і чытача: «Так і видишь, как эти коварные русофилы входят в крестьянскую хату и вкрадчиво охмуряют не чувствующего подвоха простодушного крестьянина»; «Действительно, сколько же можно их, эти пласты, угаваривать. Это раньше, когда изводили белорусский язык, угаваривали, а теперь пора и власть употребить. Дело-то ведь правоё!»; «Представим себе хоть на минуту несметные толпы якутов, блокировавших движение на площади Ленина и скандирующих требования открыть при Белгосуниверситете факультет с преподаванием на якутском языке...»

Сапраўды, «все это было бы смешно, если бы не было так грустно!»

А. Страпча, цытуючы Л. Лыча, робіць заўвагу: «здесь и далее цитирую по-белорусски, чтобы не исказить неточным переводом нюансы исследовательской мысли» (ну як тут не ўсклікнуць: «Ах, какой шалуниска!»). Што ж, я таксама цытаваў тут яго без перакладу. Але адно слова хочацца ўсё ж перакласці. Якое? Ды слова «страпать». «Русско-белорусский словарь» гаворыць: «СТРЯПАТЬ НЕСОВ. РАЗГ. 1. (обед) гатаваць; 2. ПЕРЕН. ПРЕ. НЕБР. майстраваць, клеіць; фабрыкаваць; Адсюль і «СТРЯПНЯ Ж РАЗГ. 1. (действие) гатаванне, -ння ср; майстраванне, -ння ср; фабрыкаванне, -ння ср; 2. (еда) ежа, род. ежы ж; невкусная -ня нясмачная ежа; 3. ПЕРЕН. (выдумка) выдумка, -ні ж; мазня, -ні ж; (писанина) пісаніна, -ны ж; (фабрикация) фабрыкацыя, -цыі ж».

Ды гэта, як кажуць, між іншым.

А вось што не між іншым, дык гэта тое, што таякая НЯСМАЧНАЯ ЕЖА, варыла невядома з якога гаршка паявілася ў «Сельскай газеце». Меркавалася ж зусім іншае. Меркавалася, што ў часы перабудовы калектыву гэтай газеты, якая адразуецца сельскім жытхам рэспублікі, успомніць пра гэта і выступіць з ініцыятывай, каб вярнуць выданню беларускую мову, каб газета размаўляла з чытачамі на той мове, на якой усё яшчэ (пануль што) яны гавораць. Дык дзе там! Яна здзеліла піша «о «новом слове» в белорусской исторической науке»...

ЛІМАВЕЦ.

МНОГИЯ наши чытачы памятаюць, напэўна, тэлерэпартажы з Палаца Рэспублікі ў Хельсінкі пад час работы там нарады па бяспецы і супрацоўніцтве ў Еўропе, найперш сцэну падпісання яе Заключнага акта. Увага нашых тэлеаператараў была скіравана тады галоўным чынам на цяжкаватай постаці чалавека, які вызначаўся сярод прысутных бласкам залатых зорак на цёмным піяжаку. Вось ён павольна ідзе да стала, сядзе ў крэсла, нахіляе над паперамі азызлы твар і старанна ставіць свой подпіс: Л. Брэжнеў...

Подпіс гэты разам з дзесяткамі іншых быў пастаўлены пад дакументам, які тады, у 1975 годзе, паклаў пачатак хельсінскаму працэсу.

Як вядома, адносіны савецкага кіраўніцтва да хельсінскіх пагадненняў былі з самага пачатку досыць прахалоднымі. Асаблівае раздражненне нашых кіраўнікоў выклікаў у гэтым дакуменце так званы «трэці кош», які тычыўся гуманітарна-прававых пытанняў. Цяпер стала вядома, што найбольш быў незадаволены ім галоўны брэжнеўскі ідэолаг М. Сулаў. Відаць, гэта па яго загаду ў нашых сродках масавай інфармацыі пра дэкларацыю хельсінскім актам правы і свабоды чалавека інакш не пісалася, як пра «так званыя правы», «буржуазныя правы і свабоды», што павінна было засведчыць перавагу «сапраўдных свабод» савецкіх людзей ва ўмовах развітога сацыялізму.

Не для ўласнага ўжытку, а дзеля ўмацавання свайго міжнароднага прэстыжу далучыўся Савецкі Саюз у свой час і да Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека, прынятай Генеральнай Асамблеяй ААН у 1948 годзе, падпісаў чатырнаццаць розных пагадненняў, канвенцый і актаў па захаванні ўніверсальных правоў і свабод чалавека. Ніводзін з гэтых дакументаў не быў у нас нават «удастоены» гонару быць надрукаваным масавым тыражом. Келі нешта і друкавалася, дык толькі для «службовага карыстання», для патрэб «спецыялістаў».

У сённяшнім нумары штотыднёвіка вы, паважаны чытач, зможаце прачытаць поўны тэкст Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека з яе неўміручымі пастулатамі: «Кожны чалавек мае права на жыццё, на свабоду, на асабістую недатыкальнасць», «Кожны чалавек мае права на свабоду думкі, сумлення, рэлігіі...»

Публікацыя апошнім часам гэтага дакумента ў розных сродках масавай інфармацыі сведчыць аб тым, што «лёд крануўся». Яшчэ на пачатку гэтага года адбылася падзея, якую М. С. Гарбачоў называў прарывам у набліжэнні да ўніверсальных чалавечых каштоўнасцей. Кіруючыся філасофіяй і прынцыпамі перабудовы, наша краіна ў студзені 1989 года падпісала Выніковы дакумент венскай сустрэчы прадстаўнікоў дзяржаў-ўдзельніц хельсінскага працэсу. Краіны, падпісавшы дакумент, узялі на сябе абавязальства «Удасканалваць свае законы, адміністрацыйныя правы і палітыку ў галіне грамадзянскіх, палітычных, эканамічных, сацыяльных, культурных і іншых правоў чалавека і асноўных свабод і ўжываць іх на практыцы з тым, каб гарантаваць эфектыўнае ажыццяўленне гэтых правоў і свабод».

Зроблены першыя крокі па шляху практычнага ажыццяўлення гуманітарна-прававой часткі венскай дамоўленасці — на другой сесіі Вярхоўнага Савета СССР быў прыняты законапраект аб уездах і выездах у краіну і з краіны, у аснову якога пакладзены адзін з артыкулаў Пакта аб грамадзянскіх і палітычных правах: «Кожны чалавек мае права пакідаць любую краіну, уключаючы сваю ўласную... ніхто не можа быць беспадстаўна пазбаўлены права на ўезд у сваю ўласную краіну».

Але, у цэлым, работа па прывядзенні нашага заканадаўства ў адпаведнасць з міжнароднымі стандартамі вядзецца пакуль што марудна. А, між тым, адна з канферэнцый, прысвечаных дасягненню прагрэсу ў адносінах павагі да ўсіх правоў і асноўных свабод чалавека адбудзецца ў верасні-кастрычніку 1991 года ў Маскве. З якімі здабыткамі мы прыйдем да яе!

Тэма «Перабудова і правы чалавека» прысвячаецца «круглы стол» штотыднёвіка «Літаратура і мастацтва», які адбыўся 4 снежня. На ім ішла гаворка аб тым, як паставіцца ў практычнае рэчышча абвешчаныя Усеагульнай дэкларацыяй правоў чалавека, Пактамі па правах чалавека, Выніковым дакументам венскай сустрэчы грамадзянскіх, палітычных, культурных і іншых правоў і свабоды чалавека ў рэспубліцы.

У пасяджэнні «круглага стала» прынялі ўдзел народныя дэпутаты СССР М. Ігнатюк і С. Шушкевіч, пісьменнікі С. Алексіевіч, В. Іпатава, В. Кармазаў, К. Тарасаў, член Вярхоўнага суда БССР Л. Дашук, начальнік арганізацыйна-інспектарскага ўпраўлення Міністэрства ўнутраных спраў рэспублікі Ю. Пасельнікаў, адказныя работнікі Міністэрства замежных спраў БССР І. Цярноў і В. Анішчук, начальнік упраўлення Міністэрства юстыцыі БССР В. Падгруша, доктар юрыдычных навук, прафесар БДУ імя У. І. Леніна А. Абрамовіч, старшы памочнік пракурора БССР М. Снягір, вядучы спецыяліст аддзела інфармацыі Саўміна БССР В. Дранчук, начальнік прэс-бюро Міністэрства ўнутраных спраў БССР Ю. Ражаў, прадстаўнікі Беларускага народнага фронту «Адраджэнне» доктар фізіка-матэматычных навук, прафесар Ю. Хадыка, кандыдат фізіка-матэматычных навук Ю. Дракахруст, філосаф Р. Якаўлеўскі.

Прапануем увазе чытачоў справядзачу з пасяджэння «круглага стала» на падставе магнітафоннага запісу.

Адкрыў і вёў яго галоўны рэдактар штотыднёвіка «Літаратура і мастацтва» А. Вярцінскі, які ва ўступным слове гаварыў пра надзённасць, актуальнасць праблем, звязаных са сцвярджэннем універсальных правоў і свабод чалавека ў краіне і рэспубліцы, спыніўся на некаторых аспектах прапаганды дэмакратычных прынцыпаў жыцця, павагі да асноўных правоў грамадзян на старонках «ЛіМа».

Ю. Хадыка: — Я трымаю ў руках асобнічак «Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека», падараны мне, між іншым, Ігарам Міхайлавічам Пасельнікавым. Было б добра, каб ён, як начальнік упраўлення Міністэрства ўнутраных спраў рэспублікі, сказаў нам, наколькі наша крымінальнае, адміністрацыйнае і грамадзянскае заканадаўства адпавядае дэкларацыі?

«ЛіМ»: — Дарэчы, гэты дакумент даўно выдадзены ў прыбалтыйскіх рэспубліках на дзвюх мовах — рускай і нацыянальнай. Чаму гэта не зроблена ў нашай рэспубліцы?

Ю. Пасельнікаў: — Чаму ж галоўны рэдактар газеты «Лі-

арганізацый краіны. Некаторыя прыватныя асобы звярнуліся да кіраўнікоў семінара са скаргамі на парушэнне сваіх грамадзянскіх і палітычных правоў. Яшчэ год назад такое цяжка было сабе ўявіць...

Ю. Хадыка: — У Мінску і зараз такое ўявіць цяжка.

В. Анішчук: — Сёння Міністэрства замежных спраў актыўна ўкараняецца ў галіну абароны правоў чалавека. У адпаведнасці з існуючым заканадаўствам на МЗС ускладаецца назіранне за выкананнем дзяржавай міжнародных дагавораў. Як паведаміў у сваім дакладзе Вярхоўнаму Савету

кожным кроку, а вось дакументы, пра якія вы гаворыце, існуюць некалькі адасоблена, застаюцца ці то ў сейфах, ці то ў службовых сталах. Прадстаўнік Міністэрства замежных спраў даводзіў тут, як шмат яно робіць па прапагандзе міжнародных пагадненняў па правах чалавека, чаму ж не бачна вынікаў гэтай работы? На маю думку, міністэрства не выкарыстоўвае сваіх магчымасцей у гэтай справе. Там жа ёсць аддзел друку, прэс-бюро, але нешта я не чуў, каб тут праводзіліся брыфінгі, нейкія іншыя сустрэчы з журналістамі нашых газет, часопі-

«КОЖНЫ ЧАЛАВЕК МАЕ ПРАВА...»

З «круглага стала» «ЛіМа» на тэму «Перабудова і правы чалавека»

таратура і мастацтва» не надрукаваў дэкларацыю на беларускай мове? Магу прапанаваць вам чалавека, які пераклаў на беларускую мову дванаццаць дакументаў для зборніка артыкулаў аб правах чалавека, які неўзабаве будзе выдадзены ў рэспубліцы масавым тыражом. Што тычыцца пытання Юрыя Віктаравіча Хадыкі, дык на яго адказаць цяжка. Няма ў свеце краіны, дзе б не парушаліся правы чалавека. Тое самае і ў нас. Давайце гаварыць, што трэба зрабіць, каб выправіць такое становішча, каб нашы законы адпавядалі мэтам і задачам грамадства. Мы клалоцімся аб правах чалавека, забываючыся на тое, што ў яго павінны быць яшчэ і абавязкі перад грамадствам. Чалавек не можа быць свабодным ад грамадства. Так ці не? У нас вельмі нізкая грамадская культура, людзям нашым бракуе заканапапулярнасці.

С. Шушкевіч: — Вы не адказалі на канкрэтнае пытанне — законы і ўказы, прынятыя ў нас апошнім часам адпавядаюць венскаму дакументу, Дэкларацыі правоў чалавека ці не?

Ю. Пасельнікаў: — Калі гаварыць пра тыя дакументы, што прыняты Вярхоўным Саветам СССР, дык адпавядаюць...

С. Шушкевіч: — Я маю на ўвазе нашу рэспубліку. Калі знаёміцца з нашымі апошнімі законамі, пастановамі, указамі, дык прыходзіш да высновы, што іх аўтары наогул не ведаюць міжнародных стандартаў забеспячэння правоў чалавека.

Р. Якаўлеўскі: — Хачу заўважыць, што нашы заканадаўцы часта кіруюцца заканадаўствам 1932 года. Менавіта на яго спасылалася ў Вярхоўным Савеце рэспублікі, калі адмаўляюць БНФ, «Мартыралогу» і іншым грамадскім арганізацыям ў рэгістрацыі.

Ю. Пасельнікаў: — Мы толькі ідзем да стварэння прававой дзяржавы...

Р. Якаўлеўскі: — Ідзем, ідзем, але ні з месца.

В. Анішчук: — Я не падзяляю гэтага скептыцызму. Толькі што я вярнуўся з Масквы, дзе прымаў удзел у семінары, арганізаваным Цэнтрам ААН па міжнародных нормах і стандартах у галіне правоў чалавека. На семінары прысутнічалі замежныя эксперты, савецкія юрысты, а таксама прадстаўнікі розных нефармальных

СССР Э. А. Шэварднадзе важна, каб заканадаўчыя акты, якія распрацоўваюцца, не разыходзіліся з нашымі міжнароднымі абавязальствамі. Гэта, вядома, мае дачыненне і да нашай рэспублікі.

С. Шушкевіч: — А нашы беларускія заканадаўцы сваю «прадукцыю» з вамі ўзгадняюць?

В. Анішчук: — Не, не ўзгадняюць. Наогул, я павінен самакрытычна заўважыць, што Міністэрству замежных спраў БССР трэба, на мой погляд, сачыць за ўсёй праватворчай дзейнасцю ў рэспубліцы, дамагацца пастаянных кантактаў у гэтай галіне з іншымі міністэрствамі, ведамствамі, установамі.

Ю. Хадыка: — Нам гавораць у Вярхоўным Савеце рэспублікі, што нацыянальную сімволіку трэба рэгістраваць спачатку ў Міністэрстве замежных спраў...

В. Анішчук: — Гэта непараўменне. Наша міністэрства рэгіструе толькі сімволіку, якая афіцыйна ўжываецца ў міжнародных зносінах, скажам, той жа дзяржаўны сцяг БССР.

Ю. Хадыка: — Атрымліваецца замкнёнае кола — заканадаўцы спасылалася на вас, вы на заканадаўцаў...

С. Шушкевіч: — Мо ім не хапае належнай адукацыі? Каб мець уладу, відаць, неабавязкова быць адукаваным чалавекам. З гісторыі мы ведаем, што Чынгіс-хан не ўмеў нават паставіць свой подпіс, але ўладай валодаў велізарнай. Гэта, мне здаецца, добра засвоілі многія прадстаўнікі наменклатуры. Яны лічаць неабавязковым для сябе ведаць міжнародныя пагадненні, якія тычацца правоў і свабод чалавека, маўляў, сядзе і так. Самі не хочуць ведаць і народ трымаюць у няведанні. Каб знайсці Усеагульную дэкларацыю правоў чалавека, я падняў на ногі мала не ўсіх супрацоўнікаў нашай універсітэцкай бібліятэкі. Ледзь знайшлі. Аказваецца, пра гэты дакумент, па словах бібліятэкараў, ніхто ніколі дасюль не папытаўся. Чаму за сорок з лішнім гадоў пасля прыняцця Дэкларацыі на Генеральнай Асамблеі ААН яе ў нас ніводнага разу не выдалі масавым тыражом?

В. Дранчук: — Вы, Станіслаў Станіслававіч, маеце рацыю. Правілы вулічнага руху ў нас прапагандуюцца на

саў, радыё і тэлебачанні. Відаць, Міністэрству замежных спраў рэспублікі трэба больш эфектыўна выкарыстоўваць сродкі масавай інфармацыі для прапаганды міжнародных дакументаў аб забеспячэнні ўніверсальных правоў і свабод чалавека, уводзіць іх у грамадска-палітычны кантэкст рэспублікі.

І. Цярноў: — Заўвага слушная. Работа ў галіне захавання правоў чалавека складаецца з некалькіх частак — гэта заканадаўчая дзейнасць, гэта пытанні, звязаныя з выкананнем законаў, распаўсюджваннем ведаў аб правах чалавека.

Р. Якаўлеўскі: — У нас дрэнна прапагандуюцца міжнародныя дакументы, звязаныя з абаронай правоў і свабод чалавека. Скажам, тыя ж венскія пагадненні, падпісаныя ў Савецкім Саюзе на пачатку гэтага года.

В. Анішчук: — Тут вы не маеце рацыі. Не ведаю, у якіх яшчэ краінах свету нададзена такая ўвага прапагандзе гэтага дакумента. Поўны тэкст яго апублікаваны ў газеце «Известия», яе тыраж вам вядомы. Толькі што ў Маскве выдадзены зборнік «СССР і міжнароднае супрацоўніцтва ў галіне правоў чалавека (дакументы і матэрыялы)», у які ўключаны і Усеагульная дэкларацыя правоў чалавека, і пакты і канвенцыі па правах чалавека, і іншыя дакументы ў гэтай галіне. А хіба выхад у нас у студзені будучага года зборніка, у які ўвойдуць міжнародныя пагадненні, дэкларацыі і акты па правах чалавека на рускай і беларускай мовах, не сведчыць аб увазе, якая надаецца ў рэспубліцы гэтым пытанням?

Ю. Дракахруст: — Прадстаўнік нашага Міністэрства ўнутраных спраў Пасельнікаў паўтарыў сакрамэнтальную фразу — чалавек не можа быць свабодным ад грамадства. Але, можа, трэба ставіць пытанне і аб свабодзе чалавека ў грамадстве? Юрыі Міхайлавіч выказаў думку, якую можна зразумець наступным чынам: нам няма чаго непакоіцца аб правах і свабодах савецкага чалавека, маўляў, правы чалавека парушаюцца ва ўсіх краінах свету, нават у самых развітых. Я ж лічу, што трэба мець на ўвазе розную якасць існуючых правоў у тых ці іншых краінах. У нацыскай

Германі, напрыклад, законы наогул не мелі прававога характару. А ў нас хіба няма такіх законаў? Цяпер аб сьвярдзэнні Пасельнікава, што наш народ недастаткова законапалухмяны. Дык мо сам факт негатывных адносін народа да законаў, накіраваных супраць яго інтарэсаў, і сведчыць аб высокай сьведомасці, юрыдычнай культуры людзей.

А. Абрамовіч: — Слушная думка. Сапраўды, відаць, лепей было б, каб народ актыўна выказаў свае адносіны да неппулярных законаў.

Ю. Пасельнікаў: — Даруйце, а хто і як будзе вызначаць, які

рабудавана, але і створана шмат ілюзій...

С. Шушкевіч: — У нас даюць прымаюцца законы, якія прырачаюць самай філасофскай канцэпцыі перабудовы. Дэкларуем на ўвесь свет прынцыпы дэмакратыі, галаснасці, плюралізму думак і прымаем заканадаўчыя акты супраць мітынгаў і дэманстрацый, супраць грамадскіх арганізацый.

М. Ігнатовіч: — Што тычыцца законаў аб парадку правядзення мітынгаў і дэманстрацый, а таксама аб парадку ўжывання ўнутраных войск, дык камітэт Вярхоўнага Савета СССР па заканадаўстве, закон-

масавыя выступленні насельніцтва, дэманстрацыі і мітынгі, якія кваліфікуюцца як беспарадкі. Мала таго, рашэнне аб ужыванні выключных мер можа прымацца самім кіраўніком праваахоўных органаў, праўда, з наступным інфармаваннем аб гэтым саветскіх органаў і сродкаў масавай інфармацыі. Нешта падобнае адбылося ўжо ў Тбілісі, і вы ведаеце, чым гэта скончылася. У тым жа праекце прадугледжваліся дзеянні, якія я магу параўнаць толькі з дзеяннямі акупацыйных улад у час вайны — аблавы, ачальнікі, затрыманне падазроных людзей — у чым падазроных, якія тут

нас забяспечана права на працу, на адпачынак, на сацыяльнае забяспячэнне, ахову здароўя. Што і казаць, шмат гадоў ўсё гэта прымалася на веру. І вось вынік — па сацыяльна-эканамічным развіцці, пры «сваіх» правах і свабодах мы апынуліся сярод самых адсталых краін свету.

Хоць у нашых канстытуцыях дэкларуецца ўдзел грамадзян у кіраўніцтве дзяржавай, на самай справе правамі такімі яны валодаюць фармальна. Перадумовай стварэння прававой дзяржавы павінна стаць, на маю думку, скасаванне ў новай Канстытуцыі 6-га артыку-

дае. Нават калі нехта з яго асяроддзя праштрафіцца, яму, як правіла, не пагражае падзенне, ён застаецца на той жа арбіце, забяспечаны, як і раней, усімі выгодамі. Рашыдаўшчына, кунаеўшчына... Нам здаецца, што гэта ўсё адбылася недзе далёка, што нас гэта не тычылася. Але правы непатызму мелі і маюць месца і на Беларусі.

Многае з часоў сталіншчыны, брэжнеўшчыны жыве і цяпер. Той жа здзек з чалавечай годнасці, тая ж непавага да чалавечага таленту, здольнасцей, тое ж ігнараванне правоў і свабоды асобы. «Партыя —

закон добры, а які благі?

А. Абрамовіч: — У нас няма традыцыі як след вывучаць грамадскую думку, прыслухоўвацца да яе, як гэта робіцца ў цывілізаваных краінах. Скажыце, хоць па адным законе ў нас праводзіўся публіцыст?

М. Снягір: — Работнікі дзяржаўнага і партыйнага апарату ўсё яшчэ аказваюць істотны, а часам і рашучы ўплыў на падрыхтоўку і выпрацоўку заканадаўства. Усеагульнае абмеркаванне праектаў законаў часта ператвараецца ў прапагандыскую кампанію. Трэба стварыць дзейсны механізм вывучэння і ўліку грамадскай думкі.

Ю. Хадыка: — Як напісана ва Усеагульнай дэкларацыі: «...Неабходна, каб правы чалавека абараняліся ўладай закона ў мэтах забяспячэння таго, каб чалавек не быў вымушаны ўжываць у якасці апошняга сродку паўстанне супраць тыраніі і прыгнечання...»

Ю. Дракахруст: — А як зразумець прагучаўшыя тут словы аб тым, што мы ідзем да стварэння прававой дзяржавы? Як ідзем? Сёння прайшлі адну адлегласць, заўтра — другую, пакуль ушчыльную не падыздем да мэты? Асабіста мне здаецца, што сам характар нашай дзяржавы, нашай сістэмы з яе дэмакратызмам, элементамі бяспраўя і беззаконня робяць нашы намаганні ў стварэнні прававой дзяржавы падобнымі да намаганняў Сізіфа...

Ю. Пасельнікаў: — Вядома, шлях да стварэння прававой дзяржавы не прамы, ён досыць складаны.

Ю. Хадыка: — Але ж ці ёсць у нас перадумовы для стварэння прававой дзяржавы?

Ю. Пасельнікаў: — Вядома, ёсць. І вы, Юрый Віктаравіч, гэта ведаеце не горш за мяне.

С. Шушкевіч: — Я фізік, і буду апераваць фізічнымі паняццямі. Мы ўсю нашу гісторыю знаходзіліся ў адным стане, цяпер збіраемся перайсці ў другі стан. Зразумела, што на гэтым шляху нас могуць чакаць розныя выпрабаванні, фігуральна кажучы, можам спускацца ўніз, узбірацца ўверх — гэта было б зразумела. Але мне пачынае здавацца, што мы наогул ідзем не ў той бок.

М. Абрамовіч: — Многае пе-

насі і правапарадку прызнаў першы з іх поўнацю, а другі часткова не адпавядаючымі Канстытуцыі СССР. Праўда, мне ў нейкай ступені імпануе прапанова, выказаная ў Вярхоўным Савеце міністрам унутраных спраў Бакаціным, каб арганізатары масавых мітынгаў і дэманстрацый бралі на сябе ахову грамадскага парадку.

Цяпер аб стварэнні прававой дзяржавы, пра што сёння тут шмат гаварылася. Асабіста я лічу, што ніякай прававой дзяржавы ў нас не будзе, пакуль мы на ўзроўні вышэйшага органа дзяржаўнай улады — З'езда народных дэпутатаў СССР — не дадзім належнай прававой ацэнкі злучэнствам сталінскага перыяду. Калі на сесіі абмяркоўваўся заканадаўчы акт аб прызнанні злачынным высяленне ў сталінскія часы асобных народаў, я, пры падтрымцы некаторых дэпутатаў, прапанаваў кваліфікаваць гэтыя дзеянні як генацыд, але гэтая папраўка, на жаль, у акт не ўвайшла. Адным словам, глабальнага выкрыцця сталіншчыны не адбываецца. Есць сілы, якія гэта тармозыць. Я здагадваюся, што імі ў гэтай справе кіруе. Калі будзе дадзена прававая ацэнка злучэнствам супраць народаў краіны, давядзецца гаварыць аб адказнасці за гэта партыі.

Я б саграшыў супраць ісціны, калі б сказаў, што Вярхоўны Савет не прыняў ніякіх законаў, якія абараняюць правы і свабоды саветскіх грамадзян.

Гэта і закон аб парадку абскарджання дзеянняў службовых асоб і дзяржаўных органаў, заканадаўства аб судовай справе, якое прадугледжвае ўдзел адваката ў крымінальнай справе на ранніх яе стадыях, і да т. п. А вось уключаны ў парадак дня сесіі праект пастанова Вярхоўнага Савета СССР аб мерах па барацьбе са злачыннасцю, які гэта ні дзіўна на першы погляд, сустраеў негатывную рэакцыю дэпутатаў. Чаму? Не задаволіў нас пункт праекта пастанова, які прадугледжвае выключныя меры барацьбы са злачыннасцю. Справа ў тым, што ў пераліку злачынстваў, якія падпадаюць пад дзеянне «выключных» мер, — і

крытэрыі? — праверка дакументаў і, нарэшце, выкарыстанне службовых сабак «для папярэджання хуліганскіх дзеянняў». Гэта значыць, хуліганскіх дзеянняў яшчэ няма, а сабак выкарыстоўваць супраць людзей можна? Вось вам і захаванне правоў чалавека...

А. Абрамовіч: — Што тычыцца прадмета нашай сённяшняй гаворкі, дык трэба прызнаць, што на словах мы ставім прызна і да Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека і Выніковага венскага дакумента, іншых аналагічных міжнародных пагадненняў. Тут у нас вялізная дыстанцыя паміж словам і справай. Гэта тычыцца ў поўнай меры і свабод, правоў грамадзян, быццам бы дэклараваных Канстытуцыяй СССР і Канстытуцыяй БССР. У час сесіі Вярхоўнага Савета БССР, дзе зацвярджаліся выбарчыя законы, мне давялося двойчы пабыць на плошчы каля Дома ўрада, і я не мог уцяміць, чаму ўся яна запоўнена міліцыяй, атрадамі спецазначэння. Нават падумалася, мо ў Мінску з нейкай нагоды аб'яўлена ваеннае становішча. Потым я даведаўся, што ўся гэтая ўзброеная сіла была мабілізавана супраць маючага адбыцца тут мітынгу выбаршчыкаў, якія пажалалі сустрацца са сваімі дэпутатамі, выказаць ім свае меркаванні аб шляхах дэмакратызацыі выбарчых законаў.

«ЛіМ»: — Трэба прызнаць, што народ меў падставы хваліцца за лёс выбарчых законаў, бо па горадзе разнесліся чуткі, што на сесіі Вярхоўнага Савета дзяржапарат паспрабуе праігнараваць вынікі ўсеагульнага абмеркавання праектаў выбарчых законаў...

С. Шушкевіч: — Так яно і было. Абурэненне народа перадалася большасці дэпутатаў, якія не падтрымалі прапанаваныя Прэзідыумам Вярхоўнага Савета БССР праекты законаў.

А. Абрамовіч: — Мы павінны для сябе вызначыць: стварэнне прававой дзяржавы — гэта толькі модныя размовы, ці надзённая справа? Зірніце на нашу традыцыйную канцэпцыю прававой асобы. На чым яна грунтуецца? На прымаце сацыяльных, эканамічных правоў і свабод. Мы заўсёды гаварылі народу: там на Захадзе, хоць і ёсць правы на дэманстрацыі, забастоўкі, свабоду слова ў буржуазным разуменні, але затое колькі ў іх беспрацоўных, бяздомных, жабракоў, наркаманаў і п'яніц. Затое ў

ла дзеючай Канстытуцыі СССР. Праўда, гэта не выключае таго, што пры ўмове атрымання большасці галасоў на выбарах у органы дзяржаўнай улады камуністы павінны мець, безумоўна, рэальную магчымасць адыгрываць кіруючую ролю ў грамадстве. Але яна павінна ажыццяўляцца праз Саветы — палітычную аснову дзяржавы. У нас жа гістарычна атрымалася, што партыя — гэта дзяржава ў дзяржаве. Як жа пры такіх умовах можна ствараць прававую дзяржаву, дзе павінна ажыццяўляцца вяршэнства закона, адказнасць грамадзяніна перад дзяржавай і дзяржавы перад грамадзянінам. У прававой дзяржаве народ павінен валодаць рэальным правам на ўладу, і якое не можа быць рэалізавана без яго права, напрыклад, на дэманстрацыі, мітынгі, на валоданне любой інфармацыяй, на свабоду слова, друку. У дэмакратычнай дзяржаве павінна быць забяспечана права любой групы людзей свабодна выказаць свае ідэі, перакананні, мець свае друкаваныя органы.

Я лічу, што вельмі важна стварыць надзейны механізм прававой абароны асобы, забяспячэння яе правоў і свабод. Каб чалавек быў упэўнены (а няўпэўненых зараз многа), што да яго ўжо ніколі не будуць ужыты рэпрэсіўныя меры, як некалі ў часы сталіншчыны і брэжнеўшчыны.

Ю. Хадыка: — Прачытаўшы Дэкларацыю правоў чалавека, я прыйшоў да высновы, што наша заканадаўства не адпавядае яму нават фармальна. Дэкларацыя, на маю думку, грунтуецца на многіх пастулатах Бібліі, адна з якіх — Бог стварыў чалавека па абліччы і падабенстве сваім. Гэтая тэза ляжыць у аснове ўсіх вучэнняў аб роўнасці людзей, роўнасці іх правоў на жыццё. Паслухайце адзін з артыкулаў Усеагульнай дэкларацыі: «Кожны чалавек мае роўныя правы ў кіраўніцтве сваёй краінай не пасрэдна або праз свабодна выбраных прадстаўнікоў. Кожны чалавек мае права роўнага доступу да дзяржаўнай службы ў сваёй краіне». Можна гэта ўявіць у нас, дзе пры назначэнні на больш-менш важную пасаду адрозна ўключаецца механізм непатызму, кумаўства і сваяцтва? Замкнёнае кола бюракратыі жыве па сваіх законах. Наменклатура сваіх у крыўду не

дзяржава ў дзяржаве», — сказаў нехта сёння на нашым «круглым stole». Так яно і ёсць. Вось чаму наспела надзёнае пытанне аб скасаванні 6-га артыкула Канстытуцыі СССР, які прадстаўляе партыі неабмежаваную ўладу.

С. Шушкевіч: — Тут дарэчы будзе згадаць і прынцып дэмакратычнага цэнтралізму. Калі я думаю пра яго, мне ўспамінаецца прымаўка: «Габлюй, сынку, габлюй, прыйдзе бацька, сякерай падправіць». Паглядзіце, як аказіўся наш партыйны апарат. Справа пастаўлена так, што падначалены фактычна баіцца мець уласную думку.

К. Тарасаў: — Справа ў тым, што мы атрымалі ў спадчыну таталітарную дзяржаву і зараз таксама жывём па яе законах. Кажуць: партыя — гаранты перабудовы. Але што я, радавы член КПСС, магу гарантаваць? Хто з партыйных кіраўнікоў у тым жа райкоме партыі прыслушаецца да маіх слоў? У сваю чаргу хто будзе прыслухоўвацца да райкомаўцаў у тым жа абкоме і г. д.? Усё вырашаюць людзі, якія знаходзяцца на вяршыні піраміды ўлады. Колькі іх — дзесяць, пятнаццаць чалавек?... Пакуль не будзе ў нас дэмакратычных законаў, аб дэмакратыі лепш і не марыць.

А. Абрамовіч: — Я кажу ўжо, што можна прыняць сто правільных законаў і не мець ад іх практычнай карысці. Не аднымі законамі мяняцца жыццё. Патрэбны гаранты выканання законаў.

Ю. Дракахруст: — Пры выпрацоўцы законаў у нас у першую чаргу ўлічваецца іх мэтазгоднасць, іх адпаведнасць ідэалагічным канонам. Гэта тычыцца амаль кожнага нашага заканадаўчага акта. А вось правы чалавека, якія ён павінен забяспячыць, гэта на другім або пятым месцы. Вось як пачынаюцца многія нашы законы: «У адпаведнасці з мэтамі камуністычнага будаўніцтва грамадзянам прадстаўляецца...» Адным словам, атрымліваецца, што не адпавядае мэтазгоднасці, тое не вартэ ўвагі.

В. Анішчук: — Вельмі важна распаўсюджаць веды аб універсальных правах чалавека праз школу, праваахоўныя органы, сродкі масавай інфармацыі.

(Працяг на стар. 6—7).

На здымках — удзельнікі пасяджэння «круглага стала». Верхні рад: С. ШУШКЕВІЧ, М. ІГНАТОВІЧ, С. АЛЕКСІЕВІЧ, В. ПАТАВА, В. КАРА-МАЗАЎ, К. ТАРАСАЎ, Л. ДАШУК, Ю. ПАСЕЛЬНІКАЎ, І. ЦЯРНОЎ. Ніжні рад: В. АНІШЧУК, В. ПАДГРУША, А. АБРАМОВІЧ, М. СНЯГІР, В. ДРАНЧУК, Ю. РАЖАЎ, Ю. ХАДЫКА, Ю. ДРАКАХРУСТ, Р. ЯКАЎ-ЛЕЎСКІ.

«КОЖНЫ ЧАЛАВЕК МАЕ ПРАВА...»

(Пачатак на стар. 4—5).

С. Шушкевіч: — На міжнароднай арэне мы любім пра сябе гаварыць добрыя словы. А што сапраўды адбываецца ў нашай краіне, там, відаць, не вельмі ўяўляюць.

В. Анішчук: — Не трэба недацэннаваць таго, што мы робім. Намеснік Генеральнага сакратара ААН па правах чалавека Ян Мартэнсан высока ацаніў прызнанне СССР юрысдыкцыі міжнароднага суда па дамоўленасцях, якія тычацца правоў чалавека, падпісанне нашай краінай канвенцыі супраць катаванняў, рашэнне Савета Саюза разгледзець пытанне аб далучэнні да фактальнага пратакола міжнароднага Пакта аб грамадзянскіх і палітычных правах.

С. Алексіевіч: — Не хацелася б, каб наша гаворка павярнула ў бок прафесійных міфаў. Да гэтага, на маю думку, закласе прадстаўнік Міністэрства замежных спраў. Год назад я была ў Афганістане, дзе мне давалося прысутнічаць на нарадзе ці канферэнцыі, не ведаю як яе назваць, прадстаўнікоў розных плямён, апазіцыі, урада. Прысутнічаў там і наш дыпламат, які, апроч усяго, гаварыў і пра захаванне правоў чалавека. На мяне яго выступленне пакінула непрыемнае ўражанне. Акурат перад гэтым я была на месцы былога кішлака, ад якога, пасля нашага агню, засталася адно папалішка. І вось, разумееце, сядзеў перад усімі намі добра апрануты чалавек з гладкім, самазадавальным тварам і дэклараваў, як

трэба захоўваць правы і свабоды чалавека. Дарэчы, я даўно заўважыла, што нашы афіцыйныя прадстаўнікі за мяжой умеюць паказваць сябе, ва ўсякім разе з фармальнага пункту гледжання — з самага лепшага боку. У сябе ў краіне ў іх зусім іншыя твары — суровыя, надзьмутыя, на іх не ўбачыш усмешкі, а там — ну проста анёлы. Мне гэта заўсёды нагадвае сцэны з п'ес Астроўскага, дзе герой дома падзекаваўся са сваіх дамачадаў, потым ідзе ў царкву і стаіць там чынна, апусціўшы сціпла вочы.

Абмяркоўваючы сёння пытанне аб правах чалавека трэба помніць, што Расія ніколі не была свабоднай краінай. Гэтым тлумачацца многія адмоўныя бакі нашага грамадства. Мы часта не ўсведамляем, якія мы несвабодныя. Літаральна дзямі я прыхала з Гамбурга, дзе жыла ў невялікай гасцініцы, гаспадаром якой быў пажылы, можна сказаць, стары ўжо чалавек. Неяк мы разгаварыліся, і я даведлася, што ён рускі, у час вайны апынуўся ў палоне, а калі вайна скончылася, вырашыў застацца ў Германіі, бо да яго дайшлі чуткі, што такія, як ён, былыя палонныя на радзіме адразу трапляюць у сталінскія лагеры. Я пацікавілася, ці не хацелася яму за ўсё гэтыя доўгія гады пабыць на радзіме. Ён адказаў, што вельмі хацелася, і ён было ўжо сабраўся, пайшоў у наша пасольства, пачаў запаўняць розныя паперы. Адно з пытанняў чарговага анкетнага тычылася яго баць-

коў і дзядоў. «Ведаеце, — сказаў ён, — я адчуваю сябе настолькі зняважаным, што вырашыў адмовіцца ад свайго намеру». «Як? З-за гэтага вы не паехалі на радзіму?» — не магла паверыць я. Разумеете, гэты чалавек толькі па нараджэнні быў наш, але ўжо не быў наш па ўзроўні самасвядомасці, пачуцці ўласнай годнасці. Дальбог, рабства ў нас знаходзіцца ў крыві. І мы гэта прымаем як належнае. Хіба мы ўсё жыццё не запаўняем дзесяткі розных анкет, на поўным сур'ёзе адказваючы на часам, проста ідыёцкія пытанні? Паўтараю, мы так прызываліся да гэтага, што нават не ўсведамляем, якую знявагу церпім.

Гэтая наша несвабода — вынік, я лічу, 70-гадовай манопольнай улады партыі. Помню, яшчэ студэнткай, наіўнай дзяўчынай-кніжніцай, я спытала ў прафесара Журава, як можна гаварыць у нас пра дыктатуру пралетарыяту, калі ў Расіі таго пралетарыяту амаль не было. Значыць, гаворку можна весці толькі пра дыктатуру партыі? Гэтыя мае словы так напалохалі прафесара, што ён пакінуў мяне пасля заняткаў і доўга тлумачыў у чым я памыляюся.

Такія пытанні даводзіцца задаваць і сабе, і іншым усё жыццё. Тым больш, што дыктатура партыі ператварылася ў дыктатуру наменклатуры. Вось мы гаворым пра скасаванне 6-га артыкула Канстытуцыі СССР, гаворым смела, не баімся, што нехта на цябе «настукае» куды трэба. Але ж не трэба забывацца, што ідэя перабудовы была сплунчана да нас зверху... А-як толькі з'яўляюцца нефармалы з іх альтэрнатыўнымі ідэямі, адразу наменклатура грозна крычыць: «Нельга!»

Правы чалавека... Ці ведаюць таварышы з Міністэрства замежных спраў, якія тут прысутнічаюць, колькі ў нас бласпраўных людзей? Зараз я працую над кнігай аб афганскай вайне «Цынкавыя хлопчыкі» — частка яе была апублікавана ў «Ліме». — І вось атрымліваю пісьмо ад жанчыны, якая ў сваім адчаі падышла да краю бездані. У Афганістане, літа-

ральна адразу пасля прыбыцця туды, загінуў яе сын. Прывезлі цынкавую труну з цэлаю яе дзіцяці на радзіму, прасілі без «шуму» яго пахаваць, паабяцалі аказаць матэрыяльную дапамогу. Але як гэтая няшчасная жанчына жыла ў бараку, так і жыў дагэтуль. Спрабавала звяртацца ў райвыканком, дык там з ёй не хацелі нават размаўляць, а калі прыйшла зноў, дык папярэдзілі, што пасадзяць у псіхушку, каб не назалыла. Самае страшнае — гэта наша сацыяльная, матэрыяльная безабароннасць.

В. Іпатава: — Адзін з прыярытэтаў выніковага венскага дакумента, пра які мы сёння выдзем гаворку, — права на нацыянальную культуру і мову. Пра гэтае права прыбалтыйскія народы заявілі ўжо на ўвесь голас. Чаму маўчым мы? Лічу, што адзін са шляхоў свярджэння правоў і свабод чалавека — абуджэнне яго нацыянальнай свядомасці. Ведаеце, мяне ўразіла выступленне на I З'ездзе народных дэпутатаў СССР былога першага сакратара Кампартыі Грузіі Падзішвілі. Ён не лепшым чынам вёў сябе ў час тбіліскіх падзей і тут гаварыў пра сваю віну перад грузінскім народам, якому здрадзіў. Я слухала выступленне ў Вярхоўным Савеце некаторых нашых кіраўнікоў рэспублікі і думала: ці ўсведамляюць яны сябе беларусамі, ці ведаюць, што гэта за народ, якая ў яго куль-

тура? Пра што я хачу сказаць яшчэ. У свой час Хрушчоў пачаў выкрываць Сталіна, але спыніўся недзе на паўдарозе, бо сам быў саўдзельнікам некаторых яго злачынстваў. Нешта падобнае паўтараецца цяпер — ніхто не хоча прызнаць сваёй віны за пакуты, што выпалі на долю народа ў гады сталіншчыны, застою. Кажуць, партыя тут ні пры чым. А хто — «пры чым»? Мяне вельмі абурала, калі некаторыя прадстаўнікі нашых улад пачынаюць хлусіць народу. Успомнім вядомыя падзеі 30 кастрычніка ў Мінску, калі міліцыя прымяніла для разгону дэманстрацыі і дубінікі, і газ. Вінаватыя ў гэтым самавольстве адразу пачалі біць сябе ў грудзі, кляццяся, што ніякіх спецсродкаў міліцыя не ўжывала. Я асабіста запісала на плёнку расказы п'ятнаццаці ўдзельнікаў дэманстрацыі, — пра тое, як іх білі, трупілі газам. Званю сакратару Белсаўпрофа Рошу, які напярэдадні ў сваім інтэрв'ю, змешчаным у «Вячэрнім Мінску», свярджваў, што ніякага насілля пры разгоне дэманстрацыі з боку міліцыі не было, і прашу яго праслухаць запісы, якія зрабіла. «Не збіраюся слухаць тых расказы, я ўсё даследаваў і больш займацца гэтым не буду», — пачула я.

«ЛіМ»: — Воляга Іпатава дзейнічала тады не толькі як пісьменніца, але і як галоўны рэдактар літдрамвыдання Беларускага тэлебачання.

«З развіццём дэмакратыі арганічна звязана ідэя пабудовы сацыялістычнай прававой дзяржавы, якая азначае вяршэнства закона, прадастаўленне кожнай асобе шырокага спектра сацыяльных і палітычных свабод у спалучэнні з высокай адказнасцю і дысцыплінай, стварэнне эфектыўна працуючых механізмаў кіравання.»

Дэмакратыя і свабода — гэта вялікія каштоўнасці чалавечай цывілізацыі, якія мы атрымліваем у спадчыну і напauняем сацыялістычным зместам.»

[М. С. Гарбачоў. З артыкула «Сацыялістычная ідэя і рэвалюцыйная перабудова»].

«Новае палітычнае мысленне вывела нас на іншую шкалу ацэнак і крытэрыяў уласных паводзін. Мы заявілі, што будзем кіравацца агульначалавечымі каштоўнасцямі. Гэтыя каштоўнасці не абстрактныя. Яны існуюць і не могуць трактавацца адвольна або выбарачна.»

Арменцкім тут служаць агульнапрызнаныя дакументы, перш за ўсё Статут Арганізацыі Аб'яднаных Нацый, дэкларацыі, пакты, канвенцыі, рэзалюцыі, прынятыя і выконваемыя пераважнай большасцю дзяржаў свету...»

[Э. А. Шварднадзе. З выступлення на другой сесіі Вярхоўнага Савета СССР].

10 снежня 1948 года Генеральная Асамблея Арганізацыі Аб'яднаных Нацый зацвердзіла і абвясціла Усеагульную дэкларацыю правоў чалавека. Да гэтага дакумента далучыліся СССР, а таксама паўнапраўны член ААН — Беларуская Саветская Сацыялістычная Рэспубліка.

Тэкст дэкларацыі, які друкуецца ніжэй, перакладзены на беларускую мову і распаўсюджваецца Дэпартаментам грамадскай інфармацыі ААН.

УСЕАГУЛЬНАЯ ДЭКЛАРАЦЫЯ ПРАВОЎ ЧАЛАВЕКА

Прэамбула

Прымаючы пад увагу, што прызнанне годнасці, якая ўласціва ўсім членам чалавечай сям'і і роўных і неад'емных правоў іх з'яўляецца асновай свабоды, справядлівасці і ўсеагульнага міру; і

прымаючы пад увагу, што грэбаванне і пагарда да правоў чалавека прывялі да варварскіх актаў, якія абуралі сумленне чалавецтва, і што стварэнне такога свету, у якім людзі будуць мець свабоду слова і перакананняў і будуць свабодныя ад страху і галечы, абвешчана як высокае імкненне людзей; і

прымаючы пад увагу, што неабходна, каб правы чалавека ахоўваліся ўладай закона з мэтай забеспячэння таго, каб чалавек не быў вымушаны ўжываць, у якасці апошняга сродку, паўстання супроць тыраніі і прыгнечання; і

прымаючы пад увагу, што неабходна садзейнічаць развіццю дружалюбных адносін паміж народамі; і

прымаючы пад увагу, што народы Аб'яднаных Нацый пацвердзілі ў Статуте сваю веру ў асноўныя правы чалавека, у годнасць і каштоў-

насць чалавечай асобы і ў раўнапраўе мужчын і жанчын і вырашылі садзейнічаць сацыяльнаму прагрэсу і паляпшэнню ўмоў жыцця пры большай свабодзе; і

прымаючы пад увагу, што дзяржавы-члены абавязаліся садзейнічаць, у супрацоўніцтве з Арганізацыяй Аб'яднаных Нацый, усеагульнай павазе і захаванню правоў чалавека і асноўных свабод; і

прымаючы пад увагу, што ўсеагульнае разуменне характару гэтых правоў і свабод мае велізарнае значэнне для поўнага выканання гэтага абавязальства;

Генеральная Асамблея абвясціла

гэту Усеагульную дэкларацыю правоў чалавека ў якасці задачы, да выканання якой павінны імкнуцца ўсе народы і ўсе дзяржавы з тым, каб кожны чалавек і кожны орган грамадства, увесь час маючы на ўвазе гэту Дэкларацыю, імкнуліся шляхам асветы і адукацыі садзейнічаць павазе гэтых правоў і свабод і забеспячэнню, шляхам нацыянальных і міжнародных мерапрыемстваў, усеагульна-

га і эфектыўнага прызнання і ажыццяўлення іх як сярод дзяржаў—членаў Арганізацыі, так і сярод народаў тэрыторый, што знаходзяцца пад іх юрысдыкцыяй.

Артыкул 1. Усе людзі нараджаюцца свабоднымі і роўнымі ў сваёй годнасці і правах. Яны надзелены розумам і сумленнем і павінны ставіцца адзін да аднаго ў духу братэрства.

Артыкул 2. Кожны чалавек павінен валодаць усімі правамі і ўсімі свабодамі, што абвешчаны гэтай Дэкларацыяй, без якога б там ні было адрознення, як, напрыклад, у адносінах расы, колеру скуры, полу, мовы, рэлігіі, палітычных або іншых перакананняў, нацыянальнага або сацыяльнага паходжання, маёмаснага, саслоўнага або іншага становішча.

Апрача таго, не павінна рабіцца ніякага адрознення на аснове палітычнага, прававога або міжнароднага статусу краіны або тэрыторыі, да якой чалавек належыць, незалежна ад таго, ці з'яўляецца гэта тэрыторыя незалежнай, падпалечнай, несамакіравальнай або як-небудзь інакш абмежаванай у сваім суверэнітэце.

Артыкул 3. Кожны чалавек мае права на жыццё, на свабоду і на асабістую недатыкальнасць.

Артыкул 4. Ніхто не павінен утрымлівацца ў рабстве або ў паднявольным стане; рабства і гандаль рабамі забараняюцца ва ўсіх іх выглядзах.

Артыкул 5. Ні над кім не павінны ўчыняцца катаванні або жорсткія, бесчалавечныя або ўніжаючыя яго годнасць абыходжанне і пакаранне.

Артыкул 6. Кожны чалавек, дзе ён ні знаходзіцца, мае права на прызнанне яго прывасуб'ектнасці.

Артыкул 7. Усе людзі роўныя перад законам і маюць права, без усякага адрознення, на роўную абарону закона. Усе людзі маюць права на роўную ахову ад якой бы там ні было дыскрымінацыі, што парушае гэту

Дэкларацыю, і ад якога б там ні было падбухторвання да такой дыскрымінацыі.

Артыкул 8. Кожны чалавек мае права на эфектыўнае аднаўленне ў правах кампетэнтнымі нацыянальнымі судамі ў выпадках парушэння яго асноўных правоў, якія дадзены яму канстытуцыяй або законам.

Артыкул 9. Ні над кім не павінны ўчыняцца самавольны арышт, затрыманне або выгнанне.

Артыкул 10. Кожны чалавек, для вызначэння яго правоў і абавязкаў і для ўстанаўлення абгрунтаванасці прад'яўленага яму крымінальнага абвінавачвання, мае права, на падставе поўнай роўнасці, на тое, каб яго справа была разгледжана публічна і з захаваннем усіх патрабаванняў справядлівасці незалежным і непрадзятым судом.

Артыкул 11. 1. Кожны чалавек, які абвінавачваецца ў злачынстве, мае права лічыцца невінаватым да таго часу, пакуль яго вінаватасць не будзе ўстаноўлена законным парадкам шляхам публічнага судовога разбору, пры якім яму забяспечваюцца ўсе магчымасці для абароны.

2. Ніхто не можа быць асуджаны за злачынства на падставе ўчынення якога-небудзь дзеяння або за бяздзеянне, якія ў час іх учынення не з'яўляліся злачынствам па нацыянальных законах або па міжнароднаму праву. Не можа таксама накладвацца пакаранне больш цяжкае, чым тое, якое магло быць ужыта ў той час, калі злачынства было зроблена.

Артыкул 12. Ні над кім не павінны ўчыняцца самавольнае ўмяшанне ў яго асабістае і сямейнае жыццё, самавольныя замах на недатыкальнасць яго жылля, тайну яго карэспандэнцыі або на яго гонар і рэпутацыю. Кожны чалавек мае права на абарону закона ад такога ўмяшання або такіх замахаў.

«У адпаведнасці з інтарэсамі народа і ў мэтах умацавання і развіцця сацыялістычнага ладу грамадзянам Беларусі гарантуюцца свабоды: слова, друку, сходаў, мітынгаў, шэсцяў і дэманстрацый.

Ажыццяўленне гэтых палітычных свабод забяспечваецца прадастаўленнем працоўным і іх арганізацыям грамадскіх будынкаў, вуліц і плошчаў, шырокім распаўсюджваннем інфармацыі, магчымасцю выкарыстання друку, тэлебачання, радыё».
(Канстытуцыя БССР, артыкул 48).

«Паняцце прававой дзяржавы азначае, па-першае, вяршэнства, прыяты закона. Усе інстанцыі, усе дзяржаўныя органы, усе асобы, якія б высокія пасты яны ні займалі, у роўнай меры з усімі грамадзянамі падпарадкаваны ў першую чаргу закону».
(А. Д. Сахарав. 3 артыкула «3 думкай можна змагацца толькі думкай»).

В. Іпатава: — А ўспомніце скандал з вобыхам у Доме літаратара, які зрабіла міліцыя. Помню сустрэчу з выканаўцамі гэтай акцыі, з начальнікам райаддзела ўнутраных спраў, які не міргнуўшы вокам, пачаў сцвярджаць, што ён са сваімі супрацоўнікамі... шукаў бомбу... Якое юрыдычнае права дазваляла яму такія дзеянні — так і засталася невядомым. Ці мо гэта тая «мэтазгоднасць», якой падначалены нашы законы? Пра гэта сёння тут ужо гаварылася.

Усеагульнай дэкларацыяй правоў чалавека абвешчана права на інфармацыю. Мы гэтым правам хіба валодаем? Помню, як мы здымалі мітынг у Квоа-патах і потым былі змушаны сцяга яго «прабіваць».

С. Шушкевіч: — Пра тое, як апаратчыкі ўмеюць хлусіць, мы ўсе ведаем. На сесіі Вярхоўнага Савета БССР, дзе прымаўся выбарчы закон, старшыня Мінскага гарвыканкома Міхасёў безапеляцыйна заявіў, што мітынг ля Дома ўрада арганізавалі некаторыя дэпутаты і тым самым нанеслі страту гаспадарцы горада на 125 тысяч рублёў.

К. Тарасаў: — Чаму ён не падлічвае страты, калі высокія госці прыязджаюць у Мінск, і на маршрутах іх лімузінаў перакрываюць на вуліцах рух грамадскага транспарту?

Л. Дашук: — Літаральна дзесяць дзён назад я прыехаў з Жэневы, дзе ў камітэце супраць катаванняў — ёсць у ААН і такі — рабіў ад імя нашай рэспублікі спаваздачу.

«ЛІМ»: — Як прайшла спаваздача?

Л. Дашук: — Паспяхова. Наша заканадаўства забараняе ўжыванне катаванняў.

«ЛІМ»: — А што ўваходзіць у паняцце «катаванне»?

Л. Дашук: — Ведаецца, пэўнага вызначэння гэтага тэрміну няма. Пад ім разумеюцца нанясенне чалавеку фізічных пакут, цялесных пашкоджанняў, дзеянні, якія зневажаюць гонар і годнасць чалавека і г. д.

«ЛІМ»: — А гэтае «нанясенне» нараецца законам?

Л. Дашук: — Так. У нас ёсць выпадкі прыцягнення вінаватых у катаваннях падследных да крымінальнай адказнасці. Праўда, гаварыць, што ўсе такія выпадкі выкрыты, нельга.

Ю. Дракахруст: — Беспадстаўнае, прымусовае змяшчэнне чалавека ў псіхушку — гэта лічыцца катаваннем?

Л. Дашук: — Не лічыцца. Але за такія дзеянні вінаватых могуць прыцягнуць да крымінальнай адказнасці. Хай мяне не зразумеюць так, быццам я лічу, што наша заканадаўства не мае сур'ёзных хібаў. Мае. Скажам, Канстытуцыя і БССР, і БССР гарантуюць права грамадзян на абскарджанне несправядлівых, на іх думку, дзеянняў улад. Дзесяць апошніх гадоў заканадаўцы думалі як гэта практычна ажыццявіць. Нарэшце, такі закон на сесіі Вярхоўнага Савета СССР быў прыняты ў будучым годзе ён уступіць у сілу. А, між тым, права на абскарджанне дзеянняў улад прадугледжана ўсеагульнай дэкларацыяй правоў чалавека, прынятай, як вядома, яшчэ ў 1948 годзе. Адным словам, наша ўнутранае заканадаўства па многіх параметрах яшчэ не адпавядае міжнародным прававым стандартам.

В. Карамазав: — Мяне хвалюе ці праявім мы

актыўнасць і ці створым законы, якія будуць адпавядаць цывілізаванаму грамадству. Не магу не думаць вольна пра што: ці не лічым мы, што наш узровень мыслення, грамадская актыўнасць адпавядаюць узроўню актыўнасці ўсяго народа? Неяк на Магілёўшчыне ў адной вёсцы я зазначаў у старой бабулі. Раніцою ставіць яна на стол бліны і адзіна на сподачку падсоўвае да партрэта Брэжнева. Пытаюся: «Што гэта вы, бабуля, першы блінец аддаеце Брэжневу?» А яна адказвае: «А першы блінец яму, бо ўжо сорак з нечым гадоў няма вайны». «Дык жа, — кажу, — і Брэжнева няма на свеце!» «Няўжо? — здзіўляецца бабуля. — А я і не ведала!» А сама атрымлівае 24 рублі пенсіі і ўсім, разумеюць, задаволена.

Я часта бываю ў калгасах Чарнобыльскай зоны і што здзіўляе: маладыя людзі едуць сюды працаваць, бо тут больш плацяць. Бачыце, якое разуменне сваіх правоў? Такія прыклады можна прыводзіць бясконца. Крэйчэўскі завод калі 60 гадоў выкідае ў наветра пыл, атрутных рэчывы, ад якіх людзі хварэюць, чэзнуць, паміраюць. Але я не чуў каб нехта гэтым абурэўся. Маўляў, як будзе, так і будзе. Міхалёў Сяргеевіч Гарбачоў у адным са сваіх выступленняў нарадаваўся, што вельмі расце ў краіне палітычная актыўнасць народа. Калі б гэта было так сапраўды...

Каб стварыць прававую дзяржаву, патрэбны высокі культурны ўзровень народа. А мы трымаем яго ў поўным няведанні, ён пазбаўлены часам элементарнай інфармацыі.

«ЛІМ»: — Права на інфармацыю абумоўлена ўсеагульнай дэкларацыяй правоў чалавека.

В. Карамазав: — Але ж тую дэкларацыю мы ніколі не чыталі.

Ю. Хадька: — Я хачу запярэчыць Віктару Філімонавічу, які намалываў надта змрочную карціну. Не такі ўжо цёмны і пакарлівы наш народ. Літаральна днём па запрашэнні рады БНФ у Баранавічах я пабыў там і, ведаючы, атрымаў ад той паездкі вялікае натхненне. Калі пачаўся мітынг, у залу было не ўбівца, хоць памяшканне патрулявалі наравы мі-

ліцы. Не, народ наш палітычна абуджаецца, і гэта бачыцца на кожным кроку.

В. Карамазав: — Народ набірае свядомасці, але ёсць і такое, пра што я кажу. Трэба яго інфармаваць, выхоўваць.

Ю. Пасельнікаў: — Я хачу падтрымаць гэтую думку Віктара Карамазова. У першую чаргу трэба знаёміць з асновамі правоў і свабод чалавека падрастаючае пакаленне. Чаму б у дзень прыняцця Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека, менавіта 10 снежня, не праводзіць у школах ўрока на гэтую тэму?

С. Шушкевіч: — Аднаго ўрока ў год? Якая ад яго будзе карысць?

Ю. Пасельнікаў: — Няблага было б наогул увесці ў школах такі курс...

«ЛІМ»: — А ў вашым ведастве такі курс праходзіць?

Ю. Ражаў: — Я супраць абвінавачванняў міліцыі за падзеі 30 кастрычніка. Усё-такі дэманстрацыя была забаронена, яе не трэба было праводзіць. А каб нешта здарылася? Хто б адказаў? Хіба не міліцыя забяспечвае парадак? Людзі гэтага не разумеюць.

Ю. Хадька: — Усеагульная дэкларацыя пачынаецца са слоў: «Усе людзі нараджаюцца роўнымі і свабоднымі».

Ю. Ражаў: — Абсалютнай свабоды няма.

К. Тарасаў: — Вось у ГДР выйшла на вуліцы паўмільёна чалавек, і ўсё ўсім стала ясна.

В. Падгруша: — Вернемся да таго стрыжня гаворкі, дзеля якой мы сабраліся сёння. Пагаворым пра адпаведнасць нашага ўнутранага заканадаўства міжнародным стандартам абароны правоў і свабод чалавека, асобы. Фармальна — так, адпавядае, а фактычна? Наша канстытуцыя, заканадаўства пачынаюцца з раздзелаў, якія прадугледжваюць інтарэсы дзяржавы, грамадскай сістэмы, а потым ужо правы асобы. Або ўзяць наш Крымінальны кодэкс. Спачатку ідуць артыкулы аб дзяржаўных злачынствах, злачынствах супраць сацыялістычнай уласнасці, і толькі з сотага артыкула прадугледжваецца абарона асобы. Нам неабходна ўдасканальваць прававую аснову нашай дзяржавы. У прыватнасці,

«...паважаць права сваіх грамадзян, самастойна або сумесна з іншымі, уносіць актыўны ўклад у развіццё і абарону правоў чалавека і асноўных свабод»;

— ухваліць абмеркаванне ў школах і іншых навучальных установах пытанняў развіцця і абароны правоў чалавека і асноўных свабод»;

— забяспечваць у межах сваёй тэрыторыі кожнаму, хто падлягае іх юрысдыкцыі, правы чалавека і асноўныя свабоды без якога б то ні было адознення як то ў адносінах расы, колеру скуры, полу, мовы, рэлігіі, палітычных або іншых перакананняў, нацыянальнага або сацыяльнага паходжання, нараджэння або іншых абставін...».

(3 Выніковага дакумента венскай сустрэчы прадстаўніцтваў дзяржаў-удзельніц наравы па бяспецы і супрацоўніцтве ў Еўропе).

перагледзець крымінальнае заканадаўства. Леанід Андрэвіч Дашук гаварыў тут, што наша заканадаўства адпавядае міжнародным нормам, скажам, у той жа барачыбе з катаваннямі. Але чаму, скажыце, мы не ўводзім у наша заканадаўства само слова «катаванне» ці «генацыд»?

Трэба адзначыць, што ў нас па-ранейшаму практыкуюцца кабінетны падыход да выпрацоўкі заканадаўства, таму нярэдка яно адарвана ад жыцця. Трэба нам усвядоміць неабходнасць далейшага ўдасканалення многіх рэспубліканскіх законаў, іх перагляд у адпаведнасці з міжнароднымі прававымі нормамі. Перш-наперш, мы павінны ставіць пытанне аб усямернай абароне правоў і законных інтарэсаў асобы.

АД РЕДАКЦЫІ. Натуральна, на адным пасяджэнні «круглага стала» было немагчыма ахапіць усе пытанні, закрануць усе аспекты такой надзвычай ёмкай, шматграннай тэмы, як правы і свабоды чалавека. Кронкі мы не ставім, гаворку гэтую будзем і надалей працягваць на старонках штотыднёвіка.

Матэрыялы «круглага стала» падрыхтаваў да друку М. ЗАМСКІ.

Артыкул 13. 1. Кожны чалавек мае права свабодна перамяшчацца і выбіраць сабе месцапражыванне ў межах кожнай дзяржавы.

2. Кожны чалавек мае права пакідаць любую краіну, уключаючы сваю ўласную, і вяртацца ў сваю краіну.

Артыкул 14. 1. Кожны чалавек мае права шукаць прыстанішча ад праследавання ў іншых краінах і карыстацца гэтым прыстанішчам.

2. Гэта права не можа быць выкарыстана ў выпадку праследавання, сапраўды заснаванага на ўчыненні непалітычнага злачынства, або дзеяння, што супярэчыць мэтам і прынцыпам Арганізацыі Аб'яднаных Нацый.

Артыкул 15. 1. Кожны чалавек мае права на грамадзянства.

2. Ніхто не можа быць самавольна пазбаўлены свайго грамадзянства або права змяніць сваё грамадзянства.

Артыкул 16. 1. Мужчыны і жанчыны, якія дасягнулі паўналецця, маюць права без усякіх абмежаванняў, незалежна ад расы, нацыянальнасці або рэлігіі, браць шлюб і засноўваць сям'ю. Яны карыстаюцца аднолькавымі правамі ў адносінах узяцця шлюбу, у час знаходжання ў шлюбе і ў час яго скасавання.

2. Шлюб можа быць заключаны толькі пры свабоднай і поўнай згодзе бакоў, што бяруць шлюб.

3. Сям'я з'яўляецца натуральнай і асноўнай ячэйкай грамадства і мае права на абарону з боку грамадства і дзяржавы.

Артыкул 17. 1. Кожны чалавек мае права валодаць маёмасцю як аднаасобна, так і сумесна з іншымі.

2. Ніхто не павінен быць самавольна пазбаўлены свайго маёмасці.

Артыкул 18. Кожны чалавек мае права на свабоду думкі, сумлення і рэлігіі; гэта права ўключае свабоду мяняць сваю рэлігію або перакананні як аднаасобна, так і разам з іншымі, публічным або прыватным парадкам у вучэнні, богаслужэнні і выкананні рэлігійных і рытуальных абрадаў.

Артыкул 19. Кожны чалавек мае права на свабоду перакананняў і на свабоднае выражэнне іх; гэта права ўключае свабоду бесперашкодна прытрымлівацца сваіх перакананняў і свабоду шукаць, атрымліваць і распаўсюджваць інфармацыю і ідэі любымі сродкамі і незалежна ад дзяржаўных граніц.

Артыкул 20. 1. Кожны чалавек мае права на свабоду мірных сходаў і асацыяцый.

2. Ніхто не павінен прымушацца ўступаць у якую-небудзь асацыяцыю.

Артыкул 21. 1. Кожны чалавек мае права прымаць удзел у кіраванні сваёй краінай непасрэдна або пры дапамозе свабодна выбраных прадстаўнікоў.

2. Кожны чалавек мае права роўнага доступу да дзяржаўнай службы ў сваёй краіне.

3. Воля народа павінна быць асновай улады ўрада; гэта воля павінна знаходзіць сабе выгуленне ў перыядычных і нефальсіфікаваных выбарах, якія павінны праводзіцца пры ўсеагульным і роўным выбарчым праве, шляхам тайнага галасавання або пры дапамозе іншых раўназначных форм, што забяспечваюць свабоду галасавання.

Артыкул 22. Кожны чалавек, як член грамадства, мае права на сацыяльнае забяспечэнне і на ажыццяўленне неабходных для падтрымання яго годнасці і для свабоднага развіцця яго асобы правоў у эканамічнай, сацыяльнай і культурнай галінах пры дапамозе нацыянальных намаганняў і міжнароднага супрацоўніцтва і ў адпаведнасці са структурай і рэсурсамі кожнай дзяржавы.

Артыкул 23. 1. Кожны чалавек мае права на працу, на свабодны выбар работы, на справядлівыя і добрыя ўмовы працы і на ахову ад беспрацоўя.

2. Кожны чалавек, без якой-небудзь дыскрымінацыі, мае права на роўную аплату за роўную працу.

3. Кожны, хто працуе, мае права на справядлівую і здавальняючую ўзнагароду, якая забяспечвае вартае чалавека існаванне для яго самога і яго сям'і, і дапаўняецца, пры неабходнасці, іншымі сродкамі сацыяльнага забяспечэння.

4. Кожны чалавек мае права ствараць прафесіянальныя саюзы і ўступаць у прафесіянальныя саюзы для аховы сваіх інтарэсаў.

Артыкул 24. Кожны чалавек мае права на адпачынак і вольны час, уключаючы права на разуменнае абмежаванне рабочага дня і на перыядычны водпуск, які аплачваецца.

Артыкул 25. 1. Кожны чалавек мае права на такі жывіцёвы ўзровень, уключаючы харч, адзенне, жыллё, медыцынскі догляд і неабходнае сацыяльнае абслугоўванне, які неабходны для падтрымання здароўя і дабрабыту яго самога і яго сям'і, і права на забяспечэнне на выпадак беспрацоўя, хваробы, інваліднасці, удоўства, надыходу старасці або іншага выпадку страты сродкаў да існавання па незалежных ад яго акалічнасцях.

2. Мацярынства і дзяцінства даюць права на асобую апеку і дапамогу. Усе дзеці, якія нарадзіліся ў шлюбе або па-за шлюбам, павінны карыстацца аднолькавай сацыяльнай абаронай.

Артыкул 26. 1. Кожны чалавек мае права на адукацыю. Адукацыя павінна быць бясплатнай на меншай меры ў тым, што датычыць пачатковай і агульнай адукацыі. Пачатковая адукацыя павінна быць абавязковай. Тэхнічная і прафесіянальная адукацыя павінна быць агульнадаступнай і вышэйшая адукацыя павінна быць аднолькава даступнай для ўсіх на падставе здольнасцей кожнага.

2. Адукацыя павінна быць накіравана да поўнага развіцця чалавечай асобы і да павелічэння павагі да правоў чалавека і асноўных свабод. Адукацыя павінна садзейнічаць узаемааруменню, цярпімасці і дружбе паміж

усімі народамі, расавымі або рэлігійнымі групамі, і павінна садзейнічаць дзейнасці Арганізацыі Аб'яднаных Нацый па падтрыманню міру.

3. Бацькі маюць права прырытэту ў выбары віду адукацыі для сваіх малалетніх дзяцей.

Артыкул 27. 1. Кожны чалавек мае права свабодна ўдзельнічаць у культурным жыцці грамадства, цешыцца мастацтвам, удзельнічаць у навуковым прагрэсе і карыстацца яго дабротамі.

2. Кожны чалавек мае права на ахову яго маральных і матэрыяльных інтарэсаў, што з'яўляюцца вынікам навуковых, літаратурных або мастацкіх прац, аўтарам якіх ён з'яўляецца.

Артыкул 28. Кожны чалавек мае права на сацыяльны і міжнародны парадак, пры якім правы і свабоды, што выкладзены ў гэтай Дэкларацыі, могуць быць цалкам ажыццяўлены.

Артыкул 29. 1. Кожны чалавек мае абавязкі перад грамадствам, у якім толькі і магчыма свабоднае і поўнае развіццё яго асобы.

2. Пры ажыццяўленні сваіх правоў і свабод кожны чалавек павінен спазнаць толькі такія абмежаванні, якія ўстаноўлены законам выключна з мэтай забяспечэння належнага прызнання і павагі правоў і свабод іншых і задавальненнем справядлівых патрабаванняў маралі, грамадскага парадку і агульнага дабрабыту ў дэмакратычным грамадстве.

3. Ажыццяўленне гэтых правоў і свабод ні ў якім разе не павінна супярэчыць мэтам і прынцыпам Арганізацыі Аб'яднаных Нацый.

Артыкул 30. Нішто ў гэтай Дэкларацыі не можа быць вытлумачана, як прадастаўленне якой-небудзь дзяржаве, групе асоб або асобным людзям права займацца якой-небудзь дзейнасцю або ўчыняць дзеянні, накіраваныя да знішчэння правоў і свабод, што выкладзены ў гэтай Дэкларацыі.

Г. Т. Анатоль Канстанцінавіч, дазвольце павіншаваць вас з пачаткам публікацыі першага ў БССР перакладу Новага Запавету.

А. К. Тут трэба дзякаваць найперш перабудове і «Спадчыне», якая адважылася ўзяцца за друкаванне.

Г. Т. А як жа наважыліся вы?

А. К. Я пра гэта трохі пішу ў прадмоўцы. Сылліся тры вя-

Я помню тры крыжы і як яны ставіліся. У час вайны, калі ад рук акупантаў у розных мясцінах засталіся нашы Хатыні, пайшоў погалас: каб уратавалася вёска, трэба абавязкова паставіць на абодвух канцах яе — пры ўездзе і выездзе — крыжы. Мужчыны павінны былі за адну ноч паехаць у лес, высекчы дуб, абчасаць, зрабіць крыж і ўкапаць яго. Жанчыны за тую ж ноч павінны былі ўзяць лён, сцерці яго,

і вы». Вядома, у старажытных можна знайсці пэўныя паралелі. Але ўсе яны выказаны ў адмоўнай форме, як, напрыклад: не рабі другому таго, чаго не хочаш, каб рабілі табе. Але гэта зусім не тое. Бо такое правіла можна захоўваць, застаючыся ў поўным бяздзейні. Гэта не вельмі складана. Згадайма Гётэ: лёгка быць маральным, нічога не робячы.

А тут становіцца сцвярдзенне. І яго не знойдзеш ні ў стара-

Г. Т. Прабачце, а як правільна пісаць па-беларуску — іўрыт ці іврыт?

А. К. Напэўна ж, іўрыт. Хоць ні ў «Глумачальным слоўніку беларускай мовы» ў 6-ці кнігах, ні ў двухтомным «Русско-белорусском словаре», ні ў фундаментальным «Слоўніку беларускай мовы» гэтага слова не знойдзецца... Відаць, да перабудовы да беларускай мовазнаўчай акадэмічнай навукі гэтага слова ўвогуле не існавала...

Г. Т. А чаму б вам не звярнуцца да падрэдакцыі?

А. К. Адна рэч, калі часам для знаёмства, для дружбы народаў, як кажуць, тэрмінова патрэбна перакласці твор з той мовы, з якой няма ў нас перакладчыкаў... Але перакладаць такія творы сусветнай класікі, як Стары ці Новы Запавет, не з мовы арыгінала — гэта касаваць сябе як перакладчыка. Бо кожнае слова мае, скажам, пяць, а то і дзесяць значэнняў. І прасты сказ з пяці слоў — колькі дасць мажлівых варыянтаў! Правільна пачуць тэкст, моўны вопыт аднаго народа перадаць праз моўны вопыт другога не так і проста, калі ставіцца да гэтага сур'ёзна, прафесійна.

Г. Т. А як тады вы адносіцеся да слоў Васіля Хомчанкі, які на апошнім пленуме сказаў, што цяпер, калі ёсць слоўнікі, можа перакладаць кожны адукаваны чалавек?

А. К. Уяўляю, што з гэтага выйшла б, — нават мяркуючы з творчага вопыту самога Васіля Хомчанкі. Некалі ён пераклаў адну з казак Р. Кіплінга, і вось там чуюцца вітанне: «Добры дзень», калі той дзень у творы даўно скончыўся. Перакладаць пісьменнік не з англійскай, а з рускай мовы, і слова «Здравствуйте», годнае для ўсіх параў сутак, падвяло...

Таму да Старога Запавету, калі будзе здароўе, можа, звярнуся, але толькі вывучыўшы іўрыт.

Г. Т. Анатоль Канстанцінавіч, ганарар за публікацыю Новага Запавету ў часопісе вы прасіце перавесці на Чарнобыльскі рахунак № 700073...

А. К. Чарнобыль — наша агульная бяда. Праўда, прачытаўшы ў «Комсомольской правде» за 3 лістапада 1989 года артыкул Уладзіміра Ліпскага «Дзеці і атам», засумняваўся, ці ў той адрас пералічыць, можа, лепш было б паслаць нейкаму канкрэтнаму дзіцячаму дому... У. Ліпскі прыводзіць абуральны факт: «В сентябре 87-го года распоряжением Совета Министров СССР из Чернобыльского благотворительного счета № 904 было перечислено на счет Минатомэнерго 65 853 136 рублей 60 копеек для компенсации понесенных им (министерством) затрат из четвертом энергоблоке. И это сделано... из народных взносов. И кому — одному из виновников чернобыльской трагедии».

Вось бачыце, і цяпер, у часы перабудовы, дзяржава, не пасаромеўшыся, лезе, як у сваю, у грамадскую кішэню.

Г. Т. Дзякуючы за адказы. І ёсць прапанова — ганарар за гэтае інтэрв'ю пералічыць на рахунак Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны.

А. К. Цалкам згодзен.

«НОВЫ ЗАПАВЕТ» ПА-БЕЛАРУСКУ

Чарговы нумар часопіса «Спадчына» пад рубрыкай «Помнікі сусветнай культуры» распачаў друкаванне «Новага Запавету». З перакладчыкам Бібліі на сучасную беларускую мову Анатолем КЛЫШКАМ гутарыць карэспандэнт нашага штотыднёвіка Галіна ТЫЧКА.

лікія юбілей: толькі што мінула тысячагоддзе хрышчэння Русі, наперадзе — двухтысячагоддзе, а сёння маем Скарынава пяцісотгоддзе. Гэтыя даты міжволі прыцягваюць нашу ўвагу да Бібліі.

Вы ж, напэўна, чыталі ў нашым друку лісты чытачоў, якія пішуць, што іх проста абрабавалі, адлучыўшы ад такіх кніг. А тут прачытаў у «Комсомольской правде» пра тое, што часопіс «Літаратурная учеба» збіраецца друкаваць новы рускі пераклад Евангелля. А ў мяне тады, дзякуючы Аляксандру Іванавічу Фірысюку, мелася ўжо унікальнае 140-гадовае даўнясці выданне старагрэчаскага тэксту Новага Запавету.

Для «Мастацкай літаратуры» я якраз скончыў перакладаць раман Лонга «Дафіні і Хлоя». А твор Лонга і Новы Запавет напісаны на адной і той жа мове — агульнагрэчаскім кайне. Вось і ўзнікла жаданне: а чаму ж не перакласці такі выдатны помнік на родную мову з мовы арыгінала.

Г. Т. А як жа з адзіна правільным светапоглядам? Ці не было ў вас прадуманай думкі, гэта ж — «опіум для народа»?

А. К. Сапраўды, наша пакаленне выходзіла ў варажой непрымірнасці да ўсяго гэтага. На нашых вачах руйнаваліся помнікі: цэрквы і касцёлы ператвараліся ў прыёмныя пункты шклатары, у піўбары і інш. памятаю, быў тады навуачнікам Наваградскага педучылішча, як раптам ва ўсіх дзяцей Наваградка паявіліся драўляныя і металічныя свіцёлкі — трубакі самых розных памераў і гукаў. Гэта ў Наваградку — ужо 50-ыя гады! — разбурылі «варожы» музычны інструмент — арган.

Памятаю, як падлеткам чуў прызнанне аднаго з працаўнікоў былога Гарадзішчанскага райвыканкома. Той пад час застоля расказваў бацьку, як выконвалі сакрэтнае распараджэнне начальства — знішчыць крыжы па вёсках...

пасля з кудзелі напрасці нітак, выткаць ручнічок, вышыць і павесіць яго на гэты крыж. Помню, як не спала ўся вёска...

Пасля вызвалення атэістычнаму начальству, вядома ж, не даспадобы было бачыць у кожнай вёсцы гэтыя крыжы. І вось, седзячы пры царчы, раённы чыноўнік хваліўся, як яны, узяўшы грузавік і пару міліцынераў (тыя, калі машына пад'язджала да крыжа, выходзілі на дарогу перастрэць і затрымаць падарожніка, які раптам мог надарыцца і ўбачыць усё гэта) — руйнавалі крыжы. За адну ноч на адлегласці 18 кіламетраў не стала ніводнага, горда падсумаваў змаганец.

Памятаю, як ужо ў шасцідзесятых гады нека моцна абураліся Сяргей Дзяргай выступленнем рэспубліканскага кіраўніка Савета па справах рэлігіі, калі той перад журналістамі рэспубліканскіх органаў друку хваліўся, як іх установа ўмела абыходзіць Канстытуцыю і зачынае цэрквы і касцёлы. «Адкрыта расказвае, як сам парушае закон, а ўсе журналісты маўчаць і лічаць, што так і трэба», — гнеўна абураліся Сяргей Сцяпанавіч. Прызнаюся, я таксама лічыў тады ў душы, што так і трэба...

Мне здаецца, што пакаленням, дзяцінства якіх прыпала яшчэ на дарэвалюцыйны час, якое паспела ўведаць многае з агульначалавечых маральных каштоўнасцей яшчэ да іх руйнавання, было лягчэй, чым нашаму, што праходзіла праз акіябрацтва, піянерыю, камсамол і выходзіла ў духу класавай непрымірнасці і варажыі.

Мы былі адлучаны ад значнай часткі вялікай спадчыны, якая павінна быць праз усё жыццё з чалавекам. «І з отвращением читая жизнь свою», цяпер даводзіцца перадумваць, узважваць і зноў перадумваць...

Г. Т. Чым жа вас усё-такі прыцягнуў Новы Запавет?

А. К. Вышынёй маральна-этычных крытэрыяў. Можна толькі ўявіць, як уразіла ўпершыню антычнага чалавека Нагорная казань з яе заповеддзю, «залатым словам»: «усё, што вы толькі хочаце, каб рабілі вам людзі, тое самае рабіце ім

жытных мудрацоў, ні ў Канфуцыя, ні ў Буды. Гэта быў новы актыўны погляд на жыццё і новыя жыццёвыя абавязкі: рабі добра іншым, бо ты хочаш, каб і табе было добра ад іншых. Трэба пакласці канец усеабдымнай варажасці...

Г. Т. Але ж ёсць ранейшыя пераклады Новага Запавету на беларускую мову.

А. К. Мне здаецца, сённяшні ўзровень літаратурнай мовы вымагае таго, каб зрабіць новы пераклад.

Вось у мяне беларускі «Новы Запавет і псалмы», выдадзены ў Таронта. Цікавы пераклад. Многія мясціны ўзноўлены проста бліскуча! Але частыя і нехарактэрныя беларускай мове дзеерпряміткі, як «зарадзіўшаеся», або «ражство» замест «нараджэнне» — прыводжу прыклады з першай старонкі тэксту — даюць, думаецца мне, права ўзяцца за новы пераклад.

Ёсць і прыкрыя памылкі. Напрыклад, на той жа першай старонцы — грэчаскі выраз «эпі тэс мэтойкэсіас Бабілёнос» па-руску (паводле Сінадальнага выдання) перакладзены: **пред переселением в Вавилон**. Тое ж самае і ў канадскім беларускім выданні: перад перасяленнем у Вавилон. А на праўду не перад, а ў час. Ды і слова «мэтойкэсіас» перададзена як перасяленне (можна падумаць: па сваёй ахвоце!), а на праўду: высяленне (прымусовае — інакш палон). У англійскім тэксце: at the time of the deportation. Нават той, хто не ведае англійскай мовы, у «deportation» уловіць дэпартацыю і згадае сталінскія дэпартацыі прывольжскіх немцаў, калмыкаў, чачэна-інгушаў, крымскіх татар і інш.

Або ў асобных месцах калыканая семіцкая форма перакладу (рускае: «Авраам родил Исаака, Исаак родил Иакова...») Помню, як у дзяцінстве яна мяне бянтэжыла: мужчына нарадзіў мужчыну! Дарэчы, новы польскі пераклад ужывае тут выраз «был ойцем» — быў бацькам. Я паспрабаваў другую фому: «Ад Аўрама нарадзіўся Ісаак» і г. д.

Г. Т. А ці не думаеце вы перакласці Стары Запавет?

А. К. Стары Запавет напісаны на старажытнаўрэйскай мове — іўрыце.

ФЕСТИВАЛІ

«Больш чым Кашпіроўскі...»

Старыя афішы, якія сям-там яшчэ можна пабачыць на гарадскіх вуліцах, абуджаюць успамін пра фестывальныя вечары ў Сафійскім саборы. Якія розныя калектывы паяднана пад сваім крылом сёлетняя «Беларуская музычная вясень!» Натуральна, сярод іх не было сапернікаў ці лідэраў: удзельнікаў фестывалю згуртавала высокае служэнне творчасці. Майстэрствам поліфанічных спеваў уразіў Кіеўскі камерны хор імя Б. Ляшчынскага пад кіраўніцтвам В. Іконніка, глыбо-

кімі пранікненнем у стыль эпохі выконваемай музыкі, віртуознасцю — малады маскоўскі «Вівальдзі-аркестр» пад кіраўніцтвам С. Бязроднай. (Дарэчы, у кнізе слухачкіх водгукаў з'явіўся вельмі цікавы запіс: «...Гэта больш чым Кашпіроўскі. Дзякуй Вам, «Вівальдзі-аркестр!» Госці з Мінска!»).

Цікавую размаітую праграму прадставіў госць з Валгаграда камерны вакальны ансамбль «Кантар» пад кіраўніцтвам А. Курныкіна. Урачыста прайшоў і заключны канцэрт фе-

стывалю, дзе выступіў знакаміты Дзяржаўны камерны аркестр СССР пад кіраўніцтвам В. Трацякова. А сенсацыяй «Беларускай музычнай вясені» ў Полацку сталася выступленне самай маладой удзельніцы — вучаніцы 5-га класа Цэнтральнай музычнай школы пры Маскоўскай кансерваторыі, лаўрэата прэміі Моцарта Міжнароднага конкурсу юных талентаў у Вероне — Каці Мячэцінай. Разам з аркестрам В. Трацякова яна выканала фартэпіяны Канцэрт рэ мажор

І. Гайдна. Няпроста было сплываць убачанае і пачутае: калі слухаць ігру Каці, на імгненне заплюшчыўшы вочы, можна сказаць, што гэта высокапрафесійная сталая трактоўка твора, але... Але зірнеш на сцэну — і бачыш зусім звычайнае дзяўчо. З ранняга дзяцінства жыве ў свеце музыкі гэтая маленькая піяністка, якая толькі сёлета пабывала з канцэртамі ў Італіі, Японіі, ЗША.

Вось некалькі штрыхоў мінулага фестывалю, успамін пра які застаецца з намі надоўга.

Г. НИКУЛІН.

г. Полацк.

«ДАВАЙ ПЕРАГОРНЕМ СТАРОНКУ...»

Роздум над адным лёсам

...Сам верш я ўжо не памятаю, — з той пары прайшло гадоў дзесяць, а мо і больш. Але пацучце, якое ён выклікаў, і да сёння незабытае. Было такое моцнае адчуванне духоўнай блізкасці з лірычным гераніем, такая асацоўка ад музычнасці радкоў, што я расчулілася. І з нейкім неўразуменнем перачытвала прозвішча аўтара — Яўгенія Пфляумбаум, якое нічога мне не гаварыла, бо раней не сустракала яго.

І адроздзі думка: чаму не ведаю, чаму не сустракала? Бо нават адзін гэты верш сведчыць — аўтар надзвычай таленавіты чалавек. Нічога асаблівага, здаецца, не было ў лірычным эпізе: ідзе снег, дзючына ля вака, няпэўныя думкі... Але хто ведае сакрэт сапраўднай паэзіі, калі звычайны радкі ператвараюцца ў нешта большае, тое, што ўжо робіцца мастацтвам і ўздзейнічае на тваю душу?

Наталяючы сваю цікаўнасць да літаратуры таго перыяду, шукала ў часопісах і газетах 20—30-ыя гадоў і вершы Яўгенія Пфляумбаум. Ужо значна пазней, праглядаючы архіўныя матэрыялы аб'яднання «Маладняк», знайшла запіс ад 18 красавіка 1925 года: «Слухалі аб выдавецкім плане на 20 кніжак, якія выйдуча — май, чэрвень, ліпень. Устанавіліся тры чаргі. Спачатку Чарот, Чорны, Вольны. Бабарэка, Пушча, Крапіва. Калектывны зборнік Бандарынай, Пфляумбаум, Вішнеўскай...»

Да асабістага зборніка справа не дайшла, а ў 30-ыя гады імя Пфляумбаум у беларускім друку ўжо не знойдзеш. З цягам часу я высветліла, чаму, як і тое, што яна жыла-здоровая, з'яўляецца жонкай паэта, якога ў 1933 годзе выслалі ў Сібір, куды яна паехала за ім. У Беларусь яны вярнуліся толькі пасля вайны. Такі востры лёс...

Але чаму таленавіты паэт маўчыць? Занадта балючае і далікатнае пытанне, каб задаваць яго. Бо ў кожнага чалавека ў душы ёсць куток, куды ніхто не дапусцаецца. Дзе ідзе напружанне ўнутранае жыццё, аб якім ведаеш толькі ты. Гэта настолькі святая і дарагая для цябе, што ўпару павесіць шыльду: «Пабочным асобам уваход забаронены!»

І ўсё ж было нека «крыўдна. Колькі нападзілася пасрэдніх паэтаў, чые вершы, як аднойчы трапіла заўважыў Сяргей Грахоўскі, нібы сякерай часны. Ды яшчэ раўняе сочаць, чаму адным далі ўзнагароду ці званне, а ім — не. А ўваходзіць ў больш сталы ўзрост, пачынаюць прэтэндаваць на асобую ролю, скажам, адзінага знаўцы і судзі.

Для Яўгенія Пфляумбаум гэта ні ў якой ступені не характэрна. Нават калі яна аднойчы дала інтэрв'ю (пасля столькіх дзесяцігоддзяў маўчання!) А. Вярцінскаму, я здзівілася, на колікі мала і скапа яна сказала.

Больш яна сказала ў кнізе, якая выйшла сёлета. Чытала яе з асаблівай зацікаўленасцю і нават прадуманасцю. Няўжо адбываецца неверагоднае — вяртанне Паэта, ды аж у 80 год? Станавілася ясна, што чалавек не пераставаў працаваць усё жыццё, не здраджваў паэзіі, проста ў яго не было выдадзеныя кніжак.

Можа — як гэта ні падасца парадаскальным, — гэта і добра, бо ў папярэдняй дзесяцігоддзі, пры адсутнасці ўмельства «штурхацца локцямі» цяжка было заявіць аб сабе і маладзейшым. А тут аўтар прыйшоў і наогул як бы з іншай эпохі. Патрабаваліся адчуванні перамены ў нашым жыцці, каб дарасці да разумення непарушнасці часу, цікаўнасці да сваёй вытокаў, і як вынік — да людзей, што сталі ля іх, былі адначасова і сведкамі і творцамі гісторыі.

І з гэтага пункту гледжання зборнік Яўгенія Пфляумбаум «Свайой жыццям» з'явіўся своечасова. Уладальнік А. Вярцінскі дае нам магчымасць пракачыць унутраны свет лірычнай гераніі практычна на працягу ўсяго яе жыцця. Жанр кнігі ён вызначае «як старонкі патэчнага дзённіка», падкрэсліваючы, што вершы пісаліся не для публікавання, «а ўзніклі як размова сам-насам».

Так, «чарнавік душы ніхто не перабліць», а таму, як бы заклікае Я. Пфляумбаум «пішы, жыццё, пішы — мы ўсё перахвазем: і ганьбу, і любоў, і здарныя часны, і зараснік сноў, і радасці радзіны...» Яна і «перахваэрэла». І, відаць, неаднойчы смуткавала аб тым, што «мае радкі не ўбачаць свету, не прагучаць на слых спагадны...»

Ды убачылі, ды прагучалі! Галіна АЙЗЕНШТАТ.

Паэзія

Алесь ЕМЯЛЬЯНАУ

ЖЫЦЬ МЕМ

Сон

Здарожаны за доўгі божы дзень са стрэльбаю і кайстрай палаяўнічай, цяпельцам асвяціў вячэрні цень, задумаўся...

Ляцелі ў неба знічкі...
Дзе выйцеце?
Дзе пачатак?

Дзе канец?
Балюе сыта бездушны бязвер'е.
Ізноў самаабраны цар-мудрэц мне расчыняе ў будучыню дзверы.
І звыкла б'юць у бомы скразнякі,
і глушыць енк гаворку зорак вышніх.
Званы, як непатрэбныя глякі,
чарнеюць спрэс на мёртвым папялішчы.
І ноч наўкол.
Хоць светла, нібы днём —
пажадна скачуць языкі пажару.
А што гарыць:

ламачча?

Цёплы дом?
Ці песню продкаў кінупі ў ахвяру?
А людзі,

як сляпыя мурашы,
не бачаць ноч і полымя пакуты,
і ў скрываўным зарыве грашы
ад сажы адціраюць белай сукняй.
Дымяцца сукні.
Нехта сам гарыць,
ды немы крык у скразняках канае.
Імкліва з Жывароднае гары
ляціць Ратунак і...

не паспявае...

У таўкатні — дзе людзі, дзе натоўп? —
нібы і ёсць спрадвечнае ад руху.
І толькі

чыраванне
стольны стол,
не ўспых яшчэ,
не сцёк на пацярху...

Даволі!

Дос!

Спыніце баль агню!
Няўжо вам неба засцяць галавешкі?!
Прачніцеся!
Адкрыце вочы дню!
І малітоўна засвяціце свечкі!

Апалены,
дзяруся між людзей,
буджу,
штурхаю.
Не хапае сілаў...

Прачнуўся неяк...
Зоры ў новы дзень,
ды каня над балотам галасіла.

Дайце мёртваму слова,
а мы памаўчым.
Ён не будзе прамоўна
мак у ступе таўчы.

Мак яму — да лампады:
рот заціснула смерць,
ён на плёткі і звады
не зважае цяпер.

І ні хлеб, ні да хлеба
не патрэбна яму,
не баіцца за рэбры:
ён пазбаўлены мук.

Ён свабодны ад сіні,
ад паветра глытка,
ад накрэсленых ліній
генеральных вітка.

Паўсядзённасць, параднасць,
як кругі на вадзе.
Ён даўно па-за ўладай
слоў, палітыкі і дзейі..

Дайце мёртваму слова,
каб жывы мог даўмець,
у якіх цёплых словах
нараджаецца смерць.

Жыва*

Хто «за»? — і рукі ў столі!
Хто «супраць»? — аніводзіні...
Пультуе ў скроні боль.
Народзе мой... Народзе!

*Жыва — Багіня крыніца, Багіня жыцця ў паганскай веры.

Ішла-брыла па свеце Жыва
у лахманах паганскай веры,
жыла употай,

варажыла,
а час бяздоннем чорным зеўрыў.
Хоць люду, люду ў наваколлі,
ды меней людскай, божа мілы,
і ўжо сабака заскуголіў
адзіні
над белаю магілай...
Нямелі вусны, пальцы мерзлі,
усё ў нутрах ахаладзела,
і ў кожным годзе кветкі мерлі,
і скразнякі сушылі цела.
І толькі зрэдз у ноч Купальску,
ці ў скамянелы Дзень задушны
Яна,
як прывідную ласку,
страчала змораныя душы.
І не згасаў агеньчык, ліўся!
І долу падалі зярняты.
Цяпелі хісткія калыскі —
будзілі пустач немаўляты...

Што з душаў выдзерлі гвалтоўна,
кроў берагла і бунтавала.
Пльве няскораная поўня,
дзяўчаты клічуць на Купалу...

Рунее дол.
Жывая Жыва!
У лахманах,

ды ўсё ж — жывая!
Паганскі Бог не стаў спажывай
у тройчы скрыжаваным краі...

Хто «за»? — і рукі ў столі.
Хто «супраць»?

Хто?

Скажыце!

Паганскі дух спатоль,
Багіня Жыва.
Жыцьцем!

Вянок

Калі душа —
сяўнёй пустэчнай,
чарсцвеюць скібіны раллі.
Гадую веру ў чалавечнасць,
у еднасць Бога і зямлі.

Як птушку, гушкаю надзею,
вянком сплятаю палыны,
што ў дзень работны і нядзельны
мне трэбна несці курганы.

Сплятаю чуйна, па травінцы,
па каліве, па валаску,
вякі збіраю па крывінцы.
І сам я ўвесь у тым вянку.

Адкуль жыву, якога Роду? —
мне палыны вядуць апеў, —
якія годы і нягоды
я перажыў і ацалеў.
Адкуль іду,

з чыёй паходняй,
адкуль імя маё расце?..
Калі й было мне зрэдз пагодна —
ад дольных продкавых касцей!

Не па зямлі —

па лёсах немых
іду, працяг святых вякоў.
Вяду вянок —
нямае немач,
нямае кляцанне клыкоў.

Да неба цяжка уздымаю
вянок, што сплечены, бадай...
Мой божы край,
мой чуйны краю,
яшчэ мне каліва падай.

Беларусам

Край бяздоння, край нямога свету,
дзе адно — касцей прыгонных хруст,
прывідна ўставала над сусветам
белая ад болю Беларусь.

Хто тут не кружыў і не крыжаліў —
смерць і здэкі ладзілі хаўрус,
ды ўстаяла, не растала ў жалю
белая ад болю Беларусь.

У бяздоллі спела непакора —
вояў вёў у раніцу Кастусь.
Не счарнела ў ненажэрным горы
белая ад болю Беларусь.

Бляск агню. Затвораў люты ляскаў
абуджалі новую зару.
Ты ішла разважна, па-сялянску,
белая ад болю Беларусь.

Зноў Усход і Запад крыжавалі,
зноў касцей нявінныя немцы хруст,
не пыталі — кідалі на шалі
белую ад болю Беларусь.

Васількоў вясельных на Купалле
назбіраў здарожаны Гарун.
Ды знямела вольніцаю ў далях
белая ад болю Беларусь.

Насыпаў рупліва 37-мы
Курэпатаў скрываўлены груд,
і не спала па начах мільённа
белая ад болю Беларусь.

І адкуль жа сілы, і адкуль жа?!
Кукурузны валачыла груз,
а мяне карміла сопкай бульбай
белая ад болю Беларусь.

А калі душу мне падмянялі
і вялі упэўнена ўгару,
уздыхала ў прашчурных далях
белая ад болю Беларусь.

Прычакала!
У нямым прасцягу
дзідамі ўзрастае смела рунь —
і пад бел-чырвона-белым сцягам
спеліць спадзяванні Беларусь.

Кіно

ВЕЦЕР ГІСТОРЫІ

На кінастудыі «Беларусьфільм» экранізуецца п'еса Уладзіміра Караткевіча «Маці ўрагану». Здымае фільм заслужаны дзеяч мастацтваў БССР Юрый МАРУХІН, з якім пагутарыў наш няштатны карэспандэнт А. Дзмітрыеў.

— Трагедыя, у якой узнаўляюцца падзеі Крычаўскага паўстання пад кіраўніцтвам Васіля Вашчылы, — сказаў рэжысёр-пастаноўшчык, — надзвычай

маштабны твор. Дзеля паўнацэннага ўвасаблення на экране гістарычнай хронікі, матэрыяльнага асяроддзя той эпохі патрабуюцца такія сродкі, якіх

Героі будучага фільма. Поп з Бясовічаў (Я. Шыпіла) і поп Антон (Г. Аўсяннікаў)

Рабочы момант. Штурм радзівілаўскіх муроў.

сёння наш кінематограф не мае. Вось чаму мы вырашылі набліжацца да Караткевіча іншым шляхам. Не так праз маштаб гістарычных падзей, як праз усведамленне маштабу гістарычных асоб.

У сваіх «Апорных пунктах для рэжысёрскай канцэпцыі» аўтар пісаў: «Поўная безвыходнасць панавала над крычаўскім паўстаннем. Няма выйсця. Нідзе.

Але чалавек не можа пагадзіцца з гэтым. Зламаць шыю лёсу, нават калі сам пры гэтым зломіш шыю. Адказваць безнадзейнай варацьбою на безнадзейнасць, уласнай загібеллю на безвыходнасць становішча.

Нават самім паражэннем перамагчы — гэтага чалавеку не можа забараніць ніхто».

Так тлумачыў пафас твора сам Караткевіч, спадзеючыся знайсці рэжысёра-аднадумца. Мне здаецца, што я разумею аўтара, якога, дарэчы, асабіста ведаў з 1962 года, і найперш адгукаюся ў п'есе на матыў людскога самаасэнсавання, усведамлення сябе нацыяй праз імкненне да свабоды.

Здымкі адбываліся, галоўным чынам, на Лагойшчыне. 20 дзён

Васіль Вашчыла (Г. Гарбук).

мы таксама працавалі ў Чэхаславакіі, дзе нам з мастаком Ігарам Тапіліным чэшскія рэстаўратары дапамаглі знайсці радзівілаўскі палац (яго сённяшні стан і зайздросная якасць рэстаўрацыі — гэта асобнай гаворкі). Стужка здымаецца на мове арыгінала, бо, лічу, пазытны лад Караткевіча немагчыма перакласці без істотных

страт. Галоўную ролю Васіля Ветра выконвае брэсцкі акцёр Аляксандр Гаманюк, гэта яго кінематографічны дэбют. Кансультантам фільма запрошаны Адам Мальдзіс.

Нам вельмі хацелася б, каб наша стужка, якую глядачы ўбачаць у новым годзе, натуральна ўвайшла б у працэс нацыянальна-культурнага адраджэння.

Агна (Л. Палякова) і Васіль Вечер (А. Гаманюк).

Фота аўтара.

А. ЛОЙКА Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд. Выданне другое, дапоўненае і дапрацаванае. Мінск, «Вышэйшая школа», 1989. Адрасаваная ў першую чаргу студэнтам «Гісторыя беларускай літаратуры» А. Лойкі, трэба спадзявацца, выліча цікавасць у самага шырокага чытача.

Васіль Шырко

СЦЯЖЫНА ДА ЛЮДЗЕЙ

В ШЫРКО Сцяжына да людзей. Дакументальныя аповесці, нарысы. Мінск, «Мастацкая літаратура», 1989.

Кніга Васіля Шырко «Сцяжына да людзей», якая папоўніла серыю «Рэспубліка, Час, Людзі», — публіцыстычны рэзюм пісьменніка аб нашым трыюмфным і складаным часе. З асаблівым хваляваннем і веданнем справы пільна аўтар аб працаўніках вёскі.

У. ЯГОЎДЗІК Прыручэнне птушкі. Аповесць, апавяданні, эса. Мінск, «Мастацкая літаратура», 1989.

У аповесці «Вочы нанціцы» прасочваецца шлях станаўлення падлетка, які, сутыкнуўшыся з суровай рэчаіснасцю, не растрэціў пазытыўнае бачанне свету, захаваў душэўную шчырасць і чысціню. У апавяданнях раскрываецца шматгранны свет сучаснікаў.

І. МІЛЬТО Пагаворым пра музыку. Кніга для моладзі ў сямі гутарках. На рускай мове. Мінск, «Беларусь», 1989.

Больш чым 10 гадоў выходзіць у эфір праграма Беларускага радыё «Моладзі пра музыку мастацтва». Рэдактар гэтых папулярных перадач І. Мільто, зыходзячы з ладнай уласнай практыкі, знайшла нязмушаную і прыцягальную форму звароту да моладзых чытачоў. Увага прыхільнікаў рока, на якіх у першую чаргу арыентуецца аўтарна, сніроўваецца міжволі на розныя віды музычнага мастацтва. Пагартушы кніжку, неабыхаваны да эстэтычных ведаў людзі прайдуць пэўны «музычны лікбез» і знойдуць парады накіонт далейшай самаадукацыі ў сферы музыкі.

КОЛЬКІ гадоў, колькі дзесяцігоддзяў мы самі сабе (не без дапамогі суседзяў, вядома) убівалі ў галаву міф пра непаўнацэннасць беларусаў — гістарычную, культурную, моўную, побытавую... Маўляў, мелі мы толькі курныя хаты, лапці на нагах, каўтун на нечэсанай галаве, тужлівыя песні ды скаржлівыя казкі... У апошнія гады, на хвалі новага нацыянальнага адраджэння гэты застарэлы стэрэатып пачаў разбурацца. Ды не так хутка, як хацелася б. Чаму? Па-першае, таму, што ён занадта глыбока засеў у нашай свядомасці і падсвядомасці. Па-другое, таму, што ён аказаўся шмат у чым і шмат для каго зручным і нават прывабным — і прыбядніцца можна, каб нас шкадавалі, і адначасна пыхай напоўніцца: глядзіце, колькі зроблена нам літаральна на голым месцы! І, па-трэцяе, аргументы, што сведчаць пра нашу «нармальнасць» у мінулым, не заўсёды ляжаць на паверхні. Прынамсі, да крыўднага іх мала ў падручніках па гісторыі БССР.

Пра ўсё гэта думалася мне, калі чытаў кніжку А. Федарука «Садова-паркавае мастацтва».

Федарук А. Т. Садова-паркавае мастацтва Беларусі. На рус. мове. Мінск, «Ураджай», 1989.

ПЕРАДА мной ляжаць «Запісы» № 18, выдадзеныя ў Беларускім інстытуце навукі і мастацтва ў Нью-Йорку за 1988 год.

Вельмі шкада, што нават у наш перабудовачны час гэтая кніга ў Беларусі з'яўляецца вялікай бібліяграфічнай рэдкасцю. Яе не знойдзеш ні ў рэспубліканскай Ленінскай бібліятэцы, ні ў бібліятэцы імя Якуба Коласа АН БССР. А між тым у кнізе няма нічога крамольнага, яна цалкам прысвечана Ф. Скарыне, 500-годдзе якога будучы адзначаць не толькі беларусы, але па рашэнні ЮНЕСКА і ўсё чалавецтва. Магу засведчыць, што цікавасць беларускіх вучоных, якія займаюцца праблемамі Скарыніны, да гэтай кнігі незвычайна вялікая. Да мяне неаднаразова звярталіся многія скарыназнаўцы з просьбай пакарыстацца гэтай кнігай. Павышаная цікавасць да яе натуральная, бо там выкладзены даследаванні буйнейшых скарыназнаўцаў, якія жылі і жывуць за межамі СССР.

Кніга адкрываецца артыкулам Сымона Брагі (Нью-Йорк) «Доктар Ф. Скарына і кароль Фердынанд». Даецца тэкст граматы чэшскага караля Фердынанда I на беларускай і чэшскай мовах. Аўтар доказна раскрывае, што «Доктар Францішак Рус Скарына з Полацку, у

Беларусі». За апошні час у нас выйшла нямала грунтоўных выданняў, якія абвяргаюць застойныя догмы пра культурную непаўнацэннасць беларусаў. Гэта і энцыклапедычны даведнік «Францішак Скарына і яго час», і «Статут Вялікага княства Літоўскага» 1588 года, і чарго-

ПЛЁН ВАНДРАВАННЯЎ

выя, другі і трэці тамы «Гісторыі беларускага мастацтва», і манаграфія А. Кулагіна «Архітэктура і мастацтва ракако ў Беларусі». Але гэтыя ўсе выданні, як кажуць, навідавоку. А кніжка А. Федарука, хоць яна і багатая зместам, і выдадзеная на высокім паліграфічным узроўні, па незразумелых мне прычынах застаецца незаўважанай прэсай. Таму і рашыў звярнуць на яе ўвагу тых чытачоў «Літаратуры і мастацтва», якія не паспелі яе купіць або пачытаць у бібліятэцы.

Манаграфія А. Федарука — плён яго дваццацігадовай працы, нястомных вандраванняў па Беларусі — дае нам якраз нямала аргументаў, якія дапамогуць у пераадоленні застарэлага комплексу гістарычна-культурнай непаўнацэннасці. Аказ-

ваецца, усё ў нас было, як і ў людзей, як і ва ўсёй Еўропе! І рэнесансныя «італьянскія сады» ў Альбе пад Нясвіжам і Міры. І вычварныя «вірыдары», народжаныя стылем барока. І дзесяткі «рэгулярных» паркаў, мода на якія прыйшла да нас з Францыі на хвалі класіцызму.

І ўжо сотні «нэрэгулярных», пейзажных паркаў, разбітых у адпаведнасці з эстэтычнымі прынцыпамі англійскага і нямецкага рамантызму. Моцнымі былі таксама ўплывы рускага паркавага мастацтва. І ўсё гэта спадучалася з мясцовымі традыцыямі, рабілася рукамі не толькі запрошаных з-за мяжы спецыялістаў, але і мясцовых, у тым ліку прыгонных умельцаў. Усяго А. Федаруком апісана каля шасцісот паркаў, у якіх расце больш трохсот відаў, разнавіднасцей, гібрыдаў і форм дрэў і кустоў (у тым ліку вельмі рэдкія акліматызаваныя экзоты, якія складаюць неацэнны генафонд). Аўтар ахарактарызаваў складаны, больш чым трохсотгадовы шлях развіцця беларускага паркавага мастацтва — ад першых «траўнікаў», «аптэчных» агародаў і фрукто-

вых садоў да складаных паркавых комплексаў у Гомелі і Мінску, Кобрыве і Прылуках, Лагойску і Шчорсах. Прытым батанічныя звесткі спалучаюцца з агульнагістарычнымі, агульнакультурнымі. А. Федарук паказвае, што ў парках, закладзеных нашымі продкамі, адбываеця

сінтэз мастацтваў: прыгажосць «натуры» дапаўнялася тварэннямі архітэктараў, скульптараў, мастакоў.

Яшчэ адна вартасць манаграфіі А. Федарука — у шырокім выкарыстанні літаратурнаўважанага матэрыялу. Многія беларускія паркі або ствараліся з удзелам пісьменнікаў (Багушэвіча — у Кушынах, Нямцэвіча — у Скоках, Ажэшкі — у Людвінове), або служылі для іх крыніцай натхнення (Міцкевічу — у Туганавічах і Бальцэніках). Такая ж сувязь прасочваецца паміж паркавым мастацтвам і творчасцю мастакоў, кампазітараў (М. Агінска, В. Ваньковіч, С. Манюшка, І. Рэлін, Ф. Русчыц). На жаль, паралелі праведзены не ўсюды (Адравожж і К. Буйла). Нічога не сказана ў

КНІГА ПРА Ф. СКАРЫНУ

Чэшскім Каралеўстве іншаземец, наш былы садоўнік», укаваны ў грамаце караля ад 21 студзеня 1552 г. і выдадзенай сыну Скарыны Сымону Русу, ёсць тая ж самая асоба, што і ў знойдзеных больш стагоддзя назад чэшскім гісторыкам Дворскім, а затым перавыдадзеных у канцы 30-х гадоў А. В. Флароўскім копіях пісьмаў, напісаных у Пражскім замку ад імя чэшскага караля Фердынанда пра каралеўскага садоўніка ў Празе на Градчанах, дзе імя Скарыны дэфармавана ў напісанні. Аднак самы цікавы матэрыял чакае нас у «Пісьмовай Скарыніне». Пісьмо 1965—1968 гг. Антонія Васільевіча Флароўскага і Вітаўта Тумаша. Перапіска двух вучоных у галіне Скарыніны сапраўды прывабляе і захапляе. Мы як бы прысутнічаем у лабараторыі думак вучоных беларуса Вітаўта Тумаша (ён жа Сымон Брага) і рускага Антонія Флароўскага з Прагі. Мы сочым, як нараджаецца думка ў аднаго вучонага, як яна сустракае пэўнае супраціўленне з боку другога, як ідзе працэс удакладнення і затым канчатковага навуковага пагаднення. З перапіскі мы даведваемся

столькі пабочных цікавых рэчаў, якія ніколі не могуць быць апублікаваны ў навуковым артыкуле з-за іх, здавалася б, другараднасці. Але менавіта гэтыя пабочныя рэчы — прыклады, довады — і складаюць жывую плыць і кроў усёй навуковай спрэчкі, увесь яе бляск і жывасць. Мы знаходзімся ў цэнтры гэтай спрэчкі, самі як быццам удзельнічаем у ёй. Эфект жывога прысутнічання, што можа быць лепшым за яго? Эпістальная спадчына вылучаецца высокім інтэлектуалізмам, прафесіяналізмам, сапраўдным інтэрнацыяналізмам і беражлівымі адносінамі да нацыянальных пацукіў калегі. Адзін вучоны піша пісьмо на беларускай мове, другі адказвае яму на рускай, а абодва яны цудоўна разумеюць адзін аднаго. І яшчэ немалаважны факт. У перапісцы паміж двума даволі вядомымі скарыназнаўцамі няма ні ноткі прафесійнага саперніцтва. Наадварот, ад перапіскі павявае цеплыняй, сардэчнасцю, шчырасцю, заклапочанасцю станам здароўя калегі. Трэба ўлічыць, што перапісваюцца не маладыя людзі, а мужчыны ў пажылым веку. Перапіска мена-

віта і абрываецца, можа быць, на самым цікавым, у 1968 годзе з-за смерці А. В. Флароўскага. Гэта перапіска, акрамя чыста пазнавальных аспектаў у развіцці Скарыніны, мае немалое значэнне для новай генерацыі вучоных-скарыназнаўцаў, бо ў ёй выказаны цікавыя напрамкі, у якіх павінны ісці пошукі новых навуковых даных, дадзена іх абгрунтаванне, намечана, а ў некаторых выпадках і распрацавана метадалогія гэтых пошукаў. Выключнае навуковае значэнне мае даволі аб'ёмісты матэрыял Вітаўта Тумаша «Скарынаў календар». Упершыню ў скарынаўскай спадчыне ажыццёўлена публікацыя поўнага тэксту Паскалія з «Падарожнай кніжкі» Скарыны, надрукаванай ім у Вільні не пазней 1520 года. Перадрук ажыццёўлены з найбольш поўнага экзэмпляра кнігі, якая захоўваецца ў Каралеўскай бібліятэцы Капенгагена. Аўтар паклапаціўся пра сваіх чытачоў і, акрамя факсімільнага аднаўлення гэтай кніжкі, даў адаптацыю, яе перадрук на сучасны шрыфт, што спрасціла яе чытанне. Акрамя гэтага, аўтар робіць у асобных артыкулах

І ЖАРТАМ, І ЁСУР'ЁЗ

не заўважыць, пройдзе міма аб'якавы чалавек, пісьменнік прыпаволіць крок, зацікавіцца, што тут і да чаго, дасць волю творчай фантазіі. Нездарма кажуць, што фельетаніст, гумарыст, сатырык заўжды лезуць не ў сваю справу, умешваюцца ў тое, што іх, здавалася б, ніколі не датычыць. І ўдзячнасці за гэта аніякай. Ці многа ведае чытач сатырыкаў, якім аб'яўлялі б падзякі, якіх прадстаўлялі б да ўзнагарод? Затое ахвотнікаў бэсціць іх вунь колькі! Як некалі зазначыў вядомы рускі сатырык Улас Дарашэвіч, фельетаніст народжаны, каб губляць сваіх сяброў. Зрэшты, сябры зразумеюць, даруюць. А ўладары свету, «сильные мира сего», не зразумеюць і не даруюць.

Вось «Завочнік». Ці мала яшчэ такіх у нас — як правіла, на «наменклатурных» крэслах! Яўген не дужа здольны ад прыроды, аднак нахабны, прабіўны. Завочнікам у політэхнічным інстытуте ўплішчыўся. Хапіла саслужбоўцам турбот, пакула за пэўны ганарар — за яго задачка рашалі, курсавыя работы пісалі. «Не я першы, не я апошні, усе мы, завочнікі, з адной торбы», — супакойваў ён ці то сябе, ці то сваіх зацугляных «дабрадзеяў».

раз ужо з першага абзаца можна здагадацца, што будзе ў апошнім.

Вось, скажам, «Патрэбны спецыялісты» — пра скарачэнне штатаў. Начальнік аддзела паказвае свайму намесніку паперу «зверху» і са скрухай кажа, што трэба скараціць трох чалавек. Здаецца, і шмат народу ў аддзеле, а скарачаць няма каго.

«— З якога боку паглядзець, — асцярожна заўважыў намеснік. — Работа ж у аддзеле на трох кітах трымаецца: Іваноў, Пятроў, Сідараў. Адных іх і хапіла б на аддзел».

І гадаць няма чаго: якраз гэтыя Іваноў, Пятроў і Сідараў і трапяць пад скарачэнне. Бо астатнія акажуцца, як і сведчыць загаловак, вельмі патрэбны спецыялісты: у аднаго брат начальнікам, тая — каханка загадчыка аўтасервісу, без якога не адрамантаваць уласны «Масквіч», трэці...

Праўда, падчас нават і пры самай надзённай тэме аўтару не ўдаецца заінтрыгаваць чытача, зацікавіць яго. Як вядома, у жанры гумару і сатыры элемент нечаканасці адзін з самых каштоўных. А ў М. Баскіна іншы

Марат Баскін. Знаёмыя незнаёмы. Гумарэскі, Мінск, «Мастацкая літаратура», 1989.

кнізе пра Люцынку і Вязынку, дзе таксама былі элементы паркавага мастацтва.

Кніга А. Федарука, па маім перакананні, мае не толькі навуковае, не толькі гісторыка-культурнае, але і практычнае значэнне. Яна павінна стаць настольнай не толькі для краязнаўцаў, не толькі для членаў таварыства аховы прыроды і аховы помнікаў гісторыі і культуры, але і для тых шматлікіх адміністратараў рознага рангу, ад якіх залежыць прыняцце канчатковых рашэнняў: аднавіць парк або яго высечы, як гэта здаралася не раз, размясціць там хімічны завод (красамоўны прыклад — Альба) або цэнтр культурнага адпачынку працоўных. Каб прыняць кампетэнтнае рашэнне трэба ведаць, а каб ведаць, трэба мець пад рукой кампетэнтны даведнік, якім і з'яўляецца манатрафія, што тут рэцензуюцца.

І апошняе, звернуце да ўсіх чытачоў. Давайце нарэшце глядзець на нашы паркі як на арганічную, непаўторную частку культурнай спадчыны! Давайце разумець іх вялікае выхавальнае значэнне! Бо, як пісаў нядаўна акадэмік Д. Ліхачоў, «калі дзіці бачыла ў маленьстве запляваны парк, яно ўжо і пра лясны не будзе дбаць, а калі яно пасадзіць дрэва ў парку, калі яго прывучыць да гэтага, вырасце зусім іншы чалавек».

Адам МАЛЬДЗІС.

пэўна даследаванні, удала спалучае астранамічны звесткі біблейскімі, дае тлумачэнні, ладае назвы месяцаў, дзён тыдня, назваў сузор'яў задзяка скарынаўскага календара, дае іх сучасныя назвы на беларускай мове, складае табліцы даўжыні дня адпаведна календара Скарыны, складае спіс сонечных і месячных зацьменняў, а таксама алфавітны ўказальнік святых і царкоўных свят, узаканых у гэтым календары. Без перабольшвання можна сказаць, што адным чалавекам прароблена энцыклапедычная работа. Хто займаецца праблемамі мовы Скарыны, знойдзе ў гэтай кнізе цікавыя даследаванні Янкі Садоўскага «Марфалагічны асаблівасці Кнігі Царстваў Ф. Скарыны».

Есць у «Запісах» нямала звестак пра навукова-культурнае жыццё нашых суайчыннікаў у Амерыцы і Канадзе. Гэтую хроніку культурнага жыцця за 1980—1982 гады падрыхтаваў Вітаўт Кіпель.

«Запісы» Беларускага інстытута навукі і мастацтва з Нью-Йорка маюць значную навуковую і з'яўляюцца вартасць не толькі для беларускага, але і ўсіх славянскіх народаў.

Хацелася б, каб нашы навуковыя бібліятэкі ў парадку кнігаабмену атрымалі гэту кнігу пра Ф. Скарыну.

Анатоль БЕЛЫ.

Наўнай здаецца гумарэска «Грузінскі тост». Скінуліся дзядзькі пасля палучкі на трох, адзін з іх прапанаваў грузінскія тосты — птушыныя казкі-байкі аб шкодзе алкаголю... Чытач ужо здагадаўся, што налітыя шклянкі засталіся не апарожненымі. Каб сапраўды так лёгка было змагацца з п'янствам!

Гэтыя ж непераканаўчыя «Пасля развод», «Даклад». Цяжка здагадацца, што хацеў сказаць аўтар гумарэскамі «Снег па-знаёмству», «Тэмпература плюс два градуса».

Радуе, што мова кніжкі багатая, сакавітая, у меру перасыпаная прымаўкамі, фразеалагізмамі. Хоць падчас М. Баскіну і здаржае густ.

Ну, а ў канчатковым выніку добрае ўражанне пакідае гэтая першая кніга празаіка. Хочацца верыць, што яна і не апошняя. Хоць у жыцці многае мяняецца, удасканалваецца, думаю, спраў сатырыкам яшчэ хопіць на доўгі час.

І. АНОШКІН.

г. Магліў.

На музычнай сцэне

ТЭАТР МОЖНА АЖЫВІЦЬ!

Без перабольшвання можна сказаць, што ўвага шчырых паклоннікаў опернага мастацтва мінулаў восенню была прыкавана да Масквы: там гастралляваў сусветна вядомы тэатр з Італіі Ла Скала. У мінчан былі ў пэўным сэнсе свае прычыны для асаблівай цікавасці. Апошнім часам мы не раз сустракалі ў рэспубліканскай прэсе ў сувязі са знакамітым Ла Скала імя: Марыя Гулегіна. А тут яшчэ і інтэрв'ю дырэктара тэатра Карла Бадзіні часопісу «Огонёк», дзе на пытанне пра ўдзел у спектаклях савецкіх артыстаў ён адказаў: «У нас доволі

часта спяваюць Абрацова, Несцярэнка. А сёлета адбылася сапраўдная сенсацыя, калі актрыса мінскага тэатра Марыя Гулегіна выступіла ў «Тосцы» Пуччыні. Яна зрабілася любімай нашай публікі. Спадзяёмся пачуць яе зноў у наступным сезоне». Так, і ў Італіі наша зорка Марыя Гулегіна выклікала захапленне слухачоў...

І вось мы гутарым з салісткай Дзяржаўнага тэатра оперы і балета Беларускай ССР Марыяй ГУЛЕГІНАЙ. Яна расказвае:

— Тэатр Ла Скала для мяне — самы любімы. Там я з першай хвіліны адчула сябе спявачкай, опернай прымадоннай. Усюды мяне сустракала сяброўская падтрымка маіх калег-спявакоў, канцэртмайстраў, дырыжораў, рэжысёра. Усюды і заўсёды на працягу трох сезонаў я адчувала сябе як дома. І гэтак у адносінах не толькі да мяне: там паважаюць спевака. А калі спявак карыстаецца папулярнасцю, дык увага пастаянная: тэлефонныя званкі, сімвалічныя падарункі. Бывала — ляжыць маленькі карабок, а ў ім адна цукерка, перавязаная прыгожай стужачкай і з надпісам, аналагічным нашаму: «ні пуха, ні піра». Увогуле, у цэнтры ўвагі — спявак. Спявакоў шануюць вельмі высока, а добрых — багатвараць. І публіка, і адміністрацыя. Узровень музычнай культуры слухачоў настолькі высокі, што дазваляе ім беспамылкова вылучыць талент. Таму там і адсутнічае пратэжыя.

Тэатр Ла Скала — гэта «зборная каманда» свету. І кожны спявак мае сваё адметнае месца. Ніхто ні ў кога хлеб не адбірае. І калі тэатр спявае прэм'еру (што загадзя агавора на кантрактах і сума ганарару вызначана), дык ніхто з гэтай прычыны не інтрыгуе, не бегае ў дырэкцыю. Права вырашаць павінен мець толькі дырэктар. І няма ніякіх «мастацкіх саветаў» — яны сябе зжылі. Увогуле ў тэатры небяспечная псеўдадэмакратыя, яна садзейнічае страце крытэрыяў, а ў выніку — зоркі адыходзяць і застаецца «масоўка».

— А што можна зрабіць у нашым тэатры?

— Трэба, каб у тэатры ў агульнай справе ўсё вырашаў адзін чалавек. Тады будзе адказнасць і справядлівасць. А яшчэ нам патрэбны добрыя рэжысёры і, самае галоўнае, добрыя спевакі-асобы. Нельга абмяжоўвацца адным спеваком, ён усё не праспявае. Ён ад сквапнасці трэсне, калі ўсё будзе спяваць. Трэба спяваць на сцэне адзін раз на тыдзень, тады голас будзе гучаць добра.

— Марыя, вы арганізавалі праслухоўванне беларускіх спявакоў для англійскага імпрэсарыя, значыць, у нас ёсць спевакі?

— Безумоўна, ёсць. І для такога невялікага тэатра, як наш, нават шмат добрых галасоў. Я лічу, некаторых у свой час бяздарна загубілі ў кансерваторыі, а ў тэатры не звярталі ўвагу і

не працавалі з імі. Таму я і наладзіла праслухоўванне, каб яны адчулі сябе спевакамі і паехалі сябе паказаць ды паслухаць, як спяваюць у Еўропе.

— І ці змяніла выступленне ў Лондане іхні лёс?

— Я думаю, што выступленне ім дало шмат. Але каб змяніла лёс? Гэта, на жаль, далёка не так. Прычына простая: добрага голасу для поспеху мала, патрэбна школа. Толькі Міхаіл Рысаў і Марк Гулегін аказаліся шчаслівейшымі.

На жаль, тыя, хто павінны былі зрабіць высновы, іх не зрабілі. Я маю на ўвазе Беларускаю дзяржаўную кансерваторыю. На кафедры спеваў няма крытэрыяў ацэнкі таго, што робіцца. У студэнтаў шмат захворванняў ад няправільнага спявання. Вельмі часта на першым курсе сьвяваюць лепш, чым на выпуску. Нядаўна, запалняючы індывідуальны план на свайго студэнта (ён перайшоў у мой клас паўгода назад), я жахнулася ад непісьменнага і некампетэнтнага запісу, зробленага яго ранейшым педагогам. І я зразумела, чаму Ю. раней не мог спяваць... Добра, што хоць цяпер студэнты ВДУ атрымалі права выбару педагога. Гэта справядліва, але ў кансерваторыі — не заахочваецца. Свежы прыклад: забаронены пераход да іншага выкладчыка студэнтцы пятага курса...

— Новае пакаленне спявакоў, у рэшце рэшт, выходзіць у тэатр. А які механізм уводу моладзі ў спектаклі?

— Калі я прыйшла ў тэатр, я праседзела паўтара года на «маржах» — так мы называем маленькія парты тыпу «кушаты подано». І адзіным маім ратункам было тое, што я брала водпуск за свой кошт і ездзіла займацца да свайго педагога ў Адэсу. А калі б я толькі чакала партыі ў тэатры і спявала сумленна сваіх «маржоў», то напэўна не прайшла б праслухоўванне ў тэатр Ла Скала, якое перавярнула маё жыццё.

Пасля конкурсу імя Глінкі я пачала працаваць з Яраславам Антонавічам Вашчаком. Было вельмі цікава, хоць ён літаральна «вымаў душу». Але я вельмі ўдзячна яму, што ён не даваў мне заспакойвацца. Вакол сябе Яраслаў Антонавіч згуртаваў моладзь. Гэта былі Толя Дзікоўскі, Міша Рысаў і я. І мы працавалі па-сапраўднаму. З яго смерцю я адчуваю, як тэатр для мяне адыходзіць...

Спадзяванню на выратаван-

не тэатра амаль не бачу. Не доўга пратрымаўся ў ім дырыжор Праватараў. Геніяльны музыкант. Незразуметы, непрыняты. А я гатова спяваць з ім спектаклі, дзе ён ні дырыжыраваў. У Генадзя Панцеляймоўнавіча Праватарава заўсёды ёсць чаму вучыцца, яго спектаклі — сапраўднае свята музыкі. Але ён прымушае шмат працаваць, а гэта многім не падабаецца. За пультам маэстра творчы пуд, а не паказвае «цяжкую працу дрэсіроўшчыка».

Я б хацела бачыць наш тэатр моцным, каб былі спевакі, каб сюды прыязджалі гастралёры. Каб не сорамна было запрашаць міланскую публіку. Так, многія мае міланскія паклоннікі хацелі б пачуць мяне ў Мінску... І ў той жа час я паляюся, калі кажуць, што ў зале турысты. Барані бог, калі тыя, хто мяне ведае. Неяк у магазіне я пачула італьянскую гаворку. Міжволі прыслухалася: збынтэжанаць у галасах, не ведаюць, што купіць, сумняваюцца, ці можна гэта есці? А я падумала, а калі іх павядуць у тэатр, што яны пачуюць там?

І ўсё-такі наш тэатр можна было б ажывіць. Трэба запрашаць сапраўды таленавітых людзей і толькі тую моладзь, якая можа вырасці ў «першакоў». Цяпер дырэкцыя паказала такую цікавасць да моладзі, і сёлета прыняты шэсць маладых спявакоў.

— А рэпертуар? Ці ўлічваюцца магчымасці, пажаданы спевакоў пры яго фарміраванні?

— Пра гэта гаварыць балоча. Спектаклі ставяць — што ўспадзе на думку рэжысёра або дырыжора. А хто гэта будзе спяваць — не бярэцца ў разлік.

— Што б хацелі спець у тэатры вы?

— Нічога... Я думаю, а хто ж будзе побач? Хто будзе дырыжор? На якой мове будзе выкананне?

— Калі б была ў вас магчымасць, наго вы б запрасілі, якія б выбралі спектаклі?

— Вядома, Праватарава, Кадзіце, Сінайскага, Грузіна — дырыжораў. Тэнараў.. Магу толькі марыць. А спектаклі — «Тоска», «Баль-маскарад», «Аіда», «Дон Карлас». І толькі на італьянскай мове.

Вось неўзабаве я буду спяваць у Ла Скала ў «Пікавай даме». І ўсе артысты — і Пласіда Дамінга, і Мірэла Фрэні, — усё будуць спяваць па-руску. Нікому не прыйдзе ў галаву ра-

біць пераклад на італьянскую. Чаму ж так не паважаюць слухача ў нас? Сюжэт оперы можна зразумець паводле кароткага зместу, надрукаванага да спектакля. А хіба можна губіць жывую інтанацыю слова першакрыніцы? Існуе ж і музыка самога слова, сплеценага з вакалам! Успамінаю свой сольны канцэрт у Скала. Я спявала праграму з рускіх рамансаў, і быў надрукаваны пераклад кожнага. Слухачы маглі прачытаць, пазнаёміцца са зместам.

Чаму ж такое стаўленне да нашага слухача? Думаю, адна з прычын — кепскае веданне італьянскай мовы спевакамі. А гэта ж — адзін з элементаў прафесіяналізму. Як можна спяваць італьянскі рэпертуар і не ведаць мовы? Канечне, пастаўка на мове арыгінала вымагае дадатковых высілкаў, вялікага аб'ёму працы. Але без гэтага прафесійнае мастацтва ператвараецца ў кепскую самадзейнасць.

Дарэчы, у многіх тэатрах нашай краіны практыкуецца выкананне опер на мове арыгінала. Толькі такое выкананне дае поўную карціну задумы кампазітара, узаўяўляе ўсю глыбіню музыкі. (Упэўнена — немагчыма спяваць Вердзі на рускай мове.) Напрыклад, у Тбілісі ўсе оперы ідуць на мове арыгінала.

Не магу не прывесці выказвання наконт гэтага знакамітага італьянскага спевака Ціта Гобі: «Перакладныя тэксты опер, дзе словы стаяць не на месцы, дзе яны адарваны ад «свайго» музыкі, — гэта тое ж, што сямейны фотаздымак, дзе спачатку ўсім сваякам адрэзалі галовы, а потым напрыстаўлялі — каму якая трапілася. Апраўданне, што, маўляў, публіцы так будзе больш зразумела, — балбатня, пустая і лёдз не абразлівае...» Я ўпэўнена — спяванне на мове арыгінала не адпудзіць слухача. Не гэта прычына паўпустых залаў, а будзённасць, шэраць спектакляў, страта прафесіяналізму выканаўцамі...

І яшчэ пра адно. Наша сістэма пракату оперных спектакляў згубная перш за ўсё для мастацтва. Уявіце сабе: я спяваю Таццяну адзін раз на год. Даецца адна спеўка, толькі для тэксту. Усё лепіцца на хаду. Гэта выдаецца за высокае мастацтва! У Скала па-іншаму. Опера рыхтуецца месяц, потым запар ідуць спектаклі. Ты ўвесь час жывеш гэтай музыкай. Тэкст не трэба ўспамінаць — ён увесь час у табе. Пастаянна думкі пра музыку і вобраз. Гэта — сур'ёзна. З кожным спектаклем знаходзіш штосьці новае. У нас жа: сёння Аіда, заўтра Тоска. Сур'ёзна падрыхтавацца да спектакля немагчыма, спяваеш, як дзяжурнае сапрама.

Гэтая сістэма нівеліруе асобу спевака, а слухач жа хоча хадзіць «на імя». Патрэбны дастойныя партнёры, іх поспех зараджае, і хочацца спяваць яшчэ і яшчэ лепш. Як гэта было пад час маіх гастролёў у жніўні ў Франкфурце, дзе побач былі зоркі сусветнай оперы Рэната Брузоні і Франка Банізолі. Чым гучней імя, тым больш адказна спяваць (у нас, на жаль, больш цэняцца ганаровыя званні).

Шлях да абнаўлення нашага тэатра — у прыцягненні маладых галасоў. На Захадзе прынята, што ў трыццаць гадоў спявак ужо стаў музыкант, які паспяваў некалькі гадоў на розных сцэнах свету. Таму так важна ўжо з першага курса БДК рыхтаваць таленавітую моладзь і не давярць яе некампетэнтным людзям, якія не маюць спявацкага вопыту, імкнучыся толькі да атрымання вучоных ступеняў і абыякава да паламанага лёсу талентаў.

Менавіта з моладдзю я звязваю будучае адраджэнне опернага тэатра, і для яе неабходна стварыць усе ўмовы сёння.

— Дзякуй за размову.

А. СЦЕПАНЦОУ.

Фота А. ДЗМІТРЬЕВА.

СПРАВДАЧУ ТРЫМАЮЦЬ КРЫТКІ

Адбыўся справядачна-выбарчы сход секцыі крытыкі і літаратуразнаўства Саюза пісьменнікаў Беларусі. Са справядачай выступіў старшыня бюро секцыі Н. Пашкевіч. Ён нагадаў прысутным найбольш важныя мерапрыемствы, якія прайшлі за справядачны перыяд. У прыватнасці, сумесна з Інстытутам літаратуры імя Янкі Купалы Акадэміі навук БССР секцыя абмяркоўвала праблемы стварэння новай навуковай гісторыі беларускай літаратуры, прыняла актыўны ўдзел у навуковай канферэнцыі «На шляхах абнаўлення беларускай літаратуры» (ініцыятарам яе арганізацыі, зноў жа, стаў акадэмічны Інстытут), сумесна з секцыяй паэзіі правяла гаворку на тэму «Паэтычнае слова і час».

Аднак, падкрэсліў Н. Пашкевіч, наўрад ці можна гаварыць, што беларуская крытыка цалкам спраўляецца з усладзеннямі на яе задачамі. Па-ранейшаму вялізны пласт літаратуры праходзіць незаўважаным, па-ранейшаму крытыцы ўласцівы такія бедны, як кампліментарнасць, павярхоўнасць, адсутнасць належнага мастацкага густу, па-ранейшаму не стае ўвагі маладым крытыкам.

На адным з пасяджэнняў бюро секцыі ішла гаворка аб палітычным справе з рэцэнзаваннем твораў на старонках абласнога і раённага друку. Тады, нагадаў Н. Пашкевіч, за многімі газетамі былі замацаваны канкрэтныя крытыкі, аб гэтым паведамлілі рэдактарам. На жаль, пакуль што аб нейкіх зрэхках гаварыць ранавата.

Намеснік старшыні бюро секцыі Д. Бугаў, які ўваў пасяджэнне, звярнуў увагу на выхаванне маладой крытычнай змены. Ён зазначыў, што цікавымі публікацыямі завілі аб сабе І. Афанасьеў, У. Навумовіч і іншыя. У бліжэйшы час, сказаў прамоўца, варта абмеркаваць іх творчасць.

На думку М. Мушынскага, трэба па-новаму ставіцца да юбілейна-пісьменніцкага. Скажам, юбілей С. Палуяна дае падставу шырока гаварыць аб розных аспектах станаўлення беларускай літаратуры. Далей М. Мушынскі выказаў неўразауменне з выпадку таго, што павы выданні Збору твораў пісьменнікаў чамусьці не застаецца месца на іх крытычную і літаратуразнаўчую славіну. Не заўсёды існуе, заўважыў прамоўца, і належны кантакт паміж выдавецтвамі і навукоўцамі. У якасці прыкладу ён спасылаў на Збор твораў Янкі Купалы ў дзесяці тамах, выпуск якога «Мастацкая літаратура» мае намер пачаць у 1991 годзе. У выдавецтве нават не парупіліся пацінавіцца, ці зможа Інстытут літаратуры падрыхтаваць выданне за такі кароткі час. На завяршэнне свайго выступлення М. Мушынскі падтрымаў не новую ўжо думку аб неабходнасці выдання ў рэспубліцы спецыяльнага крытычнага часопіса.

Сёння, мяркую М. Грынчын, неабходна пільна прыглядзецца і да метадалагічных праблем. На розным узроўні абмяркоўваюцца пытанні сацыялістычнага рэалізму, партыйнасці літаратуры. Да гэтай гаворкі трэба падключыцца і беларускім крытыкам і літаратуразнаўцам.

А. Клышка запыніў увагу на адрозненні крытыкі і літаратуразнаўства, на спецыфічнасці задач, што ставяць перад імі.

Выступаем мала, слаба — перакананы В. Каваленка. Калі так будзе працягвацца і надалей, дык крытыка і літаратуразнаўцаў абгоніць сам час. На думку прамоўца, неабходна падрыхтаваць сваю праграму літаратуры для сярэдняй школы, альтэрнатыўную той, якая з'явілася ў Міністэрстве народнай адукацыі БССР.

Пра некаторыя аспекты выкладання літаратуры, падрыхтоўкі праграмы гаварылі таксама Г. Кахановіч і М. Лазарук.

Поспех да крытыкі прыйдзе, калі яна пачне ставіцца да твораў не з сацыяльнай, палітычнай, а гуманістычнай ацэнкай, — такую думку выказала Т. Чабан. Яна ж заўважыла, што варта смялей прыслухоўвацца да голасу тых, хто піша, так сказаць, на мяккі крытыкі і публіцыстыкі, запрашаць іх на пасяджэнні, сходы.

А. Сус, які прысутнічаў на сходзе, прапанаваў на адным з пасяджэнняў секцыі абмеркаваць яе творчасць. Гэтую крыху нечаканую прапанову ўдзельнікі пасяджэння падтрымалі.

Выбраны новы склад бюро секцыі. На яго першым пасяджэнні старшыняй абраны Д. Бугаў, намеснікамі — М. Мушынскі і А. Сабалеўскі, сакратаром — Т. Чабан.

НАШ КАР.

СЕННЯ ў рэспубліцы ідзе абмеркаванне праекта Закона «Аб мовах у Беларускай ССР». Нашы чытачы вельмі сур'езна паставіліся да гэтага важнага дакумента. Письмы з заўвагамі, папраўкамі, удакладненнямі тых ці іншых артыкулаў Закона рэдакцыя атрымлівае кожны дзень. Даслалі нам лісты мінчане Я. Шмыгалёў, У. Мірончык, М. Васільчанка, Л. Мішын, М. Савіцкі, В. Шыдлоўскі, група студэнтаў інстытута фізкультуры, студэнт Гродзенскага медінстытута С. Шніп, жывёлавод з вёскі Сямёнча Жыткавіцкага раёна М. Колян, рабочы з Салігорска У. Койка, чытачка з Віцебска Д. Круцік, настаўнік Касцянеў-

навіта цяпер, пакуль мовай карыстаецца мінімальны колькасць людзей, напярэдадні яе адроджэння і шырокага ўжытку».

А вось думка пенсіянера з Баранавічаў Г. Садоўскага: «Правапіс кожнай мовы, у тым ліку і беларускай, павінен адлюстроўваць законы гэтай мовы, характэрныя толькі ёй. Ніякае збліжэнне беларускай мовы з польскай або рускай мовамі па волі мовазнаўцаў немагчыма, бо мову на працягу тысячагоддзя ствараў народ. Гэта геніяльнае тварэнне мудрасці народнай».

Далей аўтар разважае пра напісанне адмоў «не» і прыназоўніка «без», якія павінны, на

плана. Яго праслалі студэнткі філфака БДУ П. Качаткова, А. Кісялёвіч, Н. Кавалеўская, В. Леўка, А. Кульбеда, В. Корзун і Ж. Крот. Працуюць некалькі радкоў з яго: «Зайдзіце на Вайсковыя могілкі ў Мінску. Вы пераканаецеся, што магілы Купалы і Коласа наведваюцца не так і часта. А магіла Паўлюка Труса? Яна знаходзіцца на тых жа самых могілках, але стан яе мала чым адрозніваецца ад стану магілы Багдановіча ў Ялце. Давайце не будзем займацца некрафільствам і раскопваць старыя магілы...»

Пагодзімся, у нечым аўтаркі пісьма і маюць рацыю. Не ўсё мы шанавалі памяць продкаў, памяць славетных людзей.

Служба зваротнай сувязі

А воз і сёння там?

◎ ВЯРНІЦЕ МЯККІ ЗНАК! ◎ НЕ БУДЗЕШ ЦЯЖКАЯ ТЫ СЫНУ СВАЙМУ, ЗЯМЛЯ.
◎ КРАНАЕ ПЕСНЯЙ КОЖНАЕ ЗЫЧЛІВАЕ СЭРЦА. ◎ ЗНОУ ДЫХНУЛА ХОЛАДАМ НІГІЛІЗМУ. ◎ ЯК НЕ БЫЛО, ТАК І НЯМА.

скай школы Слонімскага раёна А. Якімовіч і многія, многія іншыя.

Што сказаць пра гэты пласт лістоў? Большасць чытачоў падтрымлівае праект Закона аб мовах, выказваецца за хутчэйшае яго прыняцце Вярхоўным Саветам рэспублікі і ўключэнне ў работу. Што тычыцца канкрэтных заўваг і прапанов па ўдакладненні палажэнняў праекта Закона, дык усе яны будуць узяты на ўлік і перададзены намі ў Прэзідыум Вярхоўнага Савета БССР.

Больш падрабязна спынімся на іншай групе лістоў, выкліканых таксама праектам Закона аб мовах. У іх чытачы гавораць аб вяртанні беларускай мове колішняга правапісу, які, на думку аўтараў лістоў, больш адпавядаў характару і прыродзе нашай мовы.

Настаўнік з г. Салігорска В. Брычыкаў свой ліст так і назваў: «Вярніце мяккі знак!». У пісьме ён спрабуе прасачыць гісторыю заняпаду роднай мовы, згадвае, як за яе змагаліся лепшыя сыны і дочки Айчыны, з болей піша: «Але за цябе, мова, трэба яшчэ весці барацьбу і сёння. Узьмь хоць бы кастрычніцкую дэманстрацыю ў Мінску. Што там было беларускае? Ды амаль нічога. Хіба толькі падкрэслена шмат чырвона-зялёных сцяжкоў з беларускім арнамантам, што супярэчыць законам геральдыкі. А як гаварылі рэпарцёры? Свята, сцягі, свядомасць... Замест мяккага, карэнага беларускага сь — нейкае злоснае сыханне. Дзе наш беларускі мяккі знак?»

Далей аўтар разважае аб тым, што некаторыя мовазнаўцы стаяць за тое, каб змякчэнне гукаў не перадаваць на пісьме. Але як можна пісаць снег, а вымаўляць сьнег? Вельмі многім беларусам сёння родную мову трэба і даводзіцца вывучаць як замежную нароўні з прадастаўнікамі іншых нацыянальнасцей, што жывуць у рэспубліцы, і зусім нялёгка справа пісаць так, а вымаўляць інакш.

Свой ліст В. Брычыкаў заканчвае так: «Чаму б не прыслухацца да голасу БНФ «Адраджэнне»: разгледзець правамернасць пастанова СНК БССР «Аб рэформе беларускага правапісу» 1933 года? Чаму б не правесці шырокае, публічнае абмеркаванне гэтай праблемы, завяршыўшы яго навуковай канферэнцыяй на выпрацоўцы аптымальнага правапісу?»

В. Брычыкава падтрымлівае наш чытач з Мінска С. Лабовік. Ён асабліва падкрэслівае думку аб тым, што гэта (рэформу правапісу) «трэба зрабіць ме-

яго думку, падпарадкоўвацца правапісам аб пераходзе «е» ў «я» ў першым складзе перад націскам».

Пра аднаўленне правапісу беларускай мовы піша і навуковец Бабруйскага ПТВ В. Маліноўскі, які лічыць, што каб адчуць усю мілагучнасць роднага слова, атрымаць асалоду ад яго, трэба вярнуць яму яго сапраўднае, уласцівае менавіта яму гучанне.

Кажуць, адна галава добра, а дзве — лепш. Таму да голасу чытачоў варта, пэўна, прыслухацца. Але спяшацца ставіць тут апошнюю кропку не трэба. У вырашэнні гэтых пытанняў абавязкова павінен быць аб'ектыўна-гістарычны, аргументаваны падыход, каб зноў не нарабіць памылкаў, ад якіх немагчыма пазбавіцца цягам дзесяцігоддзяў.

Сапраўдную хвалю чытацкіх водгукаў выклікаў ліст В. А. і М. І. Нарбутовічаў («ЛіМ» за 27 кастрычніка г. г.). У ім аўтары з болей разказвалі пра тое, у якім занятым стане знаходзіцца магіла зоркі нашай паэзіі — Максіма Багдановіча — у Ялце. «Не за гарамі 100-гадовы юбілей паэта, і трэба вырашаць сто разоў абгаворанае пытанне аб перазахаванні праху паэта на радзіме», — пісалі аўтары ліста.

Урач-неўрапаталаг з Мінска В. Пятрова, падтрымліваючы гэтую думку, гаворыць аб уважанні памяці і іншых вядомых людзей зямлі беларускай. «Чаму, — пытаецца В. Пятрова, — няма мемарыяльнай дошкі на доме па вул. Карла Маркса ў Мінску, у якім жыў У. Караткевіч? Я прапанаў пудумаць і аб тым, каб перайменаваць гэтую вуліцу ў вуліцу У. Караткевіча, а найменне К. Маркса даць любой іншай, якія сёння маюць проста недарэчныя назвы».

Жыхар з вёскі Парэ Пінскага раёна Я. Паршуціч задае пытанне: «Няўжо ў нас не знойдзецца сродкаў, каб перавезці прах Максіма Багдановіча на радзіму? Калі гэта так, то давайце адкрыем спецыяльны рахунак. Не сумняваюся, што людзі адгукуцца, пачнуць пералічаць грошы».

Рабочы з Гомеля Г. Каратынаў праслаў ліст, у якім згадвае балючы радкі Багдановіча, у якіх паэт гаварыў аб сваёй мары спачываць на радзіме: «Калі ж у ім умру-загіну, — не жалюся я! Не будзеш цяжкая ты сыну свайму, зямля».

Праўда, знайшоўся ў рэдакцыйнай пошце і ліст іншага

Колькі яшчэ занябных, недагледжаных магіл у нас! А вось што тычыцца праху Максіма Багдановіча, дык, здаецца, тут дзвюх думак не павінен быць. Як нагадаў чытач Г. Каратынаў, паэт марыў спачываць у роднай зямлі. І гэтая мара яго павінна здзейсніцца.

Яшчэ адну публікацыю не абшлі ўвагай чытачы — ліст Д. Падбярэзскага («ЛіМ» за 17 лістапада г. г.). Журналіст Д. Падбярэзскі, пішучы аб прыездзе спевака Данчыка на Беларусь, адзначаў такую акалічнасць: «...мяне вельмі засмуціла хвала прамернага ажытажу, якая суправаджала Данчыка на кожным ягоным кроку па зямлі продкаў. Прадчуваю, што некаму гэтыя словы будуць не па душы, але мушу выказацца...» Аўтар ліста гаварыў аб тым, што Данчык — спявак-аматар, жыве не за кошт спеваў, якія для яго толькі хобі. Ён ехаў на радзіму маці і не ўяўляў, што з яго тут зробяць «зорку» эстрады, што яго канцэрты будуць браць штурмам. І Д. Падбярэзскі, звяртаючыся да шматлікіх прыхільнікаў Данчыка, пытаўся ў іх: «А дзе ж вы, калі ў філармоніі праходзяць канцэрты беларускай музыкі? Вы ішчыра і ўсёй душой за адраджэнне нацыянальнай культуры — дык, можа, вы перапоўнілі б той жа Палац культуры Бельсаўпрофа ці Палац спорту, калі б на сцэну выйшлі фальклорныя гурты з вёсак Стаўбун ці Барталамеўка? Ці за дзень-другі расхпалі б білеты на канцэрты з цыкла «Анталогія беларускай вакальнай музыкі», распачатага Віктарам Скоробагатавым, або — шматтысячны тыражы пласцінак з запісамі Валянціны Пархоменкі ці Леаніда Барткевіча?»

Д. Падбярэзскі не памыліўся, калі пісаў, што яго словы некаму не спадабуюцца. Многія нашы чытачы з захапленнем гавораць у сваіх лістах пра Данчыка. Аспірант БПІ З. Сідаровіч, спрачаючыся з Д. Падбярэзскім, зазначае: «...аўтар ліста чамусьці не разумее, што, ідучы на Данчыка, людзі ідуць не толькі на сустрэчу з чыстай ды меладыйнай беларускай песняй, але яшчэ і на сустрэчу з той старой беларускай культурай, якая была так паспяхова знішчана ў нас і якая захавалася ў эмігранцкіх колах... І калі б нашы культурныя дзеячы і артысты былі не па форме, а па зместу сапраўднымі беларусамі — такімі, як Данчык, — то, відавочна, народ бы хадзіў на іх. Я цалкам згодны з

Д. Падбярэзскім, што «нацыянальнае музычнае мастацтва гэта не адзін Данчык». Толькі Данчык трохі шырэй за музычнае мастацтва».

«Пакрыўдзілася» за Данчыка і ветэран працы з Мінска Р. Аляхновіч. «Відаць, кожны, хто шчыра слухаў Данчыка, — разважае аўтарка ліста, — адчуваў, што ён не проста спявае, а мілуе кожнае слова песні, закранае песняй кожнае зычлівае сэрца. Зусім натуральна, што беларусаў, якія сёння перажываюць заняпад роднай культуры і мовы, усхвалявалі і сам лёс, жыццёвая пазіцыя Данчыка».

Што ж, аспрэчваць тут што-небудзь няма, бадай, патрэбы. Толькі хочацца ўсё ж дадаць, што і Д. Падбярэзскі з задавальненнем слухаў Данчыка, што і ён пераканаўся ў ягонай вялікай шчырасці, непадробнай любові да Беларусі. І сваім лістом у «ЛіМ» ён толькі хацеў шчыра сказаць: «З большай увагай паглядзім на тых, хто побач з намі, вакол нас!».

Чытач з Мінска І. Венславоўіч, адгукаючыся на ліст Д. Падбярэзскага, разважае аб тым, што варта было б запрасіць прыехаць у Беларусь не толькі Данчыка, а, скажам, фальклорныя ансамблі нашых землякоў з розных краін і разам з нашымі беларускімі прафесійнымі і народнымі калектывамі правесці нацыянальнае свята — шэста нахштальт светнага мастацкага свята беларусаў. «Свята, — дзеліцца сваімі думкамі аўтар ліста, — можна было б прысвяціць 500-годдзю з дня нараджэння Ф. Скарыны. Гэта было б святнае песні, святнам культуру духоўнай і фізічнай. Заклікаю падтрымаць гэтую ідэю — сабраць усіх беларусаў з усяго свету ў Мінску».

У сувязі з гэтым лістом пра «святна» хочацца нагадаць і другі чытацкі ліст — пра іншае наша нацыянальнае свята, якое не так даўно адбылося ў рэспубліцы і прысвятчалася 50-годдзю ўз'яднання былой Заходняй Беларусі з БССР. Ліст гэты праслаў В. Хаўратовіч з Бялынічаў. Ліст яго горкі, поўны неўразаумення: «Ужо з першых хвілін урачыстае пасяджэнне, якое транслювалася па Беларускаму радыё і тэлебачанні, усе мае спадзяванні на святочнасць завалакло хмарами засмучэння і крмўды, зноў усё паўтаралася па даўно адпрацаваным сцэнарыі — рускамоўны даклад, рускамоўныя прамовы. Быццам не з Мінска ідзе рэпартаж, быццам не пра ўз'яднанне беларускага народа ідзе гаворка. Зноў дыхнула холадам нігілізму, непавага да народа».

На завяршэнне — ліст інжынера з Мінска У. Цярохіна. Ён піша: «Колькі гадоў уздымалася пытанне наконт беларускай святочнай паштоўкі? А ці многа пабачыце вы сёння навагодніх беларускіх паштовак у кіёсках? Іх як не было, так і няма. І гэта пры тым, што адзін з найлепшых у краіне паліграфкамбінатаў знаходзіцца ў Мінску і мае свабодныя вытворчыя магутнасці, пра што нагадвала неаднаразова рэклама па Цэнтральным тэлебачанні».

Сапраўды, мае рацыю тав. Цярохіна. Колькі разоў гаворана і перагаворана толькі на старонках «ЛіМа» пра тое, што няма беларускай паштоўкі! Нават спецыяльны «круглы стол» пад назваю «Паштоўка» правёў «ЛіМ» сумесна з Дзяржкамвыдам рэспублікі! Колькі было абяцанняў, колькі было прапановаў! Ды воз, як кажуць, і сёння там.

У гэтыя перадавагоднія дні нельга не сказаць і пра календары. Зноў жа: дзе беларускі насенны адрывуны календар? Колькі можна гаварыць, плакацца аб адным і тым жа? Ці дачакаемся мы ўрэшце іх калі-небудзь?

На гэтай ноце і скончым гэты, апошні сьлёта агляд чытацкай пошты. Да новых сустрэч у новым годзе!

Адзедз пісьмаў і грамадскай думкі «ЛіМа».

І змяркае, і світае,
Дзень божа мінае,
І зноў люд прапрацаваны
І ўсё спачывае.
Толькі я, як акаянны,
І дзень і ноч плачу
На развілінах шматлюдных,
Ды ніхто не бачыць,
І не бачыць, і не знае —
Паглухлі, не чуюць,
Кайданамі мяняюцца,
Праўдаю таргуюць.
І госпада зневажаюць,—
Людзей запрагаюць
Скрозь у ёрмы. Гаруць ліха,
Ліхам засяваюць.
А што ўродзіць? Пабачыце,
Што за жніво будзе!
Схамяніцеся, вар'яты,
Годзе, недалюдзі!
Паглядзіце на рай ціхі,
На сваю краіну,
Палюбіце шчырым сэрцам
Гэтую руіну,
Раскуйцеся, братайцеся!
У нянаскім краі
Не шукайце, не пытайце,
Чого не бывае
І на небе, а не толькі
На чужым дзесь полі.
У сваёй хаце свая й праўда,
І сіла, і воля.
Няма другой дзесь Украіны,
Няма другога дзесь Дняпра.

А вам карціць адна чужына,
Там прэцеса шукаць добра,
Добра святога. Волі! волі!
Братэрства братняга! Знайшлі,
Няслі, няслі з чужога поля
І на Украіну прыняслі
Вялікіх слоў пышнабукеты,
Дый больш нічога. Крычыце,
Што вы не зглуміце жыццё
На ўклоны прад няпраўдай свету!..
А гнецца, як і дагэтуль!
І абдзіраеце жыўцом
Братоў паслепных, грэчкасеяў,
А сонца-праўду гадаваць
Да немца, ў мілыя вам землі
Зноў прэцеса!.. Калі б забраць
І ўсю мізэрную з сабою,
Дзядамі ўрванае добро,
Тады застаўся б сіратою
З святымі горамаі Дняпро!

Ох, калі б так стала, каб вас ды
прыбрала,
Каб там і здыхалі, дзе вы узраслі!
Не плакалі б дзеці, маці б не рыдала,
Не чулі б у бога вашае хулы.
І сонца б не грэла смярдзючага гною
На чыстай, шырокай, на вольнай зямлі,
І людзі б не зналі, што вы за арлы,
І не паківалі б на вас галавою.

Ацямцеся! Палюдзейце,
Бо ліха вам будзе:
Раскуюцца неўзабаве
Акутыя людзі,
Настане суд, загавораць
І Дняпро, і горы!
І пацяч старэкамі
У сіняе мора
Кроў дзяцей бязрадних вашых,
І ў страшнай расплаце
Адцурраецца брат брата
І дзіцяці маці.
І дым хмараю закрыве
Сонца перад вамі,
І сваімі ж праклянецца
Навек сынамі!
Умыйцеся! вобраз божа
Грэзю не сквярніце.

І не ўводзьце дзяцей вашых
У зман, не дурьце,
Што іх доля — быць панамі...
Бо простае вока
Зазірне ім прама ў душу
Глыбока! глыбока!
Даўмеюцца, небаракі,
Чыя на вас шкура,
Дый заступяць, і прамудрых
Невукі адураць!

Каб вы вучыліся, як трэба,
То й мудрасць мелася б свая.
А то залезце на неба:

Вучыцель вялікі,
А не толькі люд звычайны.
А гвалту! а крыку!
«І гармонія, і сіла,
Музыка, дый годзе.
А гісторыя!.. паэма
Вольнага народа!
Дзе тым рымлянам убогім!
Бруты⁶ ў іх? Ды годзе!
У нас Бруты і Каклеса!⁷
Во героі, во дзе!
У нас воля вырастала,
Дняпром умывалася,
У галовы гора слала,

Ясцё на здароўе
Ды славіце Запарожжа.
А чыёю кроўю
Напоена зямля тая,
Што картопля родзіць,—
Усё роўна. Абы добрай
Была для гароду!
А гордыя, што мы Польшчу
Колісь завалілі!..
Праўда ваша: Польшча ўпала,
Дый нас раздавіла!
Вось як бацькі сваю лілі
Кроў за Маскву ды за Варшаву,
І вам, сынам, перадалі
Свае акovy, сваю славу!

Пераклады

Тарас ШАУЧЭНКА

І мёртвым, і жывым, і ненароджаным землякам маім на Ўкрайне і не на Ўкрайне маё сяброўскае пасланне

Гэтай паэме амаль паўтарыста гадоў. Сёе-тое патрабуе тлумачэнняў, якія падаюцца ў зносках. Яны, як і сама паэма, узяты з бессмяротнага «Кабзара». Чаму мне зарупіла перакласці яе! Ад недаўменнасці: няўжо гэтай паэме амаль паўтарыста гадоў!.. «Якое ўсё ж стагоддзе на двары!»..

Перакладчыца.

«І мы не мы, і я не я,
І ўжо ўсё бачыў, і ўсё знаю,
Няма ні пекла, ні раю,
Няма і бога, толькі я!
Ды куцы немец жылаваты,
А больш нікога!» — «Добра, братка,
Што ж ты такое?»

«Няхай немец

скажа. Мы не знаём.
Вось такая ў вас навука
У чужынскім краі!
Немец скажа: «Вы маголы!»
«Маголы! маголы!»
Залатога Тамерлана²
Унукі-балаголы!
Немец скажа: «Вы славяне».
«Славяне! славяне!»
Слава ж прадзедаў вялікіх
Зведзена дазваннямі
І Калара³ чытаеце,
Зубрыце штослі,
І Шафарыка, і Ганка⁴,
І ў славянафілы⁵
Так і пнецеся... І мовы
Славянскага люду —
Усе знаеце. А роднай —
Што ж... Некалі будзем,
Дасць бог, і па-свойму мовіць,
Як немец пакажа,
Ды да таго й гісторыю
Нашу нам раскажа,—
Вось тады мы заходзімся!..
Добра захадзілі
Па нямецкаму паказу
І загаварылі
Так, што й немец не ўшалопеў,

Стэпам укывалася!
Кроўю яна ўмывалася,
А спала на купах,
На казацкіх вольных трупах,
Абкрадзеных трупах!
Прачытайце толькі добра,
Агляньце нанова
Туую славу. Ды чытайце
Ад слова да слова,
Не мінайце ані цітлы⁶,
А ні тое комы,
Усё ўкемце... дый спытайце
Тады сябе: што мы?..
Чые сыны? якіх бацькоў?
Кім? за што закуты?..
І ўбачыце, што ёсць ваша
Слава, вашы бруты:
Рабы, ашмоцце, гразь Масквы,
Варшаўскі сметнік — ваша панства,
Яснавельможнае гетманства.
Чого ж вы ўзносіце, вы!
Сыны сардэчнай Украіны!
Што добра ходзіце ў ярме,
Шчэ лепей, чым бацькі хадзілі.
Пыхлівым, вам і не наўме:
З вас пасы ўюць, з іх тук тапілі.

Мо вы гордыя, што брацтва
Веру заступіла,
Што Сінопам, Трапезундам
Галушкі варыла.
Праўда!.. праўда, елі ўволю.
А вам цяпер вадзіць.
І на Сечы мудры немец
Картопельку садзіць⁸,
А вы яе купляеце,

Дазмагалася Украіна
Да самага краю.
Горай ляха свае дзеці
Яе распінаюць:
Замест піва праведную
Кроў з-між рэбраў точаць.
Прасвятліць, тлумачаць, хочучь
Матчыныя вочы
Сучаснымі яснамі,
Павесці за векам,
За немцамі, недарэку,
Сляпую калеку.
Што ж, вядзіце, паказвайце.
Хай старая маці
Вучыцца, як новых дзетак
Трэба даглядаць.
Паказвайце!.. за навуку,
Не бойцеся, будзе
Добрай матчыная плата;
Ападзе палуддзе
З вачэй вашых ненасытных,
Пабачыце славу,
Славу-праўду сваіх дзедаў
І бацькоў лукавых.
Не ашуквайце ж сябе вы,
Мудрэйце, чытайце,
І чужое паважайце,
І свайго не хайце,
Бо хто маці забывае,
Таго бог карае,
Той і ад дзяцей уласных
Цуранне зазнае.
Гоняць прэч таго ўсе людзі,
Чалавеку злomu
Анідзе няма на свеце
Прытульнага дому.
Я рыдаю, як згадаю
Дзедаў нашых дзеі,
Незабыўныя, цяжкія.
Каб не помніць мне іх,
Я аддаў бы вясёлага
Веку палавіну.
Вось такая наша слава,
Слава Украіны.
Прачытайце ж унікліва,
Каб вам не спрасонку
Мроіліся ўсе няпраўды,
Каб з магіл высокіх
Выйшлі да вас вашы дзеды,
Каб вы распыталі
Пакутнікаў: каго, калі,
За што распіналі!
Абніміце ж, браты мае,
Найменшага брата,—
Хай да сплаканае маці
Прыдзе ўрэшце свята,
Хай яна ўсміхнецца дзецям
І рукою цвёрдай
Блаславіць і пацалуе
Іх раскута й горда.
І забудзецца ўся ганьба
Даўняе часіны,
І ўваскрэсне ў добрай славе
Веліч Украіны.
І святлом а невячэрнім
Ціха высь заззяе.
Абніміцеся ж, братове,
Малю вас, благаю!

14 снежня 1845, В'юнішча.

З украінскай пераклада
Ніна МАЦІЯШ.

¹ Маголы — тут у значэнні манголы.
² Тамерлан (Цімур) (1330—1405) — сярднеазіяцкі правіцель і заваўнік.

³ Калар Ян (1793—1852) — чэшскі і славацкі паэт і вучоны. Прыхільнік ідэі аднаўлення славянскіх народаў.

⁴ Ганка Вацлаў (1791—1861) — чэшскі паэт і вучоны, выдатны дзеяч чэшскага Адраджэння.

⁵ Славянафілы — прадстаўнікі аднаго з напрамкаў грамадска-палітычнай думкі

40—60-х гг. XIX ст., якія настойвалі на тым, што шляхі развіцця гісторыі і культуры славянства зусім асаблівыя, кардынальна адрозныя ад шляхоў развіцця народаў Захаду, адмаўлялі наяўнасць у Расіі антаганістычных грамадскіх класаў. Заклікаючы ўсе славянскія народы да аднаўлення сумеснай культурнай дзейнасці, яны ўсё ж адводзілі кіруючую ролю ў гэтым працэсе рускаму цару. Рэвалюцыйныя дэмакраты падверглі славянафіліст-ва ўсіх гатункаў паслядоўнай і перакарнальнай крытыцы. Шаўчэнка кляўмі?

славянафілаў за тое, што яны былі далёка ад народа, не ўлічвалі рэальных інтарэсаў прыгоннага люду.

⁶ Бруты — Люцыў Юлій Брут (509 г. да н. э.) узначаліў паўстанне супроць этрускага цара Тарквінія Гордага і ўстанавіў рэспубліканскі лад у Рыме. Марк Юлій Брут — рымскі палітычны дзеяч, адзін з арганізатараў змовы і забойства імператара Юлія Цэзара (44 г. да н. э.). Тут Т. Шаўчэнка назваў Брута як змагаюся супроць дэспатызму.

⁷ Каклес — легендарны рымскі герой, вядомы тым, што ўратаваў Рым, сам адзін абараняючы мост на рэчцы Цібр ад войска этрускага цара Парсены.

⁸ Цігла — надрадковы знак, які ў царкоўна-славянскім пісьме азначае скарачэнне.

⁹ І на Сечы мудры немец картопельку садзіць... — Шаўчэнка меў на ўвазе засяленне поўдня Украіны нямецкімі багачамі-каланістамі; гэтаму засяленню спрыяла Кацярына II.

Брыгада мерцвякоў

Вайна збірала сваю даніну не толькі ў аюпах і на полі бою, а і тут, у глыбокім тыле. Людзі зніклі непрыкметна і ціха, каб ніхто не чуў і не бачыў, каб ніхто не паспагадаў і не развітаўся са сваім учарашнім напарнікам. Нябжычкі спісвалі, як спісваюць утыль, маленечкім актам.

Асабліва страшны быў 1942 год. Каля будана, накрытага яловай карою, пачалі будаваць новы лагерны пункт. Лес адступаў усё далей, дарога туды і назад займала шмат часу. План гарэў. Таму і пачалі ў вяршыні масіве некранутай тайгі будаваць 24-ты лагпункт. Будова пачыналася з зоны: двайнога плота, густа заплеченага калючым дротам, забаранаванай кантрольна-следавой паласы, і вышак для стралкоў. Спешна ставілі з сырога кругляка барані, кандзей, кантору, сталоўку, пякарню і лазню. Брыгады цесляроў моклі і мерзлі, пакуль не накрылі першы барак і не склалі з сырцу грубку. Да замазкаў і раніага снегу ў новую зону прыгналі першыя брыгады. Наўкол стаяла змрочная, калматая тайга. Каля самай вахты гайдаліся векавыя елкі, сыпалі пажоўклае лісце старыя каравыя бярозы, дрыжалі скрываўленым лісцем асіны на фоне цёмнага хвойніку. Загналі на новы лагпункт і мяне.

Начамі вакол зоны палалі зыркыя вогнішчы, каб часам не паўцякалі дахадзятгі, а яны не толькі бегаць, хадзіць ужо не здолелі, але варушыліся, да апошняга чапляліся за жыццё — хоць дзень, ды мой... У бараках сырыя сцены абрасталі слізкаю плесняю, печы дымілі, ад слабага цяпла ішла пара, у кожнай секцыі барака чадзіла па капціцы, двухпавярховыя голыя нары ў пары і ў змроку здаваліся нейкімі пачварнымі прывідамі. Праз запацелыя шыбы, як водбліск пажараў, вакол зоны гайдалася святло вялікіх вогнішчаў. Паміж баракамі тырчалі пні, размешаная каласьмі, лапцямі і чунямі таежная твань хлюпала пад нагамі, як густая смала. Ногі прэлі, а прасушыць ануцы не было дзе. Шанцавала, — хто раздабыў «ЧТЗ». Вы не ведаеце, што гэта такое? З корду аўтамабільных пакрышак нека злепвалі вялізныя няўключныя чаравікі, цвёрдыя і мулкія. Яны пакідалі след, як гусенічны трактар, але ў іх было сушы, чым у лапцях.

Ад барачнага дыму, копаці і вільгаці выскакваеш за дзверы. Падсвечаныя вогнішчамі вышкі з цёмнымі сілуэтамі стралкоў у гаматных кажухах, слупы і калючы дрот, а за імі змрочная маўклівая тайга нагадваюць нейкае сярэднявечнае стойбішча. Глядзіш, і свет дваіцца на жорсткую і страшную рэальнасць і нейкую фантазію, асветленую хісткім полымем.

Але трэба ісці ў барак. Узлазіш на няшчыльныя голыя нары, пад галавою бярозавай плашка замаяня падушку, закручываешся ў целагрэйку, заплюшчываеш вочы, а думкі ні днём ні ноччу не даюць збыту: успамінаецца мінулае і не верыцца, што гэта было з табою, і зноў апаноўвае безнадзейнасць: і на тваіх касцях вырасце елка або горкая асіна і, як паяцца ў турэмнай песні, «і нікто не узнает, где могила моя».

Да поўначы снюдаюцца па барак дахадзятгі: нехта выграбае жар прыкурць чынарык, глытае дым і захо-

вісцітва, няўжо яго сэрца не ведае спагады і жалю?

Зіма ўдарыла адразу. Ледазныя ветры пагналі шорсткі пясок, загула пад нагамі, як чыгунная, зямля, зашэрхлі каляны, пад нагамі ламаецца лёд, ступакі ў лапцях драцвенюць у ледзяной вадзе, а цела, як тарка, пакрываецца пупыршккамі і дробна дрыжыць. У сярэдзіне кастрычніка паваліў густы снег. Вецер з гулам пагнаў доўгія пасмы кручанай мяцеліцы, за два дні ўсё стала белым, сумёты раслі і сталі. Зімой вярнулі не было. Лесарубам і возчыкам выда-

вым хлечуку шастаюць табуны вялізных рудых пацуюкоў. У вайну, як ніколі, іх процёма развалюся ў лагеры. Яны нікога не баяліся, пішчалі і грызліся пад баракі, шмыгалі з-пад ног, нападлі на сонных дахадзятгі. У Лясэравым хлечуку яны раскашаваліся, як хацелі.

У так званай «слабасільнай камандзе» даходзілі такія нездалекі, што не здужаюць прыдушыць клапа: трымае, трымае пад пальцам, а ён варушыцца, тады просіць суседа: «Давай давянем разам. Што ён, бляха, жалезны?» І давяць удвух.

ўсе разышліся, загадаў выклікаць бесканвойную возчыцу Нюрку Пінчанку.

Прывёў дзяжурняк заспаную, невялічку, канатую, з белым чубком пад збітай на вуха кубанкай ні то дзяўчыну, ні то хлапчука. Пінчанка носіць штаны з напускам на закасаныя валёнкі, камізэльку, кліфт (мужчынскі пінжак), з кішэні цяляпаюцца кутасы ад кісета, слінаю цвыркае праз зубы, мацюкаецца мудрэй за нарадчыка і дзяжурнага. За вочы яе завуць «каблом», бо выконвае ролю мужчыны ў лесбійскім

У студзеньскім і лютаўскім нумарах «Полымя» друкуецца мая спавядальная аповесць «Зона маўчання». Пісалася яна амаль паўстагоддзя: у бараках, на разводах, на этапах я прагаворваў сам сабе старонкі і раздзелы будучай праўдзівай кнігі. Верылася, калі дажыву да Волі, напішу яе хоць для сваіх нашчадкаў. Да жыву, дачакаўся нават Галоснасці, Дэмакратыі, калі можна гаварыць і пісаць праўду. Вось і напісаў.

Зона маўчання

Сяргей Грахоўскі

У 1990 годзе ў выдавецтве «Мастацкая літаратура» выйдзе мая кніга «Сповідзь». Яе склалі аповесці «Зона маўчання», «Такія сінія снягі» і вершы апошніх гадоў.

Прапаную чытачам «ЛіМа» раздзелы з «Зоны маўчання».

Аўтар.

дзіцца кашлем, нехта ў сне мармыча і скрыгоча зубамі, крымскі татарын ківаецца і шпэчка малітву, мой сусед гукае то маму, то Любу, то нейкага Аўдзея крые мацюкамі. А выспацца трэба. На вахце гайдаецца і трымціць ад ветру вагонны буфер. У шэсць гадзін ударыць па ім вахцёр малатком, — скочвайся з нараў. Накручвай халодныя і мокрыя ануцы, бяжы ў сталоўку, пры капціцы нешта сёрбай і «вылятай без апошняга». Зноў ранішня «малітва» — крок налева, крок направа; зноў пілуй, калі, складай паленіцы, спатыкайся і падай, чакай, як збавення, адбою. І так з дня ў дзень. Наперадзе яшчэ чатыры гады. Хто іх вытрымае?

На новым лагпункце і новы начальнік. Ходзіць у хромавых ботах, суконнай «сталінцы» з шырокім рамянём, зялёная фуражка ссунута на вочы. Прозвішча яго Сямёнавых, а для нявольнікаў «гражданін начальнік». Ён мала гаворыць, толькі загадвае і грозіць указальным пальцам з пакалечаным пазногцем. Паглядзіш — нармальны чалавек, статны, бялявы, шэравоні, з светлым ружовым тварам, а паслухаеш і дзівішся, адкуль столькі жорсткасці, нянавісці да гэтых няшчасных, паабдзіраных хадзятых нябжычкі, сумленных і не меней за яго адданных Радзіме. Хто ж яму ўбіў у галаву чалавеканена-

лі прастрочаныя ватныя бахілы, а лапці на іх не лезуць, не ўзбіць і «ЧТЗ». Неяк абуваліся, абмарожвалі ногі, пальцы набухалі, як слівы, і пачыналі гніць. Да дыму і чаду ў барак дамешваўся смурод гнілой чалавечыны. Амаль усе ходзятчы накульваючы.

Пад'ём. Злажу з нараў, а сусед, мабыць, не чуе. Пачынаю катурхаць. Звальваецца і павісае ў праходзе халодная пасінелая рука. І з другога канца барака гукаюць: «Днявальны, кліч Лясэра». Лясэр высокі, рыжы, з тоўстымі губамі аўстрыец, санітар у санкасці, укармлены на «недаедках» хворых у стацыянары. Яму трэба сіла ўносіць і выносіць з палат і ў палаты жывых і мёртвых. Ён пад'язджае да барака з невялікімі саначкамі, лёгка, як дзіця, здымае з нараў былога «контрыка», кладзе на саначкі і вязе ў так званы морг — невялікі дашчаны хлечушок. Мёрзлых расстаўляе каля сцен, свежых кладзе на заледзянелую зямлю. За тыдзень хлечушок набіваецца пад стол. Парадкуючы, Лясэр ходзіць па голых трупах у гумовых ботах, яны рыпяць і вішчаць па заінемай скуры, трашчаць косці, санітар вядзе апошні перапіс былых нявольнікаў, але з яго веданнем мовы Працэнка становіцца Трацэнкам, Салавейчык — Саламейчыкам, Перцхалава — Пахалаява. У Лясэра-

Смерць касіла лесарубаў спраўней, чым яны валілі лес. План трашчаў. Туфта падхарошвала зводкі, але трэба былі і кубкі. Кожны вечар на разнарадку Сямёнавых збіраў майстроў лесу, дзесятнікаў і брыгадзіраў «прамываць мазгі», «пясочыць», «даваць у косці» і «ставіць адказныя задачы». Як і ва ўсёй краіне, і тут сядзелі далёка за поўнач, высканвалі распараныя брыгадзіры, чухаючы патыліцы, не ведаючы, што іх чакае заўтра: праскочыць праз вахту ці ўсёю брыгадаю загрымаць у кандзей.

У канцы нарады начальніку паведамілі па сакрэту з упраўлення, каб днямі чакаў камісія з праверкаю. Тут і пачалася другая ўсяночная змена, дзяжурны зганяў да начальніка сонных начальнікаў калон, пекараў, лекпомаў, загадваў зранку драць барані, у катлы закладзі двойную порцыю, спячы хлеб без ватруб'яў (а потым наварстаем); усім надзець чыстыя халаты, на сцэжках расчысціць снег, наўтыкаць елачак, словам, навесці «па-р-р-адак». У канцы спытаў у медыкаў: «Колькі ў вас не вывезена па групы «Д»? — «Каля трыццаці». — «Вы што, ахранавелі? Вэндзіце там іх ці марынуецца? Каб да раніцы пуста было, падмецена і прысыпана пілавіннем. Марш! Ану, за работу!» Калі

каханні, а яно распаўсюджана сярод крымінальніц у жаночых бараках.

Стаць Пінчанка, працірае вочы з белымі парасячымі вейкамі і паўтарае: «Панятна, гражданін начальнік, Бу-у издзелана. Да раніцы ўсіх жмурыкаў вывезу». Павярнулася і пайшла.

На досвітку ўсхадзілася завіруха, аж свету божага не відно. Тэмпература трохні ніжэй трыццаці, значыць дзень закціраваць нельга. Каляцця, як раскудлачаныя вароны, каля вахты парадзельна брыгады, чакаючы, калі паснедае і збярэцца канвоі. Нарэшце палчылі і павялі грузаць па сумётах, сяк-так апанутых у рыззе, змардаваных дахадзятчы даваць «лес Родіне». Кожны глядзіць толькі пад ногі, каб снежныя крупы не сляпілі вочы, каб не зачапіцца і, барані божа, не ўпасці, не хіснуцца з калоны, а ступаць след у след. Ідуць панура і марудна, снег пад нагамі перасыпаецца, як пясок, раз'язджаюцца ногі, сляды замятае завіруха. На паўдарозе заскавятаў службовы сабака і пацягнуў свайго гаспадара Ташчакова са сцэжкі ў поле. Кідаецца, брэша, цягне павадок.

«Ст-о-о-й, калона!» — камандуе начальнік канвою. Брыгады спыніліся, глядзіць на ўсе бакі. Завяе засцілае вочы, але праз мітульгу мет-

Чытаючы часопіс

«...БЯДУЕ ТАК ДУША»

Вяртанне з небяцця любога значага твора, не кажучы пра класіку — святла і для нацыянальнай літаратуры, і для яе чытачоў. На жаль, і тут мы, беларусы, у параўнанні з іншымі народамі выглядаем не лепш. Скажаць каму: у нас няма нават поўных Збораў твораў Янкі Купалы і Януба Коласа! Тым больш прыемна, што пакрысе іх забытыя творы зноў уваходзяць у літаратурны ўжытак. У гэтым сэнсе па сутнасці можна

гаварыць аб новым працытанні Янкі Купалы, якога, як пераканалі апошнія публікацыі (найперш на старонках «Полымя», дзе была змешчана п'еса «Тутэйшыя» і шэраг вершаў), мы ведалі завельмі «хрэстаматыйна». Дзякуючы «Нёману», творы гэтыя, перакладзеныя на рускую мову, сталі набываць і ўсеагульнага чытача. Да таго ж у адзінаццатым нумары часопіса з'явіўся і грунтоўны арты-

кул Алеся Бяляцкага «Купала і рэвалюцыя». Малады даследчык падрабязна аналізуе ўмовы, у якіх пісаліся згаданыя Купалавы творы, расказвае аб іх значнасці ў гісторыі беларускай літаратуры. Не адмаўляючы складанага ўспрымання песняром рэвалюцыйных падзей, А. Бяляцкі пераканаўча даводзіць, што Янка Купала заўсёды быў з рэвалюцыяй, са сваім народам; адчуваў не толькі надзвычайны абставіны, але, кідаючы позірк на бягучыя падзеі, глядзёў і далёка наперад, прадбачыў, можна сказаць, і наш сённяшні час.

Далучыўся да прапаганды «забытых» Купалавых твораў і часопіс «Спадчына»: у першым сваім нумары ён вынес на чытацкі суд паэму «На Дзяды». Гісторыя гэтага твора, напісаннага лічыз 1912 годзе, таксама пакурчавастая, а лёс няпросты. Упершыню паэма пачыла свет у тым жа годзе ў газеце «Наша Ніва», праз год увайшла ў Купалаву кнігу «Шляхам жыц-

ця». Тройчы друкавалася яна і ў Зборах твораў Я. Купалы, якія выдаваліся адпаведна ў 1926, 1929 і 1940 гадах. Ды стала так, што тая перадаваная публікацыя была апошняй. Твор трапіў у «няміласць», быў «забыты». Ён не аналізуецца нават у такім аўтарытэтным выданні, як энцыклапедычны даведнік «Янка Купала», выпушчаны выдавецтвам «Беларуская Савецкая Энцыклапедыя» імя Петруся Броўкі ў 1986 годзе.

Публікацыя ў «Спадчыне» падрыхтавана Б. Сачанкам (дарэчы скажаць, што гэты руплівец робіць вельмі шмат па вяртанні «забытых» твораў беларускай літаратуры). У праёмове Б. Сачанка піша: «...паэма «На Дзяды» займае ў дарэвалюцыйнай творчасці Янкі Купалы прыкметнае месца, бо, як і многія іншыя творы паэта гэтага перыяду, уважлівае старажытныя славянскія традыцыі і звычкі, ставіць важныя філа-

софскія пытанні існавання чалавек на зямлі, нясе глыбокі роздум пра мінулае і будучае роднага краю».

Сапраўды, Янка Купала пісаў гэты твор з трывогай і болей за лёс роднага народа, які ўсё няк не мог заняць «свой пачэсны пасад між народамі», з гнявам да тых «дабрадзеяў», якія намагаліся ператварыць беларусаў у «тутэйшых».

Пачатак паэмы, як і ўся яна, вытрыманы ў фальклорным стылі:

Хто там стогне так на ўзмежну, На капы ў полі? Ян згубіўшы к долі сцэжну, Як не знаўшы долі.

Пытанні паўтараюцца і з конным разам умацаюцца драматызм безвыходнасці становішча: «Ці там вечер водзіць гулі тан па самагубе, — бы сваё дзіця матуля песьціць ды галу-бе?», «Ці над бацькавай магілай жаліцца сіротка, ці сваёй

Каляда... Каляда...

**У зорным Сусвеце сувоі
сиягоў расплятаю.
А светлае прадзівна
Вечнасць няспешна прадзе.
...Як рошчына хлеба
ў шчодрой дзяжы,
падрастае
па Сонцавароце хрышчоны
Калядамі дзень.**

**Каляда... Каляда...
Я веру табе. І надзею
святую люляю.**

Я веру табе, як зямлі сваёй
цёплай спрадэку веру
мой продак далёкі, што лёг
у зямлю. Хай у нябыт ад-
плывае гадоў маіх човен.
Некалі вера мая ў дачцы
прарасце, як ува мне ак-
рыяла бабуліна вера. Па-
церы, помню, таемна бабу-
ля шаптала — вусны мае
пасміхаліся жорстка да бо-
лю. Час нетаропка вяршыў
кругаход і душа адтавала.
Як разгадаць сэнс крыжоў,
агнём выкрасаных на бэль-
ках, на столі? Як не забыць
ца чародку пудліваю словаў
замоўных, што паасобку ні-
чога не значаць, а ў тканцы
адвечнай — лячынне? За-
шыфравалі, мае папярэднікі
ў песнях, у вышыванках,
тканках і бясконцых леген-
дах існае нешта, што мы на
дарогах згубілі.

Можа, цябе, Каляда, я
няўклідна страчаю: не спа-
вядваюць ні рукі мае, ні ру-
хі веры тae, што пранізвала
цела бабулі. Ведай: душа
мая ўдосталь глынула ад-
ка, покуль нясмелыя вус-
ны замову кранулі. Не па-
пракай, Каляда, што ні ль-
ну, ні саломы, ні снапа з
перавясла, ні сена шматка
мы не маем, што не пра-
дзем і не тчэм, абразы аб-
рэгам крамным атуляем.

Вось тры куцці — тры
сваці падступаюць да са-
мае хаты. Нібы гісторыя на-
ша заходзіць паважна ў
сваты. Яшчэ не струхнела
часоў непарушная павязь.
Пакалядуем і мы, як рабі-
лася колісь. Нават і нас, ад-
цураных зямлі гараджанаў,
вабіць абрад, у Еўропе
здаўна паважаны. Некалі
грэкі першы дзень месяцаў
называлі календы. Зтуль і
пайшлі ў народаў зімовыя

святкі — Сонцавароту зімо-
вага свята, Каляды. Колісь
бярвёны ў дварах дзён два-
наццаць гарэлі — сонца пра-
сілі ў глебе зярнаты сагрэ-
ці... Толькі агню старажыт-
ную мову тонка свяціла ня-
беснае чуче.

Свята пачнецца вялікаю
поснай куццёю. Леташні
сноп, што заканчваў сабою
дажынку, ставім на покуць,
на пачэснае самае месца.
Сцелем падлогу і стол пад
бялюткім абрусам сенам,
саломай ці нават сцяблінамі
лёну. Кажуць, хто выцягне
шчасна даўгую сцябліну —
жыць яму доўга, хвароб і
ўзросту не помніць. З яч-
най крупую, з саломая жыт-
най і сенам, кажучы, багац-
це, дастатак у хату прыхо-
дзіць. Не забывайма куццю
паліваці сытою — вадою, за-
крашанай мёдам ці цук-
рам. Але найперш, калі
пыхкаюць параю стравы,
квас, і грыбны, і духмяны
падперчаны рыбны, ды кіся-
лі, з розных ягад і проста
аўсяны — пан-гаспадар да
вячэры пакліча Мароза —
згодай з прыродай сляням
закон заручыцца. А як па-
чуче Мароз звычайны вокліч —
па шыбіне грукат і запра-
шэнне куццю на багацце
адведаць, можна ўжо есці.
Смакуй, што зямліца ўзра-
ціла. Поснай куццёю, дзе
толькі ўжываюць алеі, свед-
чылі людзі падзяку зямлі за
раслінасць, ды ад грыбоў,
ад гаючага мёду і ягад на-
біраліся моцы-здараўя. За-
сцерагалі жывёлу ад нема-
чы-порчы сенам калядным,
што пад абрусам паляжала;
зранку кармілі карову, аве-
чак таксама як быццам
«куццёю». Чучеце рэха сівога
паганскага культу Вола-
субогу ахвяраю сена прыно-
сім — алекуну старадаўня-
му.

Другая куцця — то бага-
тая, тлустая, шчодрая. І ла-
сай, і тоўстай яе ў народзе
назвалі. Цяпер давядзецца
камусьці жылот распярэ-
ваць: і больш на стале па-
мяшчаюцца стравы. Красу-
ецца ў цэнтры, як сонца
зямное, пірог, аладкі зіх-
цяць і ільняцца ад масла і

тлушчу, вядлінкі ды сала
скрылі ружаватым адсвеч-
ваюць. Злічыць не пад сілу,
чаго да Каляд назапасіў му-
жык-працаўнік ды з дзіят-
камі і цёткаю Шчодрой. Як
свечку на покуці гожа і
звычайна запаліць, спытае ў
жонкі сваёй гаспадар: «А ці
бачыш ты мяне?» — «Не ба-
чу», — адкажа ўзбуджана-
звонка жанчына. «Каб бела-
га свету не бачыла ты за
гуркамі, капустаю, морквай
ды за гарбузамі ўлетку на
шчодрым гародзе!» — «А ці
бачыш ты мяне?» — цяпер
гаспадыня пытае. «Не бачу»,
— адказвае муж на старой
завядзёнцы. «Каб жа ты све-
ту белага не бачыў за скір-
дамі, за снапамі, за копамі
ўлетку!»

Пакуль гаварылі ды зычы-
лі хаце раскошы, дружина
калядная стала спяваць пад
вакном. Такого багацця, та-
кое раскошы жадаюць, аж
панам і паннаю гаспадароў
імянуюць. Сыны малайцамі
прыгожымі, дужымі стануць,
а дочкамі — зорачкі ясныя
— замуж павыйдуць шчас-
ліва. Пладзіцесь будучы яг-
няты, цяляты і куры, бо вунь
як Каза пладаносная скача,
тупоча, вылазіць са скурый!
І род не звядзецца: як гры-
бы, перастуць немаўляткі;
паходжвае Бусел па хаце,
кагось дзеўбане для пара-
ду. Расказваюць: некалі Бу-
сел быў нат чалавекам, па-
рушыў законы добра і выг-
нан у балота... Мядзведзь
жа — ласун ды гультай-не-
барак — пакажа, як п'яні-
ца споўзвае вуліцу ракам,
як хітры чыноўнік намань-
вае нашага брата, як лаюць
ца бабы ці лайдак патрабуе
зарплаты. Мядзведзь — наш
прапрадак, казалі здаўна
беларусы.

Тупоча Каза, каб гусцень-
кае жыта вялося. Бывае, па-
мрэ — пачастуйце гаючым
настоём! Збірае прысмакі ў
торбу сваю Мехаюша. Ка-
ляднікі йдуць. Гэты вечар
святы і харошы! Нясе Зор-
каноша калядную ясную
зорку. Зіхоткія песні нані-
звае свет, як пацёркі. Ад
сённышняй ночы паверне
свяціла на лета — і Зорка

праменіцца, просіць сулад-
дзяў Сусвету. Расколвае бу-
бен нязвычайную цішу Каля-
даў. Аплакае скрыпка бы-
лое вяселле і гоман. І сып-
ле сугучча нястомны гарэза-
гармонік. А, можа, не трэ-
ба замысленых штучна гар-
моній? Няма найвышэйшай
святлейшай гармоніі ў све-
це, чым вечнай прыроды са-
мноў, з чалавекам, суквец-
це! Калі ў калядную ночку
дзяўчына варожыць, каб до-
ля яе не скакала па свеце
парожняй, каб сямля жаноча-
чае парасткі вымкнула сон-
цу, то хіба не ёсць гэта вера
ў святло і бясконцасць? З
нагі чаравічак праз плот, як
праз мост, закідае — нара-
чонага кліча дзяўчынаўка
маладая. Пад вокнамі ціхаю
белаю зданню блукае: а,
мабыць, пачуўшы імя, жані-
ха адгадае. У якую старонку
дарожка дзявоцая ляжа,—
у шчодрую ночку і голас са-
бачы прадкажа.

Ні яшчур прадаўні, ні
слэзы страшэнны Чарно-
быль не могуць адолець
з'яднага верай Народу.
Дасціпна смяюцца з пакор-
насці лялькі Батлейкі, бо не-
калі гнуцца прыстойна бы-
ло толькі жнейкам — да ро-
днай нівы, да вечнага цёпла-
га долу. А мы? Мы гарбеем
на сытасць і дур пустадо-
му... Паўстань, мой народзе!
Не кланяйся Уладзе, а Ладу
людскому! Не трэцяй куц-
цёю, вадзяною, галоднай,
багаты. Мы шчодрата лёсу
сваёй працавітасцю варты!
Куцця вадзяная — святога
вадохрышчачы знакі. Бо нель-
га хрышчэнне прымаць, ка-
лі поўнае пуза. Святыя часі-
ны не ежаю — духам бага-
ты. ...Як крыжык на бэльцы,
прасмалены дзедам калісь-
ці, на трэцюю куццю, каб
прагнаць злую сілу з хаці-
ны, быў знакам высокага
духу, так еднасць людская
цяпер стане знакам бяс-
мерцця! Так продкі крапілі
на трэцюю куццю сваю жы-
насць свяцонай вадою на
жытнім зычлівым крапіле. А
мы ці не можам змагчы
чысцінёю насілле? Не Вола-
субогу, не добрай зямліцы
ахвяры прыносім штодзень
— ахвяраем сабою слялой
чынавенскай пачвары.

Ах, Сонцаварот — паво-
рот да вясы адраджэння!
Не дай жа спыніцца свято-
му зямному кружэнню! Ах-
варна, аддана паслужым вы-
сокаму званню людзей на
зямлі! Скажы, Каляда, у нас
у саміх ратаванне?!

Антаніна ХАТЭНКА.

3 1 ПА 7 СТУДЗЕНЯ

1 студзеня. 9.35

МУЗЫКА МАЕЯ РЭСПУБЛІКІ

Я. Глебаў. Сімфонія № 5 «Да све-
ту». Выканае эстрадна-сімфанічны
аркестр Беларускага тэлебачання і
радыё.

Дырыжор — Б. Райскі.

1 студзеня. 19.20

«РАДАВОД»

«Перабытанка». Неверагодная ка-
лядная гісторыя.

Гадавое кола каляндарных абрадаў
на Беларусі.

У перадачы ўдзельнічае фальклор-
на-этнографічны тэатр «Мотальскія
суседзі», а таксама жыхары вёскі
Моталь Іванаўскага раёна Брэсцкай
вобласці.

2 студзеня. 19.45

«БАЦЬКАУ ДАР»

100 Беларускай народных песень са
збору Р. Р. Шырма.

Песні любовныя.

Выконвае хор Беларускага тэлеба-
чання і радыё пад кіраўніцтвам
В. Роўды.

2 студзеня. 20.05

ЛІТАРАТУРНЫ ТЭАТР

«Ды аднаўле памяць...»

Санеты У. Шэкспіра чытае заслу-
жаны артыст БССР А. Падабед і ар-
тыстка А. Пастрэвіч.

6 студзеня. 19.00

«РЫТМ»

Інфармацыйна-публіцыстычная
праграма.

6 студзеня. 22.55

**СУСТРЭНЕМСЯ ПАСЛЯ
АДЗІНАЦЦАЦІ**

Інфармацыйна-музычная праграма.

7 студзеня. 17.45

Прэм'ера дакументальнага фільма
БТ «Няхай б'юць мяне — мацнейшы
буду...»

Фільм-роздум пра навуку біялогію
і лёс прафесара Ціміразеўскай акадэ-
міі, прэзідэнта АН БССР А. Жэбрака,
пра яго навуковыя і маральныя по-
шукі.

Аўтары сцэнарыя — Э. Мілова,
І. Письменная. Рэжысёры — Э. Міло-
ва, С. Шчаглоў. Аператар — П. Барскі.

7 студзеня. 19.20

ПАЗІІ РАДОК ЧАРОУНЫ...

Вершы Міхася Стральцова чытае
артыст Сяргей Шышко.

7 студзеня. 19.25

«РАДАВОД»

«Запрашаем на вячоркі».

У перадачы прымаюць удзел вяду-
чыя фалькларысты рэспублікі, вучні
150-ай сярэдняй школы, студэнты
БДУ імя У. І. Леніна і Мінскага педа-
гагічнага інстытута.

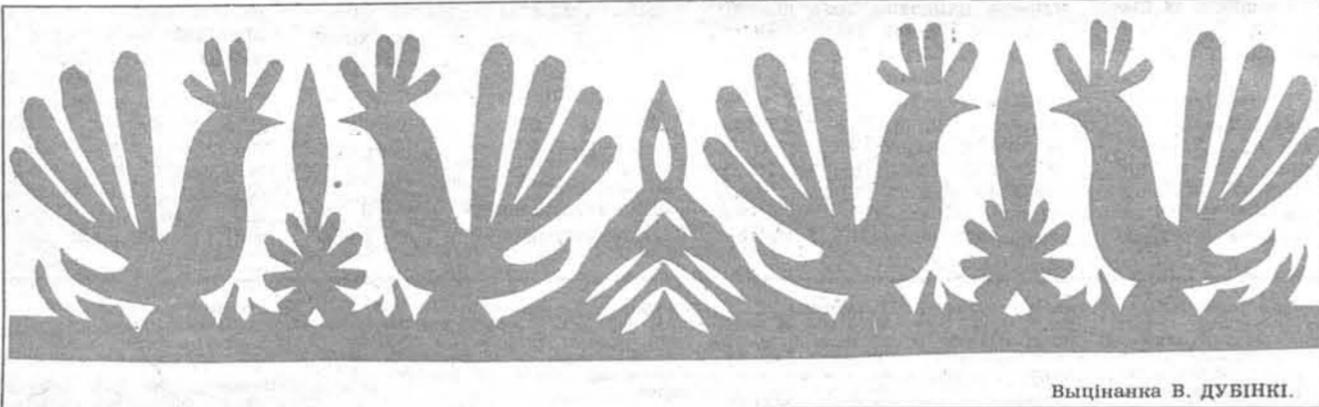
7 студзеня. 23.20

СТУДЫЯ «РЭЯ».

«Прэм'ера песні-89».

Заклучная праграма.

Прагучаць песні беларускіх кампа-
зітараў.

Выцінанка В. ДУБІНКІ.

«Літаратура і мастацтва» — орган Міні-
стэрства культуры і правлення Саюза пісателёў
БССР. Мінск. На беларускай мове.

«ЛІТАРАТУРА І МАСТАЦТВА»

Выходзіць раз на тыдзень, па пятніцах.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня
выдавецтва ЦК КП Беларусі.

Індэкс 63856 П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
АТ 07870 М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

АДРАС РЭДАКЦЫІ: 220600, ГСП, Мінск, вул. За-
харава, 19.

ТЭЛЕФОНЫ: прыёмнай рэдакцыі — 33-24-61, на-
месніка галоўнага рэдактара — 33-25-25, адказна-
га сакратара — 33-19-85, аддзела публіцыстыкі і
нарыса — 33-19-65, аддзела пісьмаў і грамадскай
думкі — 33-19-65, аддзела крытыкі і бібліяграфіі
— 33-22-04, аддзела прозы і паэзіі — 33-22-04, ад-
дзела тэатра, кіно і тэлебачання — 33-21-53, ад-
дзела музыкі — 33-21-53, аддзела выўленчага
мастацтва і аховы помнікаў — 33-24-62, аддзела
народнай творчасці і культасветработы — 33-24-62,
аддзела інфармацыі — 33-24-62, аддзела мастацна-
га афармлення і фоталюстрацый — 33-44-04,
33-24-62, нарэнтарскай — 32-20-64, бухгалтэрыі —
23-73-37.

Пры перадачы прасьба спасылка на «ЛіМ».
Рукапісы рэдакцыя не вяртае і не рэагуе.

Галоўны рэдактар Анатоль ВЯРЦІНСКІ.

Рэдакцыйная калегія:

Заір АЗГУР, Алякс АСІПЕНКА, Анатоль
БУТЭВІЧ, Уладзімір ГІЛЕП, Мікола ГІЛЬ (нам.
галоўнага рэдактара), Уладзімір ГНІЛАМЕДАУ,
Лілія ДАВІДОВІЧ, Міхась ДРЫНЕЎСКІ, Алякс
ЖУК, Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ, Ігар ЛУЧАНОК,
Уладзімір НЯКЛЯЕУ, Нічыпар ПАШКЕВІЧ, Барыс
САЧАНКА, Юрась СВІРКА, Уладзімір
СТАЛЬМАШОНАК, Рычард СМОЛЬСКІ, Віктар
ТУРАУ.

Адказны сакратар Андрэй ГАНЧАРОУ.